

VARNA FREE
UNIVERSITY

CHERNIVTSI
LAW SCHOOL

III НАУКОВІ ЧИТАННЯ ПАМ'ЯТІ ГАНСА ГРОССА:

Збірник тез міжнародної
науково-практичної конференції

м. Чернівці, 08 грудня 2023 р.

III Наукові читання пам'яті Ганса Гросса:

*збірник тез міжнародної
науково-практичної конференції*

(м. Чернівці, 08 грудня 2023 року)

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2023

УДК 343.9(082)

НЗ4

Редакційна колегія:

Вдовічен Віталій Анатолійович, доктор юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Жаровська Галина Петрівна, докторка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри кримінального права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Stoica Adrian – PhD. Habilitat, Professor, Dean of the Faculty of Law and Administrative Sciences, Ovidius University of Constanta, Romania.

Ботнару Стела – докторка юридичних наук, доцентка, заступниця декана юридичного факультету Молдовського державного університету, Молдова.

Nina Kaiser – Hans Gross Centre for interdisciplinary criminal sciences, Institut of Criminal Law, Criminal Procurement Law and Criminology, University of Graz.

Кунчев Йонко – доктор юридичних наук, професор Варненського вільного університету імені Чорноризця Храбра (Болгарія).

Балук Ігор Григорович – директор Чернівецького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС .

НЗ4

III Наукові читання пам'яті Ганса Гросса : збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 08 грудня 2023 р.). Чернівці: Чернівец. нац. у-нт. ім. Ю.Федьковича, 2023. 260 с.

ISBN 978-966-423-838-7

Матеріали викладено в авторській редакції. Відповідальність за їхню якість, достовірність, а також відсутність у них відомостей, що становлять державну таємницю та інформацію для службового користування, несуть автори.

УДК 343.9(082)

ISBN 978-966-423-838-7

©Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2023

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. КРИМІНАЛІСТИКА: ВІЗІЇ ГАНСА ГРОССА 8

Bzova L.G. Metoda lui Hans Gross și impactul acesteia asupra
colectării probelor 8

Shevchuk V.M. Development of criminalistics in wartime: from the time
of Hans Gross to the realities of today 11

Біленчук П.Д. Мрії, ідеї і доктрини Ганса Гросса 16

Біленчук П.Д., Малій М.І, Перелигіна Р.В. Ганс Гросс -
впроваджувач праксеологічного застосування методів
криміналістики в Україні, Європі і світі 20

Юсупов В.В. Від першого музею криміналістики Ганса Гросса
до сучасних науково-дослідних музейних комплексів
та колекцій з криміналістики і судової експертизи 25

СЕКЦІЯ 2. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ У ВОЄННИЙ ТА ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД30

Shepitko M.V. Propaganda of war: problems of criminal law
and criminalistics counteraction..... 30

Александренко О.В. Виклики перед криміналістикою України
у воєнний та післявоєнний періоди..... 35

Ващук О.П. Типові способи незаконного використання гуманітарної
допомоги, благодійної пожертви або безоплатної допомоги 40

Гаркуша А.М. Допустимість і достовірність резервних копій
комп'ютерних даних у кримінальному провадженні..... 43

Казарян Е.Г. Використання спеціальних знань під час огляду місця
вчинення умисних вбивств із мотивів расової, національної
чи релігійної нетерпимості..... 48

Кривонуск О.Г. Особливості використання непроцесуальної форми
спеціальних знань під час розслідування злісного невиконання
обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої
встановлена опіка чи піклування 53

Нарожна О.В. До питання розслідування знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини під час війни: оцінка та аналіз наслідків ракетних ударів.....	57
Тертишник В.М. Космічні та інші інформаційні технології в слідчій діяльності	61
Шепітько В.Ю. Міжнародні стандарти, слідчі технології та методики розслідування воєнних злочинів.....	66
СЕКЦІЯ 3. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА: ВИКЛИКИ У ВОЄННИЙ ТА ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД	71
Каланча І.Г. Способи ідентифікації комп'ютерних даних як доказу в кримінальному провадженні.....	71
Кожакарь І.Ю. Пропозиція по компонуванню криміналістичного набору для дослідження слідів шкіри людини.....	76
Косован В.С. Структурне перенавантаження судової товарознавчої експертизи в умовах російської збройної агресії проти України.....	81
Макогін І.В. Призначення та проведення судових експертиз при розслідуванні вбивств з необережності	85
Мартиненко О.П., Балук І.Г. Система оцінювання ефективності як необхідний елемент практики державного управління в судово-експертній галузі	89
Марчук А.А. Судова товарознавча експертиза лісоматеріалів: виклики воєнного часу.....	93
Стратій О.В. Проблеми призначення та проведення судової експертизи в умовах воєнного стану.....	97
Шевчук А.В., Боднарук О.М. Керування транспортним засобом у стані сп'яніння: особливості виявлення та фіксації	101
Шпак К.О. Використання даних державного земельного кадастру при виконанні судових земельно-технічних та оціночно-земельних експертиз під час воєнного стану	106

Яцишина Г.О. Досвід проведення судово-товарознавчих експертиз та виклики у воєнний та поствоєнний період 111

СЕКЦІЯ 4. КРИМІНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ПІД ЧАС ВІЙНИ 115

Гресь Ю.О. Психологічні засади проведення огляду місця події..... 115

Обіход Т.В. Кримінальна психологія як важлива складова попередження злочину..... 119

Певцова О.П. Особливості кримінальної психології у воєнний час 123

Попович М.В. Методика проведення допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого 126

Симонова Г.М. Гендерні стереотипи у вихованні: вплив на формування культури насильства 131

СЕКЦІЯ 5. ТРАНСФОРМАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ВОЄННИЙ ТА ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД 135

Stela Botnaru, Veronica Pozneacova. Conceptul crimei de manifest bazar pe promovarea ideilor religioase 135

Акімов М.О. Політична доцільність на шкоду конституційності: деякі міркування щодо законопроекту реєстр. № 9588 від 08.08.2023 142

Бобечко Н.Р. Правове регулювання моменту відмови прокурора від апеляційної скарги 145

Дякур М.Д. Сучасний стан корупції в Україні 149

Жаровська Г.П. Заходи компенсації та реституції: парадигмальні орієнтири 153

Женунтій В.І., Александренко О.В. Розвиток національного кримінального законодавства щодо відповідальності за втягнення дітей у протиправну діяльність..... 158

Навроцька В.В. Вимоги до клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру з огляду на практику Європейського суду з прав людини	163
Попович О.В. Умови правомірності спричинення шкоди за згодою людини	166
Продан Т.В. Кібертероризм в умовах сьогодення.....	171
Родіонова Т.В. Кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану	175
Смирнов М.І. Проблеми притягнення до відповідальності за злочин агресії проти України	180
Ткаченко К.В. Кримінально-правовий інститут реституції та компенсації в умовах євроінтеграції.....	185
Тома М.Г. Вік суб'єкта кримінального правопорушення та його вплив на кримінальну відповідальності.....	191
Фігурський В.М. Доктринальні підходи розуміння доказів та унормування способів їх використання у кримінальному процесуальному праві європейських держав	196
Юрчишин В.М. Функції процесуального керівника в умовах воєнного стану	202
Юрчишин П.В. Особливості провадження контролю за вчиненням злочину в умовах воєнного стану.....	205
Ющик О.І. Правові аспекти застосування пробаційної програми для кривдників	209
Трибуна Молодого Науковця	215
Доголич І.В. Принцип юридичної визначеності в умовах трансформації кримінального законодавства	215
Єленчук К.В. Актуальні питання кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни	219

Кейван С.П. Модернізація кримінального законодавства: підстави і перспективи.....	223
Кузик А.В. Домашнє насильство як суспільно небезпечне посягання на сім'ю та виховання неповнолітніх	228
Луцик Я.М. Проблеми притягнення РФ до кримінальної відповідальності за вчинення екоциду: національні та міжнародно-правові аспекти	233
Павлова У.Р. Причини криміналізації умисного внесення суб'єктом декларації завідомо недостовірних відомостей до декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.....	238
Павлюк А.Ю. Кримінологічний портрет кіберзлочинця.....	241
Польовий Я. В. Порухення РФ норм міжнародних стандартів щодо військовополонених у ході російсько-української війни.....	245
Шевчук О. В. Диференціація колабораційної діяльності: видовий та сутнісний критерій кримінального правопорушення.....	250
Яворський В. Ю. Використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом: кримінально-правовий аспект.....	255

СЕКЦІЯ 1. КРИМІНАЛІСТИКА: ВІЗІЇ ГАНСА ГРОССА

Laura Bzova

*PhD în drept, asistent univ. dr., Facultatea de drept,
Universitatea națională din Cernăuți în numele lui Iurii Fedkovaci
(o. Cernăuți, Ucraina)*

METODA LUI HANS GROSS ȘI IMPACTUL ACESTEIA ASUPRA COLECTĂRII PROBELOR

Denumirea de criminalistică i-a fost dată lui Hans Gross, considerat părintele acestei științe, deoarece el a inventat termenul. Acesta a fost un judecător de instrucție austriac, profesor de drept penal și autor al lucrării “Sistema Criminalistică” din 1893. Considerat a fi un manual pentru judecători și avocați, acesta a definit criminalistica drept “studiul fenomenologiei infracțiunii și metodele practice de investigare a acesteia”. Criminalistica poate fi împărțită în două faze: prima este cea în care adevărul era căutat prin metode primitive, magice sau prin tortură, considerându-se că în majoritatea cazurilor era imposibil să se obțină o mărturisire de la acuzat în mod spontan; cea de-a doua fază, în care se căuta adevărul prin metode raționale, astfel au apărut bazele științifice ale criminalisticii, lăsând deoparte credința în miracole și magie. Aceasta are două principii principale:

a) principiul lui Locard (1877-1966): “Orice contact lasă o urmă (amprentă)”;

б) Principiul individualității: două obiecte pot părea imposibil de distins, dar nu există două obiecte absolut identice.

Combinarea acestor două principii este cea care face posibilă identificarea și demonstrarea științifică. Conform principiului schimbului lui Locard, oricine sau orice lucru care intră la locul unei crime ia ceva de la locul faptei și lasă ceva în urmă când pleacă.

În cartea sa Criminologie: Metode și rezultate ale investigațiilor penale (1919), Hans Gross scria că rolul criminologului este de a “examina toate probele disponibile din punct de vedere științific, indiferent dacă acestea au o legătură directă sau indirectă cu vinovăția sau nevinovăția acuzatului”. De asemenea, el a scris că avocații de apărare penală nu ar trebui să se lase ghidați de sentimentele

lor personale. Acest lucru s-a datorat în parte faptului că el credea că avocații apărării penale ar trebui să fie, de asemenea, imparțiali.

Metoda propusă de Hans Gross se bazează pe aplicarea principiilor științifice la colectarea și analiza probelor. Accentul este pus pe obiectivitate, rigurozitate și exhaustivitate pentru a evita erorile și a asigura fiabilitatea rezultatelor.

Una dintre principalele contribuții ale lui Hans Gross a fost introducerea principiului lanțului de custodie. Acest principiu stipulează că toate probele colectate trebuie să fie documentate, identificate, conservate și protejate în mod corespunzător din momentul în care sunt descoperite și până la prezentarea lor în instanță. Acest lucru asigură integritatea probelor și previne orice manipulare care ar putea pune în pericol fiabilitatea acestora.

O altă caracteristică a metodei lui Hans Gross este importanța pe care o acordă observației detaliate și precise. Pentru el, orice detaliu poate fi relevant pentru anchetă și trebuie înregistrat cu atenție. Acest lucru include totul, de la aspectul locului crimei până la analiza amprentelor digitale sau a urmelor biologice. Observarea atentă și sistematică poate dezvălui informații importante pentru caz.

Hans Gross a promovat, de asemenea, utilizarea metodelor științifice în colectarea și analiza probelor. El a stabilit necesitatea de a utiliza metode și instrumente specializate, cum ar fi fotografia criminalistică, analiza ADN și testele balistice, pentru a obține rezultate fiabile și obiective. Abordarea sa științifică a contribuit la îmbunătățirea calității probelor prezentate în cadrul procedurilor judiciare, oferind o bază solidă pentru luarea deciziilor judiciare.

Metodologia a lui Hans Gross s-a dovedit a fi extrem de eficientă în colectarea probelor și a avut un impact semnificativ asupra sistemului judiciar. Unele dintre cele mai notabile beneficii și cazuri de utilizare sunt:

Identificarea precisă a autorilor de infracțiuni: Datorită minuțiozității și obiectivității metodei sale, a fost posibilă identificarea cu mai multă certitudine a autorilor unei infracțiuni. Colectarea corectă a probelor poate stabili o legătură între autorul infracțiunii și locul faptei, ceea ce poate fi crucial în cadrul unui proces.

Protecția drepturilor părților: Lanțul de custodie stabilit de Hans Gross garantează că probele sunt manipulate în mod corespunzător și că integritatea lor nu este alterată. Acest lucru protejează drepturile părților implicate, asigurând

respectarea principiului prezumției de nevinovăție și evitând orice manipulare care ar putea favoriza sau dezavantaja una dintre părți.

Creșterea încrederii în sistemul judiciar: Utilizarea metodelor științifice și colectarea temeinică a probelor sporește încrederea publicului în sistemul judiciar. Faptul de a ști că hotărârile judecătorești se bazează pe probe fiabile și obiective oferă siguranță și încredere cetățenilor [1].

Metodologia Hans Gross a jucat un rol important în colectarea probelor în sistemul judiciar. Abordarea științifică, aplicarea principiului lanțului de custodie și atenția meticuloasă acordată detaliilor au condus la rezultate fiabile și obiective. Datorită moștenirii sale, criminologia a evoluat și a devenit o disciplină indispensabilă pentru administrarea justiției.

Literatura:

1. Laura Sánchez García. Hans Gross: El Legado en la Criminalística que Transformó la Justicia. 10.07.2023 URL: <https://guia-legal.com/hans-gross-el-legado-en-la-criminalistica-que-transformo-la-justicia/>

Shevchuk V.M.

Doctor of Legal Sciences, Professor,

Acting Head of the Department of Criminalistics Yaroslav Mudryi National Law University, leading researcher Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems, Honored Lawyer of Ukraine, Kharkiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF CRIMINALISTICS IN WARTIME: FROM THE TIME OF HANS GROSS TO THE REALITIES OF TODAY

Today, criminalistics has chosen a European vector of development. This is explained primarily by the choice of the European path of Ukraine's modern development and the direction of domestic legal education to enter the pan-European and global educational space. Such a situation dictates the need to activate and introduce the latest educational technologies, criminalistic training of specialists and the formation and development of European criminalistics into the educational process. The problem of taking into account the historical past of criminalistics, the emergence and development of criminalistical knowledge, the application of innovative approaches in the historical dimension and the realities of modernity becomes important.

Time and practice have proven that the establishment, development and formation of criminalistic science are closely related to the name of the outstanding Austrian criminalistic scientist, criminalistic investigator, doctor of law, Professor Hans Gustav Adolf Gross (1847–1915), one of the founders of the science of criminalistics and criminal psychology [6, p. 17].

Moreover, it is interesting to note that Hans Gross worked and taught criminology at Chernivtsi University from 1898 to 1902. Franz Josef (now - Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich), and was the dean of the Faculty of Law. It can be seen that the recognition of Hans Gross and his remarkable achievements are quite closely connected with Chernivtsi, with Ukraine.

Later, on December 16, 1898, he was appointed full professor of criminal law at Chernivtsi University. From March 1, 1899 to July 31, 1902, he taught criminal process, material criminal law, and penitentiary law courses at Chernivtsi University, and conducted seminars on criminal law. In 1899, he published the third edition of «Manuals for Forensic Investigators as a System of

Criminalistics». In 1899-1900, he worked as the dean of the Faculty of Law. While working in Chernivtsi, in 1898 he became the founder and editor-in-chief of the journal «Archives of Criminal Anthropology and Forensic Science», which at that time was the only edited publication of this rank at the University of Chernivtsi.

Hans Gross is the founder of the European school of criminalistics – «science for forensic investigators». The main idea of H. Gross in creating a new science of «Criminalistics» was to use the latest achievements of science and technology in the fight against crime, to apply the data of natural and technical sciences to the tasks of uncovering and investigating crimes.

At the beginning of his career as an investigator, Hans Gross drew attention to the fact that the Austrian criminal police were using outdated and ineffective methods when investigating crimes. He comes to the conclusion that a new scientific and technical foundation must be created for effective investigative activity. Therefore, Gross systematizes the techniques of crime investigation and describes the possibilities of using the achievements of chemistry, physics, botany, zoology, psychology, physiology, photography, and microscopy in order to apply them in the fight against crime.

It is believed that for the first time the term «Criminalistics» to denote the science of solving crimes was proposed by Hans Gross in 1893, who collected scattered information and combined it into a single whole in a work entitled «Handbuch für Untersuchungsrichter, Polizeibeamte, Gendarmen u. s. w. Graz», and then republished several times in different languages. The third edition of this manuscript was called by Hans Gross «Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik» [3]. This fundamental work became the first textbook on criminalistics - a new science of crime detection, a kind of practical guide in the work of an investigator. Even today, this work does not lose its relevance, it has been translated into almost all European languages, and it continues to be published [4; 5].

By the concept of «Criminalistics» Hans Gros meant the science of solving crimes, by which he understood the process of pre-trial investigation as a whole. He regarded it as a technical applied discipline and wrote that criminology by its nature begins only where criminal law, also by its nature, stops its work: material criminal law has as its subject the study of a criminal act and punishment, formal criminal law (process) includes the rules of application of substantive criminal law. But exactly how crimes are committed, how to investigate these ways and

reveal them, what were the motives and purpose of their commission - neither criminal law nor the process tells us about all this. This is the subject of criminalistics [5, p. VIII].

The formation and professional development of H. Gros as a forensic investigator, scientist, and practice has its origins and roots primarily connected with military service and his acquisition of significant practical experience as a military investigator. It is known that in 1878, after the announcement of mobilization in connection with military operations in the border areas of the Austrian Empire, H. Gros went to serve in the army. For three years in a row, from 1878 to 1881, Hans Gross served as a military investigator on the territory of Bosnia, which was occupied by Austria-Hungary. He studies Serbian, Croatian, and Russian languages and gains practical experience in investigative work.

It is obvious that this fact from the biography of H. Gross partly explains the fact that he is the inventor of the investigative suitcase and the fact that later he recognized the most practical «travel bag» for a forensic investigator when traveling to inspect the scene of the incident so-called officer's (military) a bag that was a kind of prototype and prototype of the first investigative suitcase. He called the suitcase investigator for work at the scene «the Thorndyke» after the surname of the hero Austin Freeman. G. Gros was awarded the Knight's Cross of the Order of Franz Joseph for his bravery and returned to Graz as a district attorney in the rank of senior lieutenant.

Hans Gross is rightfully considered not only the «Father of criminalistics», the author of the term «Criminalistics», but also one of the founders and founders of forensic science, an innovator and generator of scientific ideas at the turn of the century in those distant times and the realities of today. Hans Gross founded the world's first forensic museum and the Institute of criminalistics in Graz. He is the inventor of the investigative suitcase, the initiator of the introduction of the educational discipline «Criminalistics» for lawyers who studied at law faculties of universities, as well as the founder and editor-in-chief of the journal «Archives of Criminal Anthropology and Forensics».

It is obvious that the scientific works of Hans Gros and, in particular, the fundamental work «Manual (advisor) for judicial investigators as a system of criminalistics», and today is a kind of reference point and practical advisor for investigators, prosecutors, courts, which determines the possibilities of applying criminalistics knowledge and the priority directions of scientific research.

Today, in the conditions of martial law, taking into account the main trends in the development of criminalistics and their influence on the peculiarities of the formation of criminalistical knowledge for solving everyday tasks is of particular importance. In this regard, it should be noted that the trends in the development of criminalistics depend on various factors, in particular, among them, the following are particularly important: integration processes, the influence of scientific and technical progress and trends in increasing the level of abstractness of theoretical knowledge, problems of formalizing scientific knowledge, deepening the processes of mathematization and technologization scientific research, introduction of information technologies, strengthening of contradictions in the interaction of criminalistics and practice.

The main tasks of criminalistics are the development, formation and application of a system of means, methods, techniques and measures of criminalistic protection against the commission of war crimes and the collection of evidence and their proper use in court proceedings.

Today, the tasks of criminalistics, depending on theoretical-cognitive and applied problems, can be divided into two levels: 1) tasks aimed at improving the theory of criminology; 2) tasks aimed at improving law enforcement practice, that is, scientific and practical developments for the development of the theory of criminology and law enforcement practice [1, p. 897]. In the conditions of war, there is a reboot of criminalistics, primarily connected with the appearance of new challenges to the criminal justice system and the need to solve extraordinary tasks in the conditions of martial law.

The modern paradigm of criminalistics should be aimed at the preservation and further development of criminalistics as an applied legal science, its performance of important functions of providing practice with modern knowledge, means, methods and recommendations that increase the effectiveness of law enforcement agencies in countering criminal manifestations and modern challenges in the conditions of war state.

So, Hans Gross is the founder of the European school of criminalistics, and his scientific works determine the vector of development of criminalistics. In addition, the scientific legacy of Hans Gross has not lost its relevance even today, it is in demand by scientists, practitioners, forensic experts, judges, prosecutors, etc. The scientific provisions set forth in his scientific works have practical significance and today help practical workers to successfully fight crime and have a significant impact on the further development of modern criminalistics.

Література :

1. Konovalova V. O., Shevchuk V. M. Modern criminalistics in the conditions of war: problems of adaptation and reload. *Modern research in world science: Proceedings of the 5th International scientific and practical conference (August 7-9, 2022)*. SPC - Sci-conf.com.ua. Lviv, Ukraine. 2022. Pp. 896-903.
2. Gross H. Handbuch für Untersuchungsrichter, Polizeibeamte, Gendarmen u. s. w. Graz, 1893. VIII. 620 s.
3. Hans Gross. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. 3., Verm. Aufl. Graz: Leuschner & Lubensky, 1899. XIV, 813 S.
4. Hans Gross. Podręcznik dla sędziego śledczego jako system kryminalistyki: Opracowanie i przekład / Kasprzak Jerzy. Warszawa: Difin, 2021. 561 S.
5. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Киев: «Центр учебной литературы», 2021. 1080 с.
6. Shevchuk V.M., Konovalova V.O. The scientific legacy of Hans Gross and its influence on the modern development of criminalistics. *Наукові читання пам'яті Ганса Гросса: міжн. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 09.12. 2022 р.)*. Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2022. С.17-22.

Біленчук П.Д.,
професор Європейської академії прав людини,
м. Київ, Україна

МРІЇ, ІДЕЇ І ДОКТРИНИ ГАНСА ГРОССА

Серед персоналій, чиє життя, творча, освітня, наукова, законодавча, праксеологічна і громадська діяльність тісно пов'язані з Австрією, Віднем, Грацом, Леобенем, Фельдбахом, Лінцем, Чехією, Прагою, Боснією, Україною, Буковиною, Чернівцями, Коломиєю, з креативним розвитком детективознавства, поліцієзнавства, безпекознавства, експертознавства, криміналістики, карного права, карного процесу, пенітенціарного права, юридичної психології та правничої конфліктології, постать Ганса Густава Адольфа Гросса посідає особливе місце, оскільки відіграє визначну роль в формуванні нових правничих дисциплін, нових інституцій, установ і музеїв. Це обумовлено, перш за все, його професійною освітньою, науковою і праксеологічною діяльністю в інституціоналізації світоглядно-філософських, експертно-криміналістичних та соціально-правових психологічних досліджень, їх організацією в основну ланку розвитку наукових правничих досліджень з метою створення нових навчальних дисциплін, курсів і спецкурсів, формування університетських кафедр криміналістики та інститутів криміналістики, а також криміналістичних музеїв тощо.

Завдяки творчому та організаційному запалу геніальної людини – Ганса Гросса, доля якого тісно пов'язана з правосуддям, судочинством, карним правом, кримінологією, криміналістикою, кримінальною психологією ним були створені перші у світі університетські кафедри криміналістики, перший у світі криміналістичний музей, перший у світі інститут криміналістики, перший у світі підручник з курсу криміналістики, першу енциклопедію криміналістики, перший науковий часопис «Архів кримінальної антропології та криміналістики», першу монографію «Кримінальна психологія» тощо.

Віддаючи шану цій людині, слід акцентувати увагу на тому, що цей шлях по формуванню криміналістики як навчальної дисципліни, як науки і як сфери праксеологічної діяльності був нелегким та достатньо складним і тернистим.

На жаль, з тривогою змушені констатувати те, що криміналістична наука в багатьох правничих закладах України і сьогодні в організаційному плані знаходиться у не зовсім привабливому стані: у деяких закладах юридичної освіти окремої кафедри криміналістики зовсім не існує, в інших ліквідовані, а у тих, що функціонують, на жаль, займають не те місце, яке б належало. Серед 50 закладів юридичної освіти, проаналізованих нами, тільки в одному закладі вищої освіти України є самостійна кафедра з назвою «кафедра криміналістики» в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (м. Харків). Вважаємо, що коментарі тут зайві. Водночас, очевидно, що наявність самостійної кафедри криміналістики в закладі юридичної освіти дозволяє виступати провідним центром криміналістичних досліджень, продукувати найпрогресивніші криміналістичні ідеї, і фактично без перебільшення можна стверджувати, що колектив такої кафедри криміналістики має реальні можливості визначати перспективи розвитку наукових досліджень у цій сфері, формувати пріоритети викладання основних курсів і факультативних спецкурсів з криміналістики, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики, методики розслідування окремих видів злочинів, кіберкриміналістики, електронної криміналістики, ядерної криміналістики тощо.

Наприклад, завдячуючи наявності у свій час кафедри криміналістики в Національній академії внутрішніх справ і Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (сьогодні в цьому вузі кафедра криміналістики ліквідована) ми розпочали тридцять років тому пошук основних історіографічних віх життя і творчої діяльності Ганса Гросса, Степана Гика, Альфонса Бертильона, М.М. Туфанова, М.С. Бокаріуса, В.І. Фаворського, Г.М. Рудого та інших криміналістів, які зробили великий внесок у створення цієї нової, важливої для правосуддя і судочинства науки. Результати даного дослідження опубліковані нами в підручниках з курсу криміналістики в 1997, 1998, 2001, 2008, 2013, 2014 роках, монографіях, а також в окремій історико-правовій дослідницькій праці [1].

Якщо сьогодні шлях до пізнання істини в Україні є складним, то, очевидно, що шлях становлення нової навчальної дисципліни, нового навчального предмету (курсу криміналістики) в Австрії, який намагався запровадити Ганс Гросс починаючи ще з 1893 року теж був досить нелегким і важким. Водночас, Грацький університет, де Ганс Гросс 31 липня 1870 року отримав ступінь доктора права, якраз став безпосередньою колискою

(криміналістики) цієї університетської дисципліни лише завдяки його багатолітній наполегливій праці та 18-річній боротьбі для досягнення означеної мети.

На цьому тернистому шляху Гансом Гроссом було розроблено і реалізовано в освітній, науковій, законотворчій, праксеологічній і громадській діяльності багато оригінальних його мрій, ідей і інновацій. Ці мрії реалізувалися Гансом Гроссом в суді, прокуратурі, навчальному процесі, науковій діяльності, законотворчій і громадській праці. Причому, цій його мрії, ідеї, інновації є предметом дискусій і сьогодні через сто років, оскільки є привабливими, новітніми і актуальними для їх використання в правосудді, судочинстві, правоохоронній та поліцейській діяльності. Багатогранність його таланту і сьогодні дивує освітян, науковців і практиків. Напевно секретом його інноваційного підходу є те, що він зумів для досягнення поставленої мети у своїй професійній діяльності гармонійно поєднувати гуманітарні, природничі і технічні галузі знань. Зокрема, новаторським внеском Ганса Гросса в галузі криміналістики було читання пробного курсу про завдання судового слідчого (1893 р.), 19-денний курс про допоміжні науки карного права для офіцерів жандармерії (1893 р.) та ін.

Заслуговують на увагу такі наукові праці Ганса Гросса як: Підробка раритету (1901 р.), Зібрані статті з криміналістики (1902 р.), Криміналістична діяльність і становище лікаря (1908 р.) та багато інших.

Історико-наукова розвідка розвитку криміналістичної думки Ганса Гросса проведена нашим творчим колективом, стала науковим підґрунтям для створення в Київському університеті права НАН України музейного криміналістичного комплексу імені Ганса Гросса, що є наочним прикладом реалізації його мрій, ідей та інновацій в навчальному процесі, науковій, праксеологічній і громадській діяльності.

Проведений нами системний історіографічний асиметричний аналіз творчої діяльності Ганса Гросса дозволяє зробити висновок, що його вирізняє особистий життєдайний педагогічний, дослідницький, організаційний, законотворчий талант, любов та відданість науці, надзвичайно потужна працездатність, висока самовіддача і вимогливість до себе та своїх однодумців, простота у спілкуванні. Його харизматична постать і сьогодні є предметом спеціальних наукових історико-правових досліджень, проведенням форумів на його честь, складанням бібліографічних покажчиків, аналізом праць вченого та літератури про

нього, які знаходяться у фондах наукових бібліотек Австрії, України, ФРН, Чехії та інших країн світу. Це свідчить про те, що його науковий доробок характеризується значною фундаментальністю, розмаїттям творчих мрій, задумів та способів їх реалізації в освіті, науці та практиці. Понад сто років тому Ганс Гросс чітко бачив перспективи розвитку криміналістичної освіти, криміналістичної науки і практики її застосування як в минулому, сьогодні, так і в майбутньому.

Оцінюючи творчий доробок Ганса Гросса у скарбницю вітчизняної, європейської і світової криміналістики можна з упевненістю стверджувати, що він фактично започаткував європейську Гроссівську школу криміналістики. А це значить, що освітня, наукова, судова, військова, законотворча і громадянська професійна діяльність Ганса Гросса навіки закарбована в літописі на скрижалях виникнення і розвитку криміналістичної науки в світі [2].

Література:

1. Біленчук П.Д. Видатні вчені криміналісти: історико-правове дослідження (друга пол. XIX – поч. XX ст.)/П.Д. Біленчук, В.М. Чисніков, О.О. Шульга. Частина I. Навч. посіб. –Київ, 2011.-71с.
2. Біленчук П.Д., Перелигіна Р.В., Малій М.І., Юрчишин В.М. Праксеологічна реалізація криміналістичних ідей Ганса Гросса: історіографія та погляд у електронне майбутнє: монографія//За ред. проф. П.Д. Біленчука. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 494с.

Біленчук П.Д.,
професор Європейської академії прав людини
м. Київ, Україна

Малій М.І.,
доктор філософії, завідувач юридичної клініки «Фенікс»
Київського університету права Національної академії наук України,
директор правничої компанії «АЮР-КОНСАЛТИНГ»,
м. Київ, Україна

Перелигіна Р.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач відділу аспірантури Київського університету права
Національної академії наук України,
м. Київ, Україна

**ГАНС ГРОСС - ВПРОВАДЖУВАЧ
ПРАКСЕОЛОГІЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ
МЕТОДІВ КРИМІНАЛІСТИКИ В УКРАЇНІ, ЄВРОПІ І СВІТІ**

Криміналістика ввійшла в освіту, науку та практичну діяльність завдячуючи вченому зі світовим іменем Гансу Гроссу [1, с.3], який в 1892–1898 роках опублікував свої фундаментальні праці з загальною назвою „Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії і поліції” (1893) [2, с.14] та „Керівництво для судових слідчих як система криміналістики” (1898) [3, с.218].

В 2007–2009 роках наукова громадськість України гідно відзначила ювілейну дату - сто років криміналістики [4, с.7], а дещо раніше – 160 річчя засновника цієї галузі знань, видатного австрійського вченого Ганса Гросса, ім'я якого тісно пов'язано з Чернівцями, Буковиною, Україною [5, с.14].

Наприкінці січня 2009 року українські правознавці вшанували пам'ять засновника криміналістики Ганса Густава Адольфа Гросса. В приміщенні книгарні „Є” в м. Києві був організований творчий вечір пам'яті Ганса Гросса і презентований фільм про нього, створений організаторами цього дійства. Австрійський правознавець, всесвітньовідомий криміналіст, доктор права, засновник науки криміналістики і кримінальної психології

Ганс Гросс мав безпосереднє відношення до України – в серпні 1898 р. він був направлений на роботу до Чернівецького університету. І вже в грудні того ж року Ганса Гросса було призначено ординарним професором кримінального права Чернівецького університету. З 1 березня 1899 р. по 31 липня 1902 р. Гросс викладав в Чернівецькому університеті курси кримінального процесу, матеріального кримінального права і пенітенціарного права, проводив семінари з кримінального права. В 1893 р. Гросс випустив у світ „Порадник для судових слідчих, чинів загальної і жандармської поліції”. Дану працю називають першим підручником наукової криміналістики, що прославив автора на цілий світ. А вже 1898 р. Ганс Гросс опублікував третє видання «Порадника для судових слідчих як системи криміналістики», а 4-те – в 1904р., 5-та – в 1908 р., 6-те – в 1914 р.. Працюючи в Чернівцях, фундатор криміналістики заснував в 1898 році журнал „Архів кримінальної антропології і криміналістики”, який того часу був єдиним редагованим виданням такого рангу у Чернівецькому університеті.

Слід акцентувати увагу на тому, що ім'я Ганса Гросса довгий час було маловідоме українському читачеві. Сучасні юристи і сьогодні знають про нього досить небагато, оскільки згадка імені Ганса Гросса з'явилася в українських підручниках з курсу криміналістики тільки в кінці 90-х років минулого століття [1-5].

Наука криміналістика, як галузь юриспруденції, покликана розв'язувати надзвичайно важливі завдання запобігання, протидії та розслідування злочинів. Основною метою цієї науки – це встановлення верховенства права, істини, справедливості і вирішення завдань які були сформульовані ще давніми римськими юристами – хто? що? де? з чим? з допомогою? для чого? яким чином? коли?

Дана галузь знань за свою стотридцятилітню (1893-2023) історію пройшла велику і складну еволюцію у своєму розвитку, пережила етапи становлення та розквіту. У формуванні криміналістики приймали участь велика плеяда славних освітян, науковців та практичних співробітників. Сьогодні криміналістика – це світова наука, яка стоїть на захисті законних інтересів і конституційних прав людини, громадянина, суспільства та держави [6].

Втілюючи інноваційні ідеї криміналістики, які започатковані Гансом Гроссом, в даний час нами ведеться розробка концептуальних засад, навчально-методичного і науково-праксеологічного забезпечення

електронного права України, міжнародного електронного права, електронного кримінального права України та Європи та електронної криміналістики [7-9].

Зокрема, нами запропонована програма навчальної дисципліни «Електронне право України», яка розроблена на основі «Методичних вказівок до розроблення та оформлення навчальної та робочої навчальних програм дисциплін», введених в дію розпорядженням від 16.06.2015р. №37/роз. та «Методичних рекомендації до розроблення та оформлення робочої програми навчальної дисципліни денної та заочної форм навчання (СМЯ НАУ МР 03.02(09) - 01- 2019)» кафедри кримінального права і процесу Юридичного факультету Національного авіаційного університету.

Навчальна дисципліна «Електронне право України» належить до основних, фундаментальних дисциплін, які забезпечують професійну підготовку висококваліфікованих спеціалістів-юристів нового тисячоліття. Його призначення – надати майбутнім фахівцям правничої галузі необхідні знання про те, як повинно забезпечуватися правове регулювання державотворчих процесів в еру електронної комунікації. Знання з навчальної дисципліни є необхідними для вирішення теоретичних та практичних завдань з електронного правосуддя і електронного судочинства, електронної оборони і кібербезпеки діяльності органів судової влади, правоохоронних органів та правозахисних організацій.

Метою викладання навчальної дисципліни «Електронне право України» є надання допомоги студентам у вивченні нового чільного законодавства України, отримання фундаментальних знань у галузі теорії і практики електронного права, надбання навичок і вмінь у застосуванні чільного законодавства України в професійній правничій діяльності.

Завданнями вивчення навчальної дисципліни є глибоке опанування студентами способів використання положень електронного права при відправленні правосуддя, здійсненні судової і правоохоронної діяльності [7, с.97]. Сьогодні ми вже приступили до розробки новітнього навчального курсу «Електронна криміналістика» та «Ядерна криміналістика».

Також варто зазначити, що нами для реалізації означених мрій, ідей, інновацій, започаткованих Гансом Гроссом, розглядаються конкретні світоглядні рівні: це стратегія, тактика і мистецтво прийняття інноваційних доленосних рішень по забезпеченню в системі органів правосуддя та

судочинства принципів побудованих на основі духовності, справедливості та професіоналізму.

По-перше, це ЧОМУ так треба діяти? – це стратегія діяльності: мрії, думки, ідеї, інновації, «ноу-хау».

По-друге, це ЯК треба діяти? – це тактика діяльності: традиційні і новітні засоби, методи, грид-технології.

По-третє, це ЩО отримаємо в результаті цих дій? – це мистецтво: кінцевий омріяний результат діяльності – це щастя, радість, заможність, добробут, здоров'я, багатство, зиск для кожної людини, сім'ї, родини, країни, нації.

Очевидно, що це і є ПРОГРЕС цивілізаційного інноваційного розвитку. Це і є правова соціалізація особистості в сучасному світі [8, с. 17].

Також очевидним є те, що новітні ідеї, інновації, знання, наукові розробки стали наріжним каменем, фундаментальною основою розбудови культури, освіти, науки, медицини, економіки провідних країн світу.

Сучасна креативна освіта, наука і практика нового тисячоліття вимагають використання засобів критичного мислення, ноозасобів, методів спеціального аналізу прийняття рішень і технологій ситуаційного управління реагування як на типові, так і на кризові (екстремальні) ситуації [9, с.17]. Це особливо важливо сьогодні, коли доводиться працювати в умовах воєнного стану [10].

Література:

1. Біленчук П., Медвідь Ф. Ганс Гросс як фундатор криміналістичної науки (до 160-річчя з дня народження) // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць / Відп. ред. О.Я. Пилипчик. – К.: 2007. – Вип. 32. – С. 3-14.
2. Біленчук П., Медвідь Ф. Фундатор наукової криміналістики // Правовий тиждень. – 2008. – № 3. – 15-22 січня. – С. 14.
3. Біленчук П.Д., Круль С.М. Ганс Гросс – основоположник наукової криміналістики // Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні. – Матеріали ІХ Всеукраїнської конференції. – Острого: Національний університет „Острозька академія”, 2008. – С. 218-220.

4. Перець В., Степанова В. Сто років криміналістики // Персонал плюс. – МАУП, 2009. – 25 лютого-3 березня. – С. 7.
5. Вшанування пам'яті засновника криміналістики // Правовий тиждень, 2009. – № 6. – 10 лютого. – С. 14.
6. Біленчук П.Д. Криміналістика. Кредитно-модульний курс: підручник / П.Д. Біленчук, Г.С. Семаков / За ред. П.Д. Біленчука. – 4-те вид. допов. і доопр. – К.: ВД „Дакор”, 2014. – 520 с.
7. Біленчук П.Д. ЕЛЕКТРОННЕ СУСПІЛЬСТВО, ЕЛЕКТРОННЕ ПРАВО, КІБЕРБЕЗПЕКА: стратегія розвитку інноваційної ери. Монографія / П.Д. Біленчук, О.Л. Кобилянський, М.І. Малій, Р.В. Перелигіна, Т.Ю. Тарасевич [та ін.] – За заг. ред. П.Д. Біленчука і Т.Ю. Тарасевич. – К.: УкрДГРІ, 2020. 388 с. С. 97.
8. Правова соціалізація особистості в сучасному світі: людина, суспільство, цивілізація. Монографія. За заг. ред. П.Д. Біленчука. К.: УкрДГРІ, 2020. 204с.
9. Конвергенція сонячного суспільства знань: креативна освіта і цивілізаційний розвиток. Монографія/П.Д. Біленчук, Я.О. Береський, О.Л. Кобилянський, М.І. Малій, Р.В. Перелигіна; за заг.ред. П.Д. Біленчука.-К.:УкрДГРІ, 2019. 416 с.
10. Біленчук П.Д., Перелигіна Р.В., Малій М.І., Юрчишин В.М. Праксеологічна реалізація криміналістичних ідей Ганса Гросса: історіографія та погляд у електронне майбутнє: монографія//За ред. проф. П.Д. Біленчука. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 494с.

Юсупов В.В.,

доктор юридичних наук, професор,

провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології,

Національна академія внутрішніх справ,

м. Київ, Україна

ВІД ПЕРШОГО МУЗЕЮ КРИМІНАЛІСТИКИ ГАНСА ГРОССА ДО СУЧАСНИХ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ МУЗЕЙНИХ КОМПЛЕКСІВ ТА КОЛЕКЦІЙ З КРИМІНАЛІСТИКИ І СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

1. Відповідно до Закону України «Про музеї та музейну справу» музей – це науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини. Музейна ж колекція передбачає сукупність музейних предметів, що об'єднані однією або кількома спільними ознаками [1].

Згідно з положеннями цього Закону та інших нормативно-правових актів, музеї криміналістики є відомчими музеями.

Криміналістичний музей – це експозиція об'єктів, що були речовими доказами та предметами експертних досліджень, незвичних знарядь злочинів, інших речей, які мають науковий і практичний інтерес. Інколи експонати музею використовуються як зразки для порівняльного дослідження при проведенні експертиз або довідкові дані для експертів [2, с. 259].

2. Як відомо, перший в світі музей криміналістики створив Ганс Гросс. Музей став структурною частиною Інституту криміналістики, який був відкритий 17 лютого 1913 року в австрійському місті Грац. Окрім музею, в Інституті криміналістики були такі відділи: відділ для наукових доповідей про допоміжні науки карного права; довідкова бібліотека; лабораторія, приєднана до вже існуючих лабораторій кафедр судової медицини та медичної хімії; криміналістична станція, завданнями якої було проведення експертизи; науковий орган, а саме – періодичне видання «Архів кримінальної антропології та криміналістики» [3, с. 19–20].

Музеєм завідував професор Ганс Гросс, який очолював й сам Інститут.

Зауважу, що в Інституті криміналістики проходила підготовка фахівців, яких навчали основам нової науки про розкриття злочинів. Зокрема, слухачам викладалися курси лекцій з основ криміналістики, кримінальної психології, кримінальної антропології та кримінальної статистики. Переважна частина цих занять проводилася у криміналістичному музеї, який, відповідно, виконував не лише демонстраційні функції, а й навчальні. Робота Музею криміналістики Ганса Гросса висвітлювалася у журналі «Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik», що вважався на той час спеціалізованим криміналістичним виданням.

3. З плином часу зі світовим розвитком судових наук, музеї криміналістики створювалися, насичувалися експонатами з кримінальних проваджень, продовжували виконувати культурно-освітню функцію.

У матеріалах тез неможливо охопити всі криміналістичні музеї, які нині функціонують в Україні. Водночас, власний досвід проведення наукових досліджень у сфері криміналістики та судової експертизи, у тому числі на посаді директора Музею криміналістики Національної академії внутрішніх справ (далі – *НАВС*), дозволяє визначити види цих музеїв, з урахуванням їх відомчої підпорядкованості. А саме: музеї криміналістики – в навчальних закладах; у правоохоронних органах (Національній поліції, Службі безпеки, Державній прикордонній службі тощо); в судово-експертних установах (передусім, підрозділах Експертної служби МВС, державних спеціалізованих закладах системи юстиції та охорони здоров'я); в інших відомствах, органах, установах. Відомчим криміналістичним музеям можуть присвоюватися імена видатних вчених-криміналістів, судових експертів.

4. Слід зазначити про єдиний в Україні Музей криміналістики імені Ганса Гросса, який 2008 році був створений на базі Київського університету права Національної академії наук України. У Музеї криміналістики ім. Ганса Гросса створений та широко використовується в освітньому процесі кабінет «Детективознавства, поліцієзнавства, експертознавства, безпекознавства імені Степана Гика» – автора першого україномовного підручника з криміналістики в світі та активного прихильника ідей Ганса Гросса. У музеї розташовані різноманітні прилади та експонати виявлення видимих та невидимих слідів скоєння злочинів, зразки засобів флюорисцентного та люмінофорного маркування, набір важко вивідних

фарб та інші прилади виявлення слідів злочинів. Також в музеї діє криміналістичний полігон на базі якого проводяться балістичні дослідження, експонуються різноманітні фото-технічні прилади, а на спеціальних стендах висвітлюються ознаки вогнепальної та холодної зброї [4].

Тривалу історію розвитку має Музей криміналістики НАВС (сучасна назва – Музей МВС–НАВС) [5].

Започаткований у Київській вищій школі МВС (нині НАВС) у кінці 1960-х рр. академіком П.П. Михайленком спеціалізований криміналістичний клас був перетворений у Музей криміналістики Національної академії внутрішніх справ України і відкритий 18 грудня 1998 р. Нині він структурно входить у Музей МВС, зал криміналістики якого налічує понад 3 тис. експонатів. В музеї проводяться: оглядові і учбові екскурсії, доповіді; тематичні виставки, лекції, виступи; заняття з викладачами, слухачами, курсантами навчальних закладів МВС України; зустрічі з ветеранами органів внутрішніх справ; демонстрація документальних та науково-популярних фільмів. Зал криміналістики відтворює таку тематику експозиції: 1) історія розвитку криміналістики (історико-криміналістичні видання, персоналії видатних криміналістів, історія Експертної служби МВС України); 2) криміналістична техніка (судова фотографія, судова балістика, габітологія, техніко-криміналістичне дослідження документів, судове почеркознавство, судова акустика, трасологія); 3) історія, розвиток дактилоскопії, можливості її застосування; 4) колекція вогнепальної і холодної зброї; 5) боротьба з незаконним обігом наркотичних засобів; 6) засоби криміналістичної техніки; 7) засоби попередження та профілактики злочинів; 8) діяльність виправно-трудових установ в Україні; 9) діяльність Вибухотехнічної служби; 10) найвідоміші злочини і злочинці України та світу.

Крім цього, у структурі навчально-наукового інституту № 2 НАВС існує музей «Судові експертизи». Він займає особливе місце в організації навчання здобувачів вищої освіти у напрямі техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування і судово-експертної діяльності. Основна частина музейних експонатів була зібрана протягом 1997–2001 років. Значних зусиль у його створенні доклали співробітники кафедри й інституту, а особливо В.Я. Горбачевський, Ю.М. Оропай, С.М. Єременко та ін. В урочистостях з нагоди відкриття музею «Судові експертизи» (2001 рік) взяли участь заступник начальника Головного слідчого управління МВС

України генерал-майор міліції В.І. Захаров та ректор Національної академії внутрішніх справ України, професор, член-кореспондент Академії педагогічних наук України Я.Ю. Кондратьєв. З 2004 року музей є структурною частиною багатofункціонального музею МВС, що постійно поповнюється експонатами.

Слід також згадати про Музей криміналістики кафедри криміналістики Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»; Музей судової експертизи Київського науково-дослідного інституту судових експертиз; Музей Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, Кабінет-музей Миколи Бокаріуса Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» та ін.

Добру музейну криміналістичну традицію продовжують й нині у стінах юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Тут вже тривалий час функціонує аудиторія Ганса Гросса та криміналістична лабораторія Ганса Гросса [6].

На сучасному етапі перспективним є проведення на базі музеїв криміналістики наукових досліджень з актуальних проблем правозастосовної діяльності судових і правоохоронних органів. При цьому відбувається прогностична функція криміналістики. Адже головним завданням щодо реалізації прогностичної функції є формулювання достовірного прогнозу наявних і появи невідомих об'єктів, явищ, процесів, закономірностей злочинної діяльності [7, с. 19–21].

5. Наші дослідження доводять, що музеї криміналістики почали засновуватися з розвитком цієї юридичної науки та удосконаленням практики протидії злочинності. Перші музеї відкривалися у закладах освіти, судово-експертних установах та підрозділах поліції/міліції.

Створення криміналістичних музеїв при органах, які займалися боротьбою із злочинністю, стало закономірним процесом. Це пояснювалося потребами практичних працівників в оволодінні прийомами і методами розслідування шляхом ознайомлення, вивчення і дослідження речових доказів, які групуються за видами у музейні колекції.

Музеї криміналістики і судової експертизи нині є науково-дослідними і навчальними комплексами, у яких накопичено та систематизовано експонати, натурні колекції, різноманітні предмети (зброя і засоби вчинення злочинів), що призначені для ознайомлення, вивчення і

дослідження, сприяють навчанню та підвищенню кваліфікації працівників органів і служб, що протидіють злочинності, а також підвищенню правової культури, національно-патріотичному вихованню.

Література:

1. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29 черв. 1995 р. № 249/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення: 05.12.2023)
2. Юсупов В. В. Криміналістичні музеї: поняття та генеза розвитку. *Криміналістичний вісник* : наук.-практ. зб. / [голов. ред. Коваленко В.В. та ін.]. Київ : ТОВ «БрайтВайт», 2013. № 2(20). С. 258–265.
3. ГАНС ГРОСС : праці вченого та література про нього з фондів Наукової бібліотеки Чернівецького нац. ун-ту ім. Юрія Федьковича : до 100-річчя з дня смерті : бібліогр. покажч. / уклад. : С. І. Нежурбіда, М. П. Дячук, Р. В. Сабадаш, Н.М. Загородна ; наук. ред. С. І. Нежурбіда, Є. Д. Скулиш ; авт. вступ. ст. : С. І. Нежурбіда, К. Пробст. Чернівці : Книги – ХХІ, 2015. 222 с.
4. Біленчук П. Криміналістика нового тисячоліття. *Юридичний Вісник України. On-line версія*. URL: <https://yvu.com.ua/kryminalistyka-novogo-tysyacholittya/> (Дата звернення: 05.12.2023)
5. Музей МВС України : офіційний веб-портал Національної академії внутрішніх справ. URL: <https://www.naiiu.kiev.ua/strukturni-pidrozdili-akademiyi/inshi-pidrozdili/muzej-mvs.html> (Дата звернення: 05.12.2023)
6. Історія факультету : офіційний сайт юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. URL: <https://law.chnu.edu.ua/istoriia-fakultetu/> (Дата звернення: 05.12.2023)
7. Криміналістика : підручник / [В. В. Арешонков, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.]. Київ : Право, 2020. 752 с.

СЕКЦІЯ 2. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ У ВОЄННИЙ ТА ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД

*Shepitko M. V.,
Doctor of Law, Professor,
Professor of Criminal Law Department,
Yaroslav Mudriy National Law University,
Leading Researcher,
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime
Problems
Kharkiv, Ukraine*

PROPAGANDA OF WAR: PROBLEMS OF CRIMINAL LAW AND CRIMINALISTICS COUNTERACTION

The eminent criminologist Hans Gross pointed out that «*the three important factors, school, newspaper, and theater, have reached an extraordinary degree of power. People apperceive, think, and feel as these three teach them, and finally it becomes second nature to follow this line of least resistance, and to seek intellectual conformity. We know well enough what consequences this has in law, and each one of us can tell how witnesses present us stories which we believe to rest on their own insight but which show themselves finally to depend upon the opinion of some other element. We frequently base our constructions upon the remarkable and convincing unanimity of such witnesses when upon closer examination we might discover that this unanimity has a single source*» [1, P. 243]. In this context, the question may arise – whose will was manifested in the commission of war and other crimes that were the result of propaganda? That is why, in our opinion, the influence of propaganda on the population requires systematic countermeasures at various levels.

The historical and legal aspect of the concept of propaganda carried out by U. Koruts demonstrates its primary etymological detachment from the influence on society or military actions. In most cases, propaganda was associated with the reproduction of animals and the spread of the Catholic faith. And only in the 19th century. the term gradually began to be used in military and political meanings [2, P. 119].

In the Great Ukrainian Encyclopedia, S. Troyan gives the following definition of propaganda – «(from the Latin *propago*) – the sharing of different political, philosophical, scientific, artistic and other ideas with the aim of introducing them into the consciousness of the mass of society and activating mass practical activities of the population; systematic attempts to manipulate the beliefs, views or actions of others by means of words, signs, symbols (flags, monuments, music, clothing, gestures, insignia, hairstyles, images on coins and postage stamps, etc.). *Propaganda includes messages that are disseminated to exert a beneficial influence on public opinion, provoke programmed emotions and change the attitude or behavior of a certain group of people in a direction that is directly or indirectly beneficial to the organizers*» [3]. Thus, criminal law and criminalistic countermeasures against this phenomenon become important.

The Criminal Code of Ukraine in different chapters of the Special Part provides for responsibility for carrying out propaganda in its different forms. Forms of propaganda are manifested through: 1) Collaborative activity, Part 3 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine; 2) Cruelty to animals, Art. 299 of the Criminal Code of Ukraine; 3) Importing, producing or distributing works promoting the cult of violence and cruelty, racial, national or religious intolerance and discrimination, Art. 300 of the Criminal Code of Ukraine; 4) Propaganda of war, Art. 436 of the Criminal Code of Ukraine; 5) Propaganda of communism and national socialism (nazi) totalitarian regimes, Art. 436-1 of the Criminal Code of Ukraine.

In Article 436 of the Criminal Code of Ukraine, «propaganda of war» is defined as «*public incitement to an aggressive war or an armed conflict, and also production of materials inciting to commit any such actions for distribution purposes or distribution of such materials*». According to the statistics of the Unified Register of Pretrial Investigations, “propaganda of war” was registered in 2020 – 3 times (1 indictment), in 2021 – 12 (7 indictments), in 2022 – 41 (16 indictments), in January- September 2023 – 29 (15 indictments) [4]. The Unified State Register of Court Decisions contains 24 verdicts for «propaganda of war” [5].

According to Art. 2 of the Law of Ukraine «On Condemnation of the Communism and National Socialism (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and Prohibition of Propaganda of Their Symbols» dated April 9, 2015 No. 317-VIII defines this propaganda as «*public denial, in particular through the media, of the criminal nature of the communism totalitarian regime of 1917-1991 in Ukraine, the National Socialism (Nazi) totalitarian regime, the dissemination of*

information aimed at justifying the criminal nature of the Communism, National Socialism (Nazi) totalitarian regimes, the activities of the Soviet state security bodies, the establishment of Soviet power on the territory of Ukraine or in separate administrative-territorial units, persecution of participants in the struggle for independence of Ukraine in the 20th century, production and/or distribution, as well as public use of products containing symbols of communism, national socialism (Nazi) totalitarian regimes».

The obvious connection between propaganda and war crimes cannot be dismissed. Thus, in the reference edition «International humanitarian law. The General Course» by N. Meltzer, published under the auspices of the International Red Cross, emphasizes that the occupying state cannot use propaganda aimed at voluntary entry into the occupation forces [6, P. 287]. Also in Art. 51 of the Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War indicates that «the occupying power has no right to force protected persons to serve in its armed or auxiliary forces».

Additional Protocol I to the Geneva Conventions states that the parties to the conflict shall take all practicable measures to ensure that children under the age of fifteen do not take direct part in hostilities and, in particular, the parties shall refrain from recruiting them into their armed forces. When recruiting from among persons who have reached the age of fifteen but who have not yet reached the age of eighteen, the parties to the conflict shall tend to give preference to persons of an older age. And already in the II additional protocol to the Geneva Conventions, it is also indicated that «children who have not reached the age of fifteen are not subject to recruitment into armed forces or groups, and they are not allowed to participate in hostilities», but in this case nothing it is noted about the prohibition of propaganda. Among the customs of war, it is also noted that «children should not be recruited into armed forces or armed groups" (norm 136) [7].

Thus, it can be concluded that propaganda of war is a criminal offense closer to war crimes, but it is not directly recognized as such. Only in the case of acquisition of signs of coercion or recruitment, the question of committing a war crime that violates the laws and customs of war can be raised (Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine).

The investigation of propaganda of war is significantly complicated not only by the difficulties in defining and distinguishing it from related criminal offenses, but also in establishing the source of propaganda, subjects of propaganda, goals and consequences of propaganda. C. Lombroso drew attention

to the fact that at the end of the 19th century in Paris, propagandists united «10 journalists, 25 typographers, 2 proofreaders» [8]. It is clear that the means of informational influence, which takes the form of mental violence, has increased, and the effect of their application is becoming so large-scale that it provokes wars, gives rise to the commission of the most serious crimes, and brings states closer to criminal and terrorist status.

The investigation of propaganda of war in the conditions of large-scale russian aggression against Ukraine is connected with provocation of war, incitement of citizens of different states before its beginning or its outbreaks. It is important for the investigation to identify these purposeful actions, their source and means of information transmission. It is also necessary to establish the source of funding for such a campaign, which will indicate the customer or beneficiary of the effect of propaganda of war. Forensic linguistic research of the collected materials also become necessary, since their study will allow us to answer the question of whether calls for aggressive war or military conflict were used, whether they are public, whether there is a logically consistent connection between different speeches, etc. An analysis of the verdicts handed down in Ukraine for committing propaganda of war demonstrates that within the framework of these proceedings, the dissemination of materials with calls for aggressive war or military conflict through social networks is countered. However, these criminal proceedings do not address the issue of the customers and beneficiaries of such activities, their relationship with the performer, whether such performer acted of his/her own free will or was subjected to psychological influence or violence.

Thus, the problems of criminal law and forensic countermeasures against propaganda of war have an important social and legal significance. The resolution of these problems depends on whether Ukraine will be able to withstand and repel Russian aggression. Neutralizing the factors that provoke the war will calm the information field, and in the future – win the war and restore the territorial integrity of Ukraine.

Literature:

1. Gross H. Criminal Psychology. A Manual for Judges, Practitioners, and Students. Boston, 1918. 552 p.
2. Коруц У. З. Поняття пропаганди війни: історико-правовий аспект. Південноукраїнський правовий часопис. № 4-2019, Ч. 1. С. С. 118-121.
3. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Пропаганда>
4. Сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravororushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
5. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Page/2>
6. Мельцер Н. Международное гуманитарное право. Общая часть. МККК. 420 с.
7. Хенкернс Ж.-М., Досвальд-Бек Л. Обычное международное гуманитарное право. Нормы.МККК, 2006.
8. Ломброзо Ч. Анархисты. Криминально-психологический и социологический очерк. СПб, 1895. URL: <http://yurpsy.com/files/biblio/lombroz2/01.htm>

Александренко О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем криміналістичного забезпечення
та судової експертології,
Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

ВИКЛИКИ ПЕРЕД КРИМІНАЛІСТИКОЮ УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

Повномасштабна агресія рф проти України явила нові виклики перед нашою державою, українським народом, і правоохоронними органами, зокрема. Жахливі факти руйнувань українських міст і сел, цивільної інфраструктури, кричущі масштаби нечуваних звірств, вбивств мирного населення, виявлення масових поховань жертв окупантів, викрадення тисяч українських дітей і дорослих, жорстоке поводження з військовополоненими, порушення міжнародного гуманітарного права та інші наслідки російської агресії викликали до життя необхідність здійснення раніше не знаних дій і процедур, необхідних для притягнення до відповідальності організаторів, виконавців та усіх причетних до вчинення вказаних злочинів російських і громадян інших країн.

За офіційними даними, з початку повномасштабного вторгнення лише слідчими СБУ було розпочато 87100 кримінальних проваджень [1, с. 146]. Кількість їх постійно зростає, пропорційно вчинюваним окупантами злочинам. Зрозуміло, що виявити, належним чином зафіксувати сліди злочинних дій армії окупанта та якісно розслідувати такий значний масив кримінальних проваджень видається практично неможливою задачею, беручи до уваги не розраховану на такий обсяг роботи кількість особового складу органів досудового розслідування України, а також враховуючи труднощі розслідування, обумовлені відсутністю практичного досвіду з провадження слідства по вказаній категорії злочинів, воєнним станом та іншими обставинами, які впливають з останнього. Таке положення обумовлює невідкладний розгляд даного питання і прийняття відповідних рішень на урядовому рівні. Однак, вирішення цього питання ми вбачаємо не лише у збільшенні кількості слідчих і оперативних працівників СБУ,

Національної поліції, інших правоохоронних органів. Зміст криміналістичного забезпечення розслідування злочинів пов'язаний змістовно із системою криміналістики і реалізується через техніко-криміналістичну, тактико-криміналістичну й методико-криміналістичну складову [2]. Важливою складовою також є експертно-криміналістичне забезпечення не лише розслідування, але й правосуддя [3, с.72].

Широкомасштабне вторгнення РФ наочно показало проблеми протидії воєнним злочинам, злочинам проти миру, безпеки людства та міжнародного порядку: відсутність належної уваги до вказаної проблематики з боку відповідних державних урядових і правоохоронних органів, відповідно - бракує наукових досліджень і методичного забезпечення діяльності правоохоронців; відсутність достатньої практики із запобігання та розслідування вказаних злочинів; проблеми із кваліфікацією працівників на фоні частих реформувань правоохоронних органів; недостатнє криміналістичне забезпечення їх діяльності з розслідування таких злочинів. Якщо на полі бою дещо оптимізму нам додає слідування ворога тактиці горезвісних "військових хитрощів" (Д.В. Часник), у правоохоронній сфері задля вирішення задач правосуддя необхідно здійснити цілий комплекс масштабних заходів організаційного, технічного, тактичного і методичного забезпечення. Всі їх за обмеженого обсягу публікації ми розглянути не зможемо, тому обмежимося лише наведенням основних напрямів криміналістичного забезпечення.

Окремі види злочинів із вищевказаних вчинялися ще у 2014 році, з початку захоплення РФ і проросійськими незаконними військовими формуваннями окремих територій Донецької та Луганської областей, анексії Криму. До теперішнього часу можна було б вжити певних заходів щодо криміналістичного забезпечення протидії вказаним злочинам: зокрема, проаналізувати існуючу практику їх розслідування, на підставі цього - вдосконалити або розробити основи методики їх розслідування, методичні рекомендації, напрацювати практику розслідування, у чому наразі відчувається нагальна потреба. Певні заходи у цьому напрямку здійснено останніми роками, вже після повномасштабного вторгнення, хоча їх не можна вважати достатніми. Зокрема, у 2022-2023 рр.: видано навчальний посібник «Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів» (СБУ, 2022), проведено декілька науково-практичних конференцій з проблематики

розслідування таких злочинів (Київ, Кривий Ріг, Одеса, Харків). Проте, для ефективної протидії потенціалу вказаних заходів недостатньо, заходи і відповідні дослідження необхідно надалі продовжувати, не залишаючи цю справу на післявоєнний час.

З початку так званої „гібридної війни” проти України, з 2014 року, виникли нові можливості отримання та використання інформації в інтересах розслідування: значного прискорення зазнав науково-технічний прогрес, з’явилися нові види електронних пристроїв (гаджети), численні функціональні додатки до них; широкого розвитку зазнали можливості Інтернету щодо спілкування та обміну інформацією (соціальні мережі Telegram, Viber, WhatsApp, Signal та ін.), можливості яких успішно використовуються у злочинних цілях на шкоду Україні. Відомі непоодинокі факти використання вказаних соцмереж для передачі окупантам координат цивільної інфраструктури, місць розташування українських військових об’єктів, маршрутів переміщення техніки ЗСУ для нанесення по них ураження ворогом, для збору коштів для окупантів; встановлені факти вербування через соцмережі громадян співробітниками спецслужб країни-агресора. Натомість використання належним чином правоохоронними органами факту розповсюдженості та широкого доступу населення (у тому числі командирів і вояків армії РФ) до сучасних засобів передачі інформації (мобільні телефони, гаджети з багатофункціональними додатками), які використовуються також у злочинних цілях, може зробити ефективним виявлення і розслідування не лише фактів колабораційної діяльності, а й інших злочинів із вищевказаних, проте, це потребуватиме дослідження таких можливостей і підготовку за їх результатами відповідних методичних рекомендацій. Особливістю криміналістичного забезпечення розслідування воєнних та інших злочинів, що вчиняються наразі не тільки на тимчасово окупованих територіях України, є також необхідність активного використання сучасних можливостей судових експертиз і використання спеціальних знань в розслідуванні (використання „штучного інтелекту”, дослідження цифрових доказів ("цифрова криміналістика" та ін.), нові способи збирання доказової інформації (технології OSINT, Протокол Берклі, та ін.). Враховуючи порівняно невеликий досвід вітчизняних фахівців у розслідуванні воєнних злочинів, інших розглядуваних злочинів, необхідно активно взаємодіяти із іноземними експертами і журналістами, професійними розслідувачами (Христо Грозев (BeelingCat)). Посилювати

співпрацю і обмін досвідом із зарубіжними партнерами у використанні інформації, досвіду і матеріалів судових процесів над воєнними злочинцями, спільного розслідування таких злочинів. Для ідентифікації ексгумованих трупів з місць масових поховань громадян, трупів загиблих військовослужбовців ЗСУ слід тісно співпрацювати із зарубіжними експертами, ознайомлюватися з їх методами і методиками дослідження. Вже сьогодні, незважаючи на активні бойові дії на російсько-українському фронті, слід дбати про завтрашній день, про притягнення до відповідальності воєнних злочинців, зокрема, зміцнювати експертно-криміналістичну інфраструктуру, формувати висококваліфікований корпус фахівців, регулярно і системно здійснювати підвищення їх кваліфікації.

Вважаємо за необхідне також вдатися до вивчення і аналізу матеріалів розслідування і судових процесів над військовими злочинцями (Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу, Токійського процесу, Харківського судового процесу, трибуналу по Югославії, по Руанді та ін.), в яких викладено практичний досвід організації і проведення розслідування злочинів нацистів у часи Другої Світової війни, злочинів, вчинених під час війни в колишній Югославії у 1991-2001 роках, у тому числі геноциду.

Ми розглянули лише основні напрями застосування криміналістичних знань в сучасний період російсько-української війни, проблеми криміналістичного забезпечення розслідування воєнних та інших злочинів, що вчиняються окупантами в Україні, визначили напрями їх вирішення з метою притягнення винуватців до кримінальної відповідальності. Враховуючи актуальність і масштабність вказаної проблематики, вважаємо за необхідне продовжити її розгляд в подальшому.

Література:

1. Репіна Ю. С. Напрями використання ІТ при збиранні, перевірці, оцінці та зберіганні доказів воєнних злочинів РФ в умовах правового режиму воєнного стану. *Державна безпека України в умовах російської агресії: актуальні питання експертно-криміналістичного та науково-технічного забезпечення*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 серпня 2023 р.: Том 1. Київ : ІСТЕ СБУ, 2023. С.146-150.
2. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: наукові засади та напрями реалізації. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*. Харків, 2017. С. 220-222.
3. Кіпушева Т. В., Копитіна І. В., Духненко Д. О. Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правосуддя України в умовах російської агресії. *Державна безпека України в умовах російської агресії: актуальні питання експертно-криміналістичного та науково-технічного забезпечення*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 серпня 2023 р.: Том 1. Київ : ІСТЕ СБУ, 2023. С. 72-78.

Ващук О.П.,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри криміналістики,

детективної та оперативно-розшукової діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТИПОВІ СПОСОБИ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНОЇ ПОЖЕРТВИ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ

Розуміння способів, які можуть використовуватися злочинцями для отримання прибутку з гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201⁻² КК України) є важливим для забезпечення ефективності та довіри в сфері благодійності, що допомагає у виявленні можливих ризиків та запобіганні шахрайствам, а також дозволяє інституціям ефективніше використовувати ресурси для реального вирішення проблем. Знання цих можливих зловживань також важливе для підтримання довіри донорів, активістів і волонтерів, оскільки це робить процес благодійності більш прозорим та відкритим. Донори та громадські активісти, розуміючи можливі загрози, зможуть більше докладати зусиль для вибору надійних організацій і моніторингу використання коштів та інших ресурсів. Урядові структури та міжнародні організації, також будучи обізнаними з цими ризиками, зможуть розробляти ефективні політики та заходи для попередження зловживань та забезпечення ефективного розподілу гуманітарної допомоги. В цілому, такі підходи допоможуть зберегти інтегритет гуманітарних зусиль і забезпечити те, щоб допомога потрапляла туди, де вона найбільше необхідна в певний проміжок часу.

Незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги з метою отримання прибутку може приймати різноманітні форми і здійснюється різними способами. Нижче наведено ряд типових способів, які використовуються злочинцями для отримання прибутку з гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги:

- фіктивні організації (створення фіктивних організацій або фондів, які призначені для отримання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги; вигадування імітацій великих

- благодійних проектів для маскуванню незаконних дій. Зокрема, злочинці створюють неіснуючі благодійні організації, які виглядають як легітимні та використовують схожі назви або логотипи, щоб ввести в оману потенційних донорів і отримати кошти);
- фальшиві проекти і програми (створення фальшивих гуманітарних проектів або програм, які надають неправдиві дані про здійснення благодійних ініціатив; використання існуючих проектів для перерозподілу коштів на особистий прибуток. Зокрема, замаскуючи свої наміри, злочинці представляють неправдиві гуманітарні проекти, які здавалися б реальними, що включають вигадані історії або фейкові проекти для вигляду легітимності);
 - корупція в гуманітарних організаціях (зловживання посадовим становищем в гуманітарних організаціях з метою використання коштів або ресурсів на особистий рахунок; отримання хабарів для впливу на розподіл благодійних коштів. Зокрема, працівники гуманітарних організацій використовують свої посадові зв'язки для перерозподілу коштів або ресурсів на особистий рахунок, що включає в себе інсайдерські дії та хабарництво);
 - вивіз та продаж наданої допомоги (незаконний вивіз або продаж гуманітарної допомоги на ринку для отримання прибутку як в Україні так і за кордон; зловживання процесом отримання, розмитнення та вивезення гуманітарної допомоги);
 - відмивання коштів (використання гуманітарної допомоги для відмивання коштів отриманих незаконним шляхом (в тому числі, створення штучних транзакцій та вигаданих витрат); включення благодійних коштів у легальні фінансові операції для приховування їхнього нелегального походження);
 - підробка інформації (підробка документації та інформації для отримання благодійної допомоги; вигадування неіснуючих потреб або кризових ситуацій для привертання уваги та отримання фінансової підтримки. Зокрема, злочинці підробляють документацію, щоб надавати неправдиві дані про обсяги гуманітарної допомоги, яку вони отримали, або про витрати на конкретні проекти, або для мобілізації гуманітарної допомоги з

метою використання отриманих коштів для особистого збагачення);

- обман донорів (за допомогою соціальної інженерії та обману, злочинці переконують донорів в існування неіснуючих гуманітарних потреб або проектів (чи частково існуючих), щоб отримати фінансову підтримку або більшу за розміром, ніж необхідно);
- атаки на фінансові системи (використання кібершахрайства для незаконного доступу до фінансових систем благодійних організацій, викрадання коштів або зміни в записах);
- використання гуманітарних коштів для терористичних та інших незаконних цілей (зокрема, використання благодійних коштів для фінансування терористичних дій або для здійснення інших злочинних актів).

Це не є вичерпний перелік зловживання гуманітарною допомогою, благодійними жертвами, безоплатною допомогою з метою отримання прибутку і зазвичай це складне завдання для виявлення та запобігання. Заходи протидії включають в себе високий рівень прозорості в роботі організацій, систематичний моніторинг та оцінку результативності проектів, а також постійний контроль за використанням грошей та ресурсів. Ефективний обмін інформацією між організаціями, урядовими структурами, міжнародними партнерами та донорами відіграє ключову роль у попередженні таких зловживань. Глобальна співпраця та взаємодія всіх сторін - від донорів до організацій і владних структур - важливі для створення ефективної системи, яка забезпечить надання гуманітарної допомоги тим, хто її дійсно потребує.

Гаркуша А.М.,

*начальник відділу детективів кримінальної лабораторії Управління
аналітики та обробки інформації Національного антикорупційного бюро
України,*

*аспірант кафедри кримінального процесу і криміналістики юридичного
факультету Львівського національного університету імені Івана Франка,
м. Київ, Україна*

ДОПУСТИМІСТЬ І ДОСТОВІРНІСТЬ РЕЗЕРВНИХ КОПІЙ КОМП'ЮТЕРНИХ ДАНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У кримінальному провадженні для фіксування процесуальних дій сторона обвинувачення має право застосовувати технічні засоби (ст. 107 КПК України).

До таких технічних засобів можуть належати: звуко- та відеозаписувальні технічні засоби; засоби, призначені для негласного зняття інформації; засоби, які використовуються для вивчення та копіювання комп'ютерних даних, тощо. Результати фіксування процесуальних дій технічними засобами записуються на технічні (машинні) носії інформації.

Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії, належать до документів та є додатками до відповідних протоколів (п. 4 ч. 2 ст. 105 КПК України).

Згідно з ч. 3 ст. 107 КПК України в матеріалах кримінального провадження зберігаються *оригінальні примірники* технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії (далі – оригінальні носії).

Досвід практичної роботи свідчить, що оригінальні носії з плином часу виходять з ладу, що своєю чергою робить неможливим дослідження їх змісту під час судового розгляду. Зокрема, це стосується флешкарт пам'яті типу microSD/SD, USB-флешнакопичувачів та оптичних дисків. У практичних ситуаціях більшість таких випадків пов'язана із заводським браком та/або низькою якістю виробництва носіїв, у деяких випадках – це наслідок випадкових подій або умисних дій третіх осіб.

Законодавець передбачив можливість *існування* резервних копій оригінальних примірників технічних носіїв інформації зафіксованої

процесуальної дії (далі – резервні носії) та можливість їх зберігання поза матеріалами кримінального провадження (ч. 3 ст. 107 КПК України).

Мета формування (та зберігання) резервних носіїв – забезпечити надання доказів суду в разі втрати або знищення (пошкодження, виходу з ладу тощо) оригінальних носіїв.

Абсолютна більшість технічних засобів фіксування процесуальних дій належать до електронних цифрових. Як технічні носії інформації, що застосовуються для фіксування процесуальних дій, використовуються носії комп'ютерних даних, які можна підключити до технічного засобу, відключити від нього та зберігати окремо від засобу (наприклад, флешкарти пам'яті).

Форма представлення інформації на носіях комп'ютерних даних є електронною цифровою, що дозволяє в разі потреби її копіювати з використанням комп'ютерних систем як спеціального призначення (наприклад, дублікатори Tableau, Logicube), так і загального (наприклад, персональні комп'ютери Windows, MacOS, Linux).

Норми КПК України не регламентують детального порядку формування (створення) резервних носіїв у кримінальному провадженні. На практиці ж сторона обвинувачення формує резервні носії під час проведення окремого огляду оригінальних носіїв, рідше – під час первинної процесуальної дії, в ході якої відбувається запис інформації на оригінальні носії.

Зазвичай як резервні носії слідчими використовуються електронні носії інформації великої ємності – наприклад зовнішні накопичувачі на жорстких магнітних дисках, на які записуються копії комп'ютерних даних з кількох або багатьох оригінальних носіїв. Із метою зменшення ризиків пошкодження або знищення резервних носіїв слідчі, прокурори зберігають їх окремо від матеріалів кримінальних проваджень.

Як резервні носії органи досудового розслідування можуть створювати та використовувати *централізовані резервні сховища* копій комп'ютерних даних, доступ до яких слідчі, прокурори отримують зі своїх робочих місць із використанням комп'ютерної мережі.

Абз. 3 п. 3 ч. 3 ст. 104 КПК України встановлює, що заключна частина протоколу процесуальної дії має містити відомості про *копії комп'ютерних даних та спосіб їх ідентифікації*. Законодавець не визначив у КПК України термін «спосіб ідентифікації». Убачається, що відомостями про спосіб

ідентифікації комп'ютерних даних є відомості про *засоби верифікації*, як визначено в національному стандарті ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 [1, с. 2], та *значення параметрів верифікації*, які дозволяють провести ідентифікацію двох наборів даних і гарантовано встановити або спростувати їх тотожність (ідентичність).

Одним із надійних засобів верифікації є безключові однобічні *функції гешування* (геш-функції). Такі відомі алгоритми гешування, як MD5, SHA1, SHA256, реалізовано в багатьох прикладних комп'ютерних програмах, що зумовлює високу доступність використання такого засобу верифікації на практиці. Проте можуть використовуватися й інші методи – наприклад, підписання комп'ютерних даних із використанням електронного підпису.

Отже, у разі копіювання комп'ютерних даних протокол процесуальної дії має містити не лише відомості про засіб верифікації, який може бути використаний для перевірки достовірності копій даних на резервному носії, а також значення, яке пов'язує дані на оригінальному носії та копії даних на резервному носії, тобто є унікально спільним для двох наборів даних.

У разі використання як засобу верифікації функцій гешування або алгоритмів електронного підпису таким спільним значенням є результат гешування – геш-код (геш-значення), представлений рядком цифр фіксованої довжини у шістнадцятковій системі числення (наприклад, MD5 – 32 цифри, SHA1 – 40 цифр, SHA256 – 64 цифри). Обчислений геш-код є унікальним для конкретного набору даних, тому співпадіння геш-кодів, обчислених від оригінального набору даних та від набору даних копії, слід уважати підтвердженням тотожності (ідентичності) таких наборів [1, с. 3]. У разі використання геш-функцій MD5, SHA1 їх рекомендовано використовувати комбіновано [2, с. 446].

Відповідно формування резервної копії, якщо не використовуються нетипові методи, має обов'язково супроводжуватися обчисленням геш-кодів (гешуванням) даних оригінального носія та фіксацією значень обчислених геш-кодів у протоколі процесуальної дії. Виконання цієї вимоги забезпечує можливість перевірки цілісності копій даних резервного носія як одразу після копіювання, так і пізніше, якщо в цьому виникне потреба.

У разі неможливості дослідити під час судового провадження оригінальний носій через його втрату або знищення (пошкодження, вихід з ладу тощо) прокурор може надати суду на підтвердження змісту

інформації оригінального носія резервний носій, на якому зберігаються копії комп'ютерних даних.

Згідно з ч. 3 ст. 99 КПК України сторона кримінального провадження зобов'язана надати суду оригінал документа. Виходячи з цього правила допустимості, носій інформації, використаний для формування резервного носія, слід визнавати допустимим на підставі ч. 3 ст. 99 КПК України як оригінал документа, оскільки саме на цей носій записувалися копії комп'ютерних даних під час формування резервного носія в ході процесуальної дії.

Допустимість копій комп'ютерних даних, які зберігаються на резервному носієві, визначається виключним порядком допустимості, передбаченим п. 1 ч. 5 ст. 99 КПК України, відповідно до якого для підтвердження змісту документа можуть бути визнані допустимими й інші відомості, якщо оригінал документа втрачений або знищений, крім випадків, якщо він втрачений або знищений з вини потерпілого чи сторони, яка його надає.

Отже, допустимість резервного носія та копій комп'ютерних даних, які на ньому зберігаються, визначається ч. 3 ст. 99, п. 1 ч. 5 ст. 99 КПК України, при цьому зміст оригінального носія (документа, що має бути наданий суду) підтверджується копіями комп'ютерних даних (відомостями), зафіксованими на резервному носії.

У разі, якщо слідчий, прокурор для надання консультацій та безпосередньої технічної допомоги при формуванні резервної копії залучив спеціаліста у сфері інформаційних технологій, допустимість копій комп'ютерних даних визначається за правилом, установленим ч. 4 ст. 99 КПК України, відповідно до якого копії комп'ютерних даних, що містяться в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як *оригінал документа*.

Під час судового провадження під час дослідження судом копій комп'ютерних даних на резервних носіях можуть виникнути обставини, коли цілісність, а відповідно й достовірність копій комп'ютерних даних може бути поставлена під сумнів стороною захисту. У такому разі прокурор має бути готовий підтвердити достовірність цих копій.

Під час з'ясування достовірності копій комп'ютерних даних на резервних носіях прокурор має покладатися на конкретний засіб, який є *гарантією цілісності* копій комп'ютерних даних та їх тотожності (ідентичності) комп'ютерним даним оригінального носія, з якого такі копії виготовлялися. Таким засобом доведення достовірності копій даних резервного носія є спосіб ідентифікації, використаний під час формування резервної копії, яким може бути функція гешування чи підписання з використанням електронного підпису, та значення, яке є унікально спільним для даних оригінального носія й даних резервного носія, – зафіксований у протоколі геш-код або набір геш-кодів.

Порівнявши геш-код, установлений з копії даних резервного носія методом обчислення, зі значенням, зафіксованим у протоколі, можна гарантовано довести чи спростувати достовірність копій комп'ютерних даних резервного носія.

Література:

1. ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 (ISO/IEC 27037:2012, IDT). Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів. [Чинний від 2019-01-01]. Київ, 2018. 31 с.
2. Electronic Evidence and Electronic Signatures: Fifth Edition. Edited by Stephen Mason and Daniel Seng. 2021. 539 p. URL: <https://uolpress.co.uk/wp-content/uploads/wpallimport/files/pdfs/9781911507246.pdf> (дата звернення: 26.11.2023).

Казарян Е.Г.,

здобувачка третього освітньо-наукового рівня спеціальності 081 «Право», Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна, викладач кафедри конституційного та адміністративного права і процесу, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ОГЛЯДУ МІСЦЯ ВЧИНЕННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ ІЗ МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ

Ефективне розслідування умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості неможливе без проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій, які є підґрунтям для подальшого планування та організації розслідування. Очевидно, що найбільш важливою і невідкладною слідчою (розшуковою) дією є огляд місця події.

Відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України у невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду) [1]. Це обумовлено необхідністю максимально повного та якісного збору речових доказів та виявлення слідів кримінального правопорушення слідчим. Тобто саме під час огляду місця події встановлюється факт насильницької смерті особи або з'ясовуються обставини, що можуть вказувати на можливе вбивство. Також вилучаються сліди, які будуть направлені на подальше дослідження експертами і використовуватися в судовому процесі.

Ю.М. Чорноус визначає огляд місця події як слідчу (розшукову) дію з метою дослідження матеріальної обстановки місця події через безпосереднє особисте сприйняття слідчим та іншими учасниками огляду. Основна мета огляду місця події полягає в виявленні, фіксації та вилученні слідів кримінального правопорушення та інших матеріальних доказів, а також в розкритті механізму події та інших обставин, що мають значення для провадження [2, с. 333].

Огляд місця події сприяє виявленню слідів, які допомагають у складанні портрета правопорушника, а також виявленні мотиву

нетерпимості та відтворенні способу вчинення умисного вбивства. Зазначена слідча (розшукова) дія лежить в основі вирішення ключових аспектів пошуку правопорушника, тактики проведення інших слідчих (розшукових) дій (наприклад, допиту, обшуку, призначення та проведення необхідних експертиз тощо).

Відповідно до ч. 3 ст. 237 КПК України з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. Згідно зі ч. 1 ст. 71 КПК України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями й навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [1]. Так, спеціальні знання використовують для виявлення, фіксування та вилучення слідів кримінального правопорушення на місці події.

До того ж у КПК України зазначено вимогу про те, що: 1) зовнішній огляд трупа проводиться з участю судово-медичного експерта, а коли його неможливо викликати – лікаря (ст. 238 КПК України); 2) ексгумація трупа відбувається в присутності судово-медичного експерта (ст. 239 КПК України) [1].

Важливою тактичною вимогою при проведенні огляду місця події в кримінальних провадженнях, пов'язаних із насильницькими кримінальними правопорушеннями на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі, на думку В.І. Алексеїчук, є обов'язкове залучення до його проведення спеціалістів з різних галузей знань, таких як релігієзнавство, судова психологія, криміналістика, судова медицина та спеціалісти в області міжетнічних відносин. Це сприяє підвищенню ефективності огляду місця події та виявленню і встановленню суттєвих обставин вчиненого кримінального правопорушення, особливо тих, які можуть вказувати на мотив нетерпимості. Ігнорування можливостей спеціалістів може призвести до неповного виявлення інформації про кримінальне правопорушення, спричинити висунення неправильних версій, а також впливати на якість вилучення та упакування слідів і об'єктів. Це, в свою чергу, може унеможливити проведення експертних досліджень та призвести до втрати доказів або їх неповного використання [3, с. 80].

Є.Л. Галагура правильно підкреслює важливість особливої тактики при огляді трупу, стверджуючи, що слідчий повинен переконатися, що на тілі потерпілого (як на тілі, так і на одязі) відсутні особливі написи, відмітки

або інші повідомлення, які вказували б на можливі мотиви злочину, пов'язані з національністю, расою або релігією (такими можуть бути вирізи чи малюнки, що ображають представників певної етнічної чи релігійної спільноти). Крім того, при розгляді трупа з численними колото-різаними ушкодженнями, важливо виявляти сліди крові. Якщо їх немає, можна зробити висновок, що труп був доставлений на місце виявлення [4, с. 256].

Щодо категорії кримінальних правопорушень, спрямованих проти життя та здоров'я особи, то вони мають свої особливості. Такі правопорушення враховані у відповідному розділі – дев'ятому, який спеціально виділений в Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні. У цьому розділі чітко визначені обов'язки кожного учасника СОГ. У пункті 1 даного розділу зазначено, що крім осіб зазначених у пункті 5 розділу II цієї Інструкції, включається слідчий територіального органу поліції, який спеціалізується на розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії (є старшим СОГ), а також за необхідності – працівник підрозділу оперативно-технічних заходів, психолог, інші працівники поліції відповідної кваліфікації [5].

Прибувши на місце події, спеціалісти отримують від слідчого необхідну інформацію про обставини справи, дії учасників огляду, здійснені до їх прибуття, а також отримують завдання, які необхідно вирішити. Далі вони виконують доручення слідчого, спрямовані на використання їх спеціальних знань для вивчення та аналізу ситуації. В Інструкції, що визначає порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події зазначено, що на початку огляду слідчий спільно зі спеціалістами визначають межі та порядок проведення огляду, після чого спеціаліст здійснює фотографування та відеозйомку місця події [6].

О.В. Бишивець відносить до спеціальних криміналістичних знань техніко-криміналістичні знання в таких галузях: криміналістична фотографія, звуко- і відеозапис; криміналістичне слідознавство; криміналістичне зброезнавство; криміналістичне документознавство; криміналістичне вчення про зовнішні ознаки людини, навички та вміння застосовувати техніко-криміналістичні засоби і методи для фіксації

зовнішнього вигляду людини, а також збирання і дослідження (попереднього, експертного) даних про зовнішній вигляд людини [7, с. 190].

На місці події інспектор-криміналіст за дорученням слідчого проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, виготовляє відбитки та зліпки наявних слідів, за необхідності складає плани і схеми, виготовляє графічні зображення оглянутого місця події чи окремих речей [5].

Окремо слід відмітити, що у разі виникнення об'єктивних обставин, пов'язаних зі вчиненням вбивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого із застосуванням вогнепальної зброї до участі у проведенні ОМП у кримінальному провадженні може залучатися спеціалізована пересувна лабораторія Експертної служби МВС за письмовим (як виняток за усним з подальшим оформленням у письмовій формі) клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, що виконує його обов'язки [6].

Таким чином, спеціалісти найчастіше роблять висновки щодо вчинення умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, визначаючи спосіб скоєння вбивства, точний момент смерті потерпілого та психологічний портрет вбивці. Зібрані спеціалістами речові докази надалі об'єктами судово-медичної експертизи трупа, дактилоскопічної, трасологічної, цитологічної та інших видів експертиз.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651- VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Криміналістика: підручник / за ред. В.В. Пясковський, Ю.М. Черноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексеев та ін. Київ. «Центр учбової літератури», 2016. 544 с.
3. Алексейчук В.І. Використання спеціальних знань під час огляду місця події при розслідуванні вбивств. *Теорія та практика судової експертизи та криміналістики*. 2010. № 10. С. 79-86.
4. Галагура Є.Л. Особливості тактики окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні умисних убивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 2 (78). С. 252-260.

5. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07 лип. 2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.
6. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03 лист. 2015 р. № 1339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text>.
7. Бишивець О.В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187-193.

Кривоносок О.Г.,
*викладач кафедри криміналістики та домедичної підготовки,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НЕПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛІСНОГО НЕВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ АБО ОСОБОЮ, ЩОДО ЯКОЇ ВСТАНОВЛЕНА ОПІКА ЧИ ПІКЛУВАННЯ

Процес розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування нерозривно пов'язаний з використанням спеціальних знань. Залучення осіб, які володіють спеціальними знаннями значною до процесу розслідування значною мірою збільшують можливості слідчого щодо виявлення, фіксації, оцінки та використання доказів.

На підставі аналізу наукових джерел, пропонуємо під спеціальними знаннями розглядати будь-які теоретичні та/або практичні знання в певній галузі людської діяльності, окрім знань у галузі права (та не пов'язаних з виконанням службових обов'язків особою, яка проводить досудове розслідування) які можуть бути використані для розкриття, розслідування і попередження злочинів.

Відповідно загальноприйнятої класифікації, спеціальні знання можуть бути використані в процесуальній та непроцесуальній формах.

Під непроцесуальними формами використання спеціальних знань, слід розуміти ті, які прямо не передбачені чинним законодавством. Непроцесуальна форма полягає у отриманні слідчим консультацій, роз'яснень, проведення попереднього дослідження [__, с. 88]¹.

Пропонуємо більш детально розглянути особливості використання спеціальних знань у непроцесуальній формі, які можуть стати в нагоді в процесу досудового розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

¹ Лазебний А.М. Міжнародний досвід використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. №1 (3). С. 85-90.

Найпоширенішим видом використання спеціальних знань у непроцесуальній формі, в контексті досліджуваного питання полягає в отриманні слідчим консультацій. Проведеним опитуванням слідчих, встановлено, що 78 % респондентів заявили про звернення за консультаційною допомогою під час підготовчого етапу призначення експертиз. Необхідність отримання консультацій зумовлена особливостями механізму вчинення злочину та специфікою судових експертиз, які необхідно провести.

Основними питаннями, які вирішуються в ході консультації на етапі призначення експертиз є як правило:

1. Встановлення виду експертного дослідження, тобто вирішення питання яку саме експертизу необхідно призначити в залежності від слідчої ситуації, яка склалась на момент її призначення;
2. З'ясування можливостей та завдань, які можуть бути вирішені проведенням експертизи;
3. Визначення установи, де може бути проведене дослідження;
4. Допомога у формулюванні питань та встановлення їхнього переліку в логічній послідовності;
5. Отримання відомостей про необхідність направлення матеріалів кримінального провадження, речових доказів та/або інших об'єктів дослідження, в яких може виникнути необхідність тощо.

Зазвичай слідчий звертається за консультацією до представників тієї установи, в якій планується проведення експертизи. Враховуючи особливості досліджуваного нами питання, консультативна допомога, як правило надається експертами, які володіють спеціальними знаннями.

Консультативна допомога у 98 % випадків надається в усній формі, але слідчим можуть бути направлені відповідні запити до експертних установ з викладенням питань, які необхідно з'ясувати.

На доцільності отримання консультативної допомоги при підготовці до проведення допиту наголосили 62 % опитаних респондентів. При цьому, у 82 % випадків консультація надається психологом. Основними питаннями, які можуть вирішуватись у ході консультації можуть виступати: поради спеціаліста щодо створення сприятливої обстановки проведення допиту; погодження формулювання, кількості та послідовності питань, які планується поставити допитуваному в ході проведення допиту; поради щодо форми проведення та методів, які можуть бути застосовані під час

допиту; доцільність використання технічних засобів в ході допиту (анатомічні ляльки, набори для малювання, інші предмети, в яких може виникнути необхідність).

Не менш важливим елементом, притаманним непроцесуальній формі використання спеціальних знань виступає отримання роз'яснень від спеціаліста. Предметом роз'яснення в контексті нашого дослідження виступають, як правило, відомості, викладені в документах, складених установами та/або організаціями.

Здебільшого слідчі звертаються за роз'ясненням фактів (відомостей), які викладені в медичній документації (медичних довідках, амбулаторних картках тощо). Це можна пояснити тим, що слідчі не є фахівцями в медичній галузі. Враховуючи специфіку досліджуваного питання постає необхідність роз'яснення медичних діагнозів, особливо, якщо це стосується набутих психічних захворювань потерпілим. Нерідко виникає необхідність додаткового роз'яснення висновків експертів (як правило судово-медичної експертизи). В такому випадку, предметом роз'яснення можуть виступати відомості про діагноз який поставлено потерпілому; відомості про тілесні ушкодження, їх характер та локалізацію та перебування в причинно-наслідковому зв'язку тілесних ушкоджень з настанням смерті потерпілого.

Також на практиці постає необхідність в одержанні роз'яснення результатів, отриманих в ході проведення допитів, за участі малолітнього (неповнолітнього). Зокрема слідчий звертається до психолога щодо пояснення отриманих відповідей на поставлені під час допиту питання. Необхідність отримання роз'яснень найчастіше зумовлена необхідністю переконатись у правдивості отриманих відповідей на поставлені запитання, враховуючи при цьому психічні особливості допитуваної особи.

Проведення попереднього дослідження не можна вважати характерною формою, притаманною розслідуванню злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Враховуючи особливості кримінального правопорушення, передбаченого ст. 166 КК України, можна сказати, що попереднє дослідження проводиться у випадках спричинення потерпілому тілесних ушкоджень, при цьому він самостійно, за власної ініціативи звертається до спеціалістів судово-медичної експертизи для встановлення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень. Варто пам'ятати, що отриманні результати

дослідження не є висновком судово-медичної експертизи, проте може нести в собі інформацію про спосіб вчиненого злочину та інші відомості.

На підставі попереднього дослідження, слідчим можуть бути висунені обґрунтовані версії вчиненого злочину, зробити припущення стосовно способу його вчинення та інші відомості.

Підсумовуючи викладене, необхідно відзначити, що спеціальні знання під час розслідування злочину, передбаченого ст. 166 КК України широко використовуються у непроцесуальній формі, шляхом звернення за консультативною допомогою, отримання роз'яснень та проведення попереднього дослідження та відіграють значну роль в процесі досудового розслідування.

Література:

1. Лазебний А.М. Міжнародний досвід використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. №1 (3). С. 85-90.

Нарожна О. В.,
*старший викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
м. Одеса, Україна*

**ДО ПИТАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗНИЩЕННЯ,
РУЙНУВАННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ
ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ:
ОЦІНКА ТА АНАЛІЗ НАСЛІДКІВ РАКЕТНИХ УДАРІВ**

Об'єкти культурної спадщини є важливою частиною ідентичності людства, нації, місцевих громад. Знищення об'єктів культурної спадщини несе за собою не лише фізичну шкоду, але й глибокі втрати в сфері унікальності та історичного зв'язку, що має далекосяжні наслідки для суспільства та його самосвідомості.

Кожен об'єкт культурної спадщини є унікальним свідком свого часу, неповторною формою вираження культурної ідентичності народу. Його знищення призводить до невідомої втрати цінних особливостей, які і зробили його унікальним. Об'єкти культурної спадщини створюють міцний зв'язок між різними епохами і поколіннями. Знищення цих об'єктів порушує історичний континуум та ускладнює передачу знань про минуле. Культурна ідентичність формується через взаємодію з об'єктами культурної спадщини. Знищення цих об'єктів може призвести до втрати точок опори для формування колективної свідомості. Також спричинення шкоди культурним об'єктам може мати психологічний вплив на населення, викликаючи відчуття безпорадності та втрати сприйняття історії, традицій та культурного багатства.

Гендиректорка ЮНЕСКО Одре Азуле, говорячи про наслідки ракетного удару по Одесі в ніч на 23 липня 2023 року, наголосила, що дії Росії порушують міжнародні зобов'язання про захист культурної спадщини. За її словами обурливе руйнування Свято-Преображенського собору знаменує собою ескалацію насильства щодо культурної спадщини України [1]. Вона також нагадала, що умисне знищення культурних об'єктів може бути прирівняне до воєнного злочину, що визнано Радою Безпеки ООН [2].

Оцінка обсягу та характеру знищень на об'єктах культурної спадщини представляє собою ключовий і невід'ємний пункт планування розслідування, спрямований на встановлення масштабів та характеру пошкоджень, що зазнають такі цінності в результаті ракетних ударів. Щоб досягти максимальної об'єктивності та повноти аналізу, застосовуються спеціальні методи та передові технології.

Один із ефективних підходів – використання фотозйомок, які були здійснені як з повітря, так і на землі. Це дозволяє документувати та фіксувати різні аспекти пошкоджень, визначаючи їхню масштабність та розподіл. Дрони в цьому випадку виявляються особливо корисними, забезпечуючи можливість здійснювати аеріальні зйомки в труднодоступних місцях та отримувати детальні зображення з високою роздільною здатністю [3, с. 296].

Однак для отримання повного розуміння обстановки рекомендується комбінувати різні джерела інформації. Супутникові знімки дозволяють отримати загальний огляд пошкоджень та визначити їхнє місцезнаходження. Ця інтеграція даних забезпечує точність та повноту об'єктивної оцінки збитків на об'єктах культурної спадщини.

Такий комплексний підхід до фотодокументування та аналізу знищень стає важливим інструментом для розслідування, що дозволяє не лише фіксувати наслідки, але й визначати причини та розробляти стратегії відновлення культурних цінностей в умовах надзвичайних ситуацій. Обов'язковим є залучення фахівців, таких як археологи, консерватори, архітектори, які можуть провести детальну технічну експертизу пошкоджень та визначити можливість відновлення.

Геопросторовий аналіз як метод оцінки обсягу та характеру знищень на об'єктах культурної спадщини полягає у використанні геопросторових технологій для аналізу та визначення розмірів та координат пошкоджених об'єктів. Географічні інформаційні системи (ГІС) можуть надавати цінні дані [4, с. 151].

Використання інфрачервоних знімків та лазерного сканування для виявлення та детального обстеження пошкоджень, які можуть бути невидимими на звичайних фотографіях, застосовується для виявлення теплових аномалій та точного вимірювання геометричних параметрів об'єктів. Інфрачервоні знімки дозволяють визначити температурні різниці, що може свідчити про потенційні пошкодження, наприклад, ураження

конструкцій під впливом вогню чи інших деструктивних факторів. Лазерне сканування, у свою чергу, дозволяє отримати точні 3D-моделі об'єктів, що є важливим для аналізу їхнього стану та визначення обсягу пошкоджень.

Вивчення показань свідків, спеціалістів та опитування місцевого населення також є доцільним прийомом в розслідуванні знищення об'єктів культурної спадщини під час війни. Ця інформація може надати цінний контекст та допомогти розкрити ступінь руйнування. Аналіз відгуків осіб, які були свідками подій, може розкрити конкретні обставини та подробиці знищення. Свідчення очевидців можуть бути важливим джерелом для визначення часу та характеру ситуації. Звернення до експертів, таких як археологи, архітектори та інші спеціалісти, дозволяє отримати професійні оцінки ступеня пошкодження об'єктів та ризику для їхнього відновлення. Спілкування з місцевим населенням може принести важливі відомості про те, як знищення впливає на спільноту, її історію та культурний ідентичність. Це може включати також місцеві легенди та історії про об'єкти культурної спадщини, а не лише суху протокольну інформацію.

Аналіз доступної письмової та візуальної документації, такої як фотографії до та після події, вбачається нами невід'ємним пунктом планування при розслідуванні знищення, руйнування та пошкодження об'єктів культурної спадщини під час війни. Ця форма документації дозволяє відтворити стан об'єктів до ракетного удару та після нього, надаючи важливі візуальні та контекстуальні відомості.

Фотографії до удару: оцінюються ретроспективно, адже вони зроблені до події, і це дозволяє встановити вихідний стан культурних об'єктів. Аналіз може включати детальні знімки архітектурних елементів, стану ландшафту та інших важливих аспектів.

Фотографії після удару: вивчення зображень, знятих після завершення ракетної атаки, є критичним для визначення масштабів пошкоджень. Оцінка руйнувань та змін в порівнянні з попередніми знімками може вказувати на конкретні види та обсяги знищень.

Документи та описи: письмова документація, така як офіційні звіти, наукові дослідження та інші документи, надають додатковий контекст та можуть розкривати важливі подробиці стану об'єктів перед подією та під час неї.

Компаративний аналіз: порівняльний аналіз фотографій до та після дозволяє визначити, які саме елементи були пошкоджені чи зруйновані. Це важливо для встановлення причин та визначення масштабів руйнувань.

Аналіз цієї документації є важливим пунктом в розслідуванні, оскільки він надає чітке відображення впливу ракетної атаки на культурні цінності та служить основою для подальших заходів їх відновлення та захисту. Всі ці джерела інформації взаємодіють для створення комплексного зображення ситуації, яке є важливим для подальшого розслідування та відновлення об'єктів культурної спадщини.

Створення документів, які містять інформацію про кожен об'єкт культурної спадщини, ми розглядаємо як обов'язковий спосіб фіксації при розслідуванні знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. Такі документи створюють основу для подальших дій щодо відновлення та захисту культурних цінностей. Важливо враховувати такі аспекти як ідентифікація об'єкта, його докладний опис, фотографування, зіставлення з фотографіями до події, інформація про можливі втрати.

Ці методи можуть використовуватися окремо або комбінуватися для забезпечення комплексного огляду стану об'єктів культурної спадщини та оцінки завдань для їх відновлення та захисту.

Література:

1. Собенко Н., Прищепя Я. Масований ракетний удар по Одесі. Як реагують у світі. *Суспільне новини* : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/534791-masovaniy-raketnij-udar-po-odesi-ak-reaguut-u-sviti/> (дата звернення: 25.11.2023).
2. Резолюція 2347 Ради Безпеки ООН. *United Nations Security Council* : веб-сайт. URL: <https://www.un.org/securitycouncil/s/res/2347-%282017%29> (дата звернення: 25.11.2023).
3. Тичина Д. М., Антощук А. О., Перцев Р. В. Криміналістичне забезпечення використання безпілотного літального апарату (дрону) у досудовому розслідуванні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2023. Випуск 78: частина 2. С. 291-297.
4. Колодяжний М. Г. Картографування злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2019. №1(12). С. 147-163.

Тертишник В.М.

доктор юридичних наук, професор,
професор Університету митної справи та фінансів України
м. Дніпро, Україна

КОСМІЧНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Космічні технології – інноваційні технології, що використовують як для забезпечення космічних польотів, так для проведення досліджень матеріальних об'єктів в космічній галузі.

Інноваційні технології, які мають перспективу використанні в слідчій та іншій правничій практиці, – технології, що засновані на сучасних досягненнях природничих та інших наук, інформаційних і комунікаційних технологій, що збільшують ефективність пізнавально-доказової діяльності, діяльності щодо здобуття та дослідження доказів, удосконаленні інформаційних, комунікативних та взаємодіючих актів.

Космічні та інші інноваційні технології є не аби як привабливими як для криміналістики, так і слідчої діяльності, на що, безумовно, звертають увагу дослідники [1-6]

І хоча технічний процес надає відкриває багато перспектив для суттєвого «прориву» в розкритті і розслідуванні злочинів, при використанні досягнень науки, що вкрай важливо, варто дотримуватись виваженості та забезпечити надійність методології та достовірність отриманих результатів, говорячи процесуальною мовою – забезпечити допустимість та достовірність доказів. В цій справі потрібно мудро «спішити не поспішаючи» та щораз «сім раз відміряти».

Наприклад, в одному з останніх законопроектів, зважаючи на досягнення інформаційних технологій, пропонувалось закріпити правило суцільної фіксації процедури та результатів обшуку засобами відеозапису, а заодно, з огляду на задіяння таких новацій – відмовитись від використання інституту понять. Маємо попередити про можливі негативні наслідки таких поспішних «втілень» досягнень науки в слідчу практику.

По-перше, при обшуку часто виявляються та вилучаються об'єкти, які не мають чітко виражених індивідуальних ознак (рідина, сипучі матеріальні об'єкти, золоті прикраси тощо). Для забезпечення достовірності їх, як

доказів, та результатів саме їх експертного дослідження, доречно було виконати рекомендацію – надійно (без можливості відділення без пошкодження кріпити до таких об'єктів ярлики з підписами понятих, в яких записувалось коли і де вони біли вилучені. Щодо рідин чи сипучих об'єктів – обклеювалась аналогічним чином упаковка таких об'єктів. В подальшому, в разі направлення таких об'єктів до експерта – експерт фіксував цілісність упаковки та ярликів, чим підтверджувалось дослідження саме цих об'єктів. Ці заходи були важливим запобіжником проти судових помилок та можливостей фальсифікацій.

По-друге, фіксація процедури обшуку з використанням сучасних засобів відеозапису, з одного боку, не завжди дає можливість в подальшому суду чи сторонам кримінального провадження впевнитись в тому, що саме вилучені при обшуку об'єкти і є тими самими, які надійшли до експерта та досліджуються в суді, а з іншого боку цифрові засоби фіксації не дозволяють виявити можливі прояви монтажу відповідного відеозапису. До того ж не варто виключати «вражаючі» можливості штучного інтелекту в нечесних руках. Тож, незважаючи на привабливість техніки, в кримінальному судочинстві доцільно зберігати як письмову форму фіксації доказової діяльності, так і інститут понятих.

Разом з тим, варто зауважити, що певним тормозом для наукового прориву космічних технологій в правничу діяльність, рівно як і в промисловість, була і залишається недосконала правова база патентування та реалізації винаходів, надання багатьом винаходам режиму секретності та зберігання їх для оборонних потреб без вчасної та релевантної реалізації наукових здобутків у виробництво. З роками цей недолік треба виважено усувати, удосконалюючи законодавство, відкриваючи інноваційним технологіям більш швидку і широку дорогу для задоволення потреб суспільства.

Для розкриття злочинів в правовому полі нашої держави, особливо військових злочинів, важливою процесуальною формою стає візуальне спостереження за особою та місцем і технічне документування отриманої інформації. Для цього можуть використовуватись як традиційні стаціонарно установлені веб-камери так і дрони. Важливо, щоб за отриманими матеріалами технічного документування в подальшому можливою була б ідентифікація особи. Між тим, погодні умови, динаміка подій тощо не завжди забезпечують чіткість зображень. Для підвищення ефективності

ідентифікаційних досліджень важливим є використання апробованих космічними технологіями приладів, прозваних «окулярами Хаббла», а також розроблене в цьому контексті спеціальне програмне забезпечення для обробки нечітких зображень.

Молекулярно-генетична експертизи на основі методу генотипоскопії (ДНК-дактилоскопії) дозволяє вирішити задачу ідентифікації зразків для порівняльного дослідження, взятих у конкретної особи, за слідами біологічного походження, знайденими на місці злочинів. Досвід європейських країн показує ефективність застосування даного методу для протидії злочинності. Наприклад, в Німеччині, згідно з ст. 81q кримінально-процесуального кодексу, результати досліджень із застосуванням методу генотипоскопії (встановлений ідентифікаційний код ДНК обвинуваченого в скоєнні особливо тяжких злочинів) вже заносяться до автоматичних банків даних.

Враховуючи даний досвід нами пропонувалось створення відповідних автоматичних банків даних з урахуванням можливостей методу генотипоскопії для забезпечення ефективного використання слідів крові, сперми та інших об'єктів біологічного походження в розкритті та розслідуванні злочинів. [1, с. 246-247]. Наразі в Україні, з прийняттям 9 липня 2022 року № 2391-IX Закону «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», створюється правове поле для поєднання можливостей молекулярно-генетичної експертизи з автоматизованими банками даних (інформаційно-комунікаційної системи державної реєстрації геномної інформації), що відкриває нові можливості протидії тероризму та іншій злочинності,

Сумське акціонерне товариство «Selmi» (в минулому Сумський завод електронних мікроскопів) - лідер в технологіях електронної мікроскопії. Розроблений тут прилад ЕМАЛ - мас-аналізаторів з лазерним джерелом іонів, заснований на іонізації певних ділянок твердої речовини через потужне імпульсне випромінювання квантового генератора та вивченні плазми, яка утворюється за допомогою мас-спектрометра, дозволяє проводити аналіз практично всіх твердих речовин за 100 % іонізації, уникнути явищ фракційності, тобто забруднення плазми речовинами самого іонізатора, що мало місце при іскровій іонізації, а отже, забезпечує високу розрешаючу здатність та точність аналізу. Наявність у приладі фокуруючої оптичної системи у сполученні зі скануючим пристроєм забезпечує високу локальність аналізу з точністю до діаметра променя - менше 10 мк.

Застосування мас-спектрометра з подвійним фокусуванням дає можливість використати значну частину іонів при аналізі речовини, що приводить у підсумку до підвищення чутливості аналізу. Більше того, аналізатор забезпечує можливість одночасної реєстрації на екрані або фотоплівці декількох десятків елементів. Нарешті, прилад забезпечує збереженість досліджуваних зразків та швидкість дослідження. Ці якості приладу ЕМАЛ розширюють доказові можливості різних досліджень матеріалів, речовин та виробів, дозволяють ефективно використовувати його для визначення природи досліджуваних об'єктів.

Застосування в експертній практиці мас-спектрального аналізу в сукупності з іншими сучасними інформаційними технологіями в багатьох випадках дозволяє збільшити інформативність досліджуваних речових доказів, а нерідко забезпечити ідентифікацію досліджуваних об'єктів, що вкрай важливо для ефективної роботи щодо протидії злочинності.

Уже в наш час, при запровадженні належних правових процедур, докази можуть здобуватись з застосуванням оснащених необхідною технікою безпілотних літальних апаратів, дронів, дронів-амфібій, роботів. В найближчому майбутньому дослідники прогнозують появу дронів, які на відстані та в складних умовах детективної діяльності здатні будуть сканувати ідентифікуючі дані людини, перевіряючи їх в автоматизованих базах даних, що має не аби яку перспективу для удосконалення доказової діяльності.

З роками може стати можливим дослідження різноманітних джерел доказової інформації з використанням штучного інтелекту. Розвиток науки і техніки розширює можливості алгоритмізації доказової діяльності, включаючи математичне моделювання та розробку алгоритмів вирішення проблем.

В кримінально-процесуальному законодавстві має знайти закріплення процесуальна форма отримання доказової інформації як з космічних об'єктів, так і з використанням дронів, здійсненням експрес-досліджень матеріальних об'єктів, процедура яких була б придатна як для виявлення і протидії злочинам.

Для оптимізації використання в криміналістичних дослідженнях сучасних космічних технологій необхідно вжити законодавчих і організаційних заходів щодо прискорення втілення результатів наукових досягнень в практику роботи слідчих і криміналістичних підрозділів

правоохоронних органів, удосконалити юридичну форму використання надбань науково-технічного прогресу в протидії злочинності, постійно забезпечувати державну підтримку втілення інноваційних технологій в слідчу і судову практику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Доказове право: підручник / В. М. Тертишник, О. І. Тертишник, А. Є. Фоменко, В. В. Ченцов; За заг. ред. д.ю.н, професора В. М. Тертишника. Київ; Алерта, 2021 448 с.
2. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-2020-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
3. Фейербахер Б., Стоеввер Х. Дослідження та використання космосу. Сьогодні й завтра / Пер. з англ. К., 2012.
4. Біленчук П. Д., Мотлях О. І., Рибальченко О. М., Усіков І. П. Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини: історія, теорія, практика:[монографія]/за ред. П. Д. Біленчука. К.: Атіка, 2013.
5. Радутний О. Е. Штучний інтелект, інформаційна безпека та законотворчий процес (кримінально-правовий аспект). Інформація і право, 2018. С. 149–158.
6. Плахотнік О. В. Практичне застосування штучного інтелекту у кримінальному провадженні. Вісник кримінального судочинства. – 2019. - № 4. С. 45-57.

Шенітько В. Ю.,

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
завідувач лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у
боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України,
дійсний член (академік) Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України, м. Харків, Україна*

**МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ, СЛІДЧІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА
МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ**

У незалежній Україні відбулися суттєві зміни в суспільстві, відмова від тоталітарних (репресивних) методів в управлінні державою, виключення ідеологічної складової науки, перехід від «криміналістики на службі слідства» до «змагальної криміналістики». У сучасних умовах розвиток криміналістики в Україні характеризується зміненням вектору свого розвитку і наближенням до єдиного європейського криміналістичного простору [1, с. 651-669; 2, с. 52-68].

У ХХІ столітті розгортається російсько-українська війна. На європейському континенті відбувається жорстока та агресивна війна, вчиняються воєнні та інші міжнародні злочини. Способами ведення цієї війни є цілеспрямований терор в усіх українських регіонах, масові вбивства та катування, викрадення людей та згвалтування, примусова депортація цивільного населення, знищення цивільної інфраструктури.

На сьогодні перед криміналістикою постають нові завдання, які пов'язані з виробленням наукових рекомендацій у документуванні, фіксації та доказуванні фактів учинення воєнних та інших злочинів міжнародного характеру, пропонуванням окремих методик розслідування злочину агресії, злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів. Виникають питання у необхідності застосування найсучаснішої криміналістичної техніки (систем оптичної візуалізації, 3D сканерів, БПЛА (дронів, квадрокоптерів, мультикоптерів), мобільних ДНК-лабораторій) та впровадження штучного інтелекту в діяльність правозастосовних органів і експертних установ.

Проведення розслідування воєнних злочинів під час війни є складним завданням. Це пов'язано із здійсненням розслідування спільними групами

(Task Forces), відсутністю стандартизованих методик розслідування, небезпеками проведення слідчих (розшукових) дій, необхідністю отримання інформації з окупованих територій, наявністю дезінформації та протидії з боку країни-агресора.

Для розслідування воєнних та інших злочинів міжнародного характеру створюються спільні (міжнародні) слідчі групи. Створення і діяльність міжнародних спільних слідчих груп є прогресивним кроком світового співтовариства у боротьбі з міжнародною злочинністю [3, с. 36-46]. На сьогодні, до спільної слідчої групи увійшли представники інших європейських країн. Так, «окрім України до неї увійшли Литва, Польща, Естонія, Латвія, Словаччина та Румунія... Вони складають найбільшу слідчу групу, що діє в рамках Євроюсту» [4].

Заслужують на увагу також пропозиції науковців щодо необхідності стандартизації розслідування воєнних злочинів. Зокрема, окремі вчені прямо зазначають, що «стандартизація розслідування воєнних злочинів допомагає уніфікувати процес підготовки персоналу, алгоритмізувати роботу на місці події, взаємодію між різними підрозділами, експертними установами, забезпечити якісне документування фактів, проведення процесуальних дій» [5, с. 51]. Інші справедливо вказують, що «специфіка методології розслідування воєнних злочинів, які вчиняються в умовах збройного конфлікту полягає у застосуванні колективного (бригадного) методу розслідування, розслідування по «гарячих слідах» та спеціальних порядках слідчих (розшукових) дій» [6, с. 397].

Здійснення розслідування воєнних злочинів має ґрунтуватися на базових стандартах розслідування (БСР) для документування міжнародних злочинів в Україні. БСР передбачають низку базових стандартів, застосованих до цілого ряду заходів із документування, недопущення заподіяння шкоди при взаємодії з потерпілими і свідками і розуміння елементів міжнародних злочинів [7]. У Керівництві з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні передбачено шість основних правил розслідування, яких повинні дотримуватися фахівці-практики при документуванні міжнародних злочинів. Зокрема, у п. 1.2.2 вказано, що необхідно забезпечити, щоб «вся інформація оброблялася, зберігалася та реєструвалася відповідно до найкращих міжнародних практик» [7].

Офіс Генерального прокурора спільно з провідними національними експертами із міжнародного гуманітарного права розробив та представив методичні рекомендації «Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина» [8].

Для фіксації воєнних злочинів також важливе значення має «Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту. Основні стандарти належної практики щодо документування сексуального насильства як злочину згідно міжнародного права» (Перше видання: Червень 2014 р.) [9].

Можливо говорити й про міжнародні стандарти щодо використання та фіксації цифрової інформації під час розслідування воєнних злочинів. Так, використання цифрової інформації в розслідуванні воєнних злочинів передбачає врахування положень «Протоколу Берклі» [10] - практичного посібника з ефективного використання цифрової інформації з відкритим вихідним кодом при розслідуванні порушень міжнародного кримінального права, прав людини та гуманітарного права [11]. Протокол Берклі - рекомендаційний документ, який у 2020 р. представили Центр прав людини Університету Берклі в Каліфорнії та Офіс Верховного комісара ООН з прав людини. Він окреслює мінімальні стандарти для пошуку, збирання, зберігання, перевірки та аналізу відкритих джерел [12].

У Протоколі Берклі вказано, що «розслідування з використанням відкритих даних – це розслідування, яке повністю або частково спираються на загальнодоступну інформацію для проведення офіційних та систематичних онлайн-розслідувань... Інформація у відкритому доступі може надавати підказки, підтримувати результати розвідки та служити прямим доказом у судах» [13].

Розроблення окремих криміналістичних методик розслідування воєнних та інших злочинів міжнародного характеру передбачає визначення їх структури та змісту, а також врахування стандартів розслідування. Окрема криміналістична методика - це певні алгоритми дій слідчого, комплекс порад типізованого характеру [14, с. 4]. Реалізація окремої криміналістичної методики здійснюється під час застосування слідчої технології.

Слідча технологія визначає оптимальний рух кримінального провадження при розслідуванні кримінального правопорушення, послідовність виконання слідчих (розшукових) дій або організаційно-

технічних заходів, систему використовуваних криміналістичних засобів та їх режим. Слідча технологія - це певний процес, послідовність реалізації слідчої діяльності, застосування криміналістичних засобів (приймів, способів, рекомендацій, операцій) при розслідуванні окремого виду (підвиду) злочинів, спрямований на досягнення істини у справі [14, с. 7, 8]. Застосування слідчих технологій надає змогу оптимально виконувати дії й під час розслідування воєнних злочинів.

Література:

1. Журавель В. А., Шепітько В. Ю. Розвиток криміналістики та судової експертизи в Україні: наближення до єдиного європейського простору. Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку: монографія. Харків, 2021. С. 651-669.
2. Shepitko V. Trends in Forming a Single European Space the Field of Criminalistics and Forensic Science. Quo Vadis, Criminalistics? Liber Amicorum to Henryk Malewski: Collective Monograph. Vilnius: Mykolo Romerio univeritetas, 2023. P. 52-68.
3. Chornous Yu. Topical questions of creation and activities of international joint investigation teams. A First Printed Criminalist. 2017. № 14. P. 36-46.
4. Міжнародна підтримка розслідувань воєнних злочинів. Юридична Газета online. 29 березня 2023. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhнародne-pravo-investiciyi/mizhнародna-pidtrimka-rozsliduvan-voennih-zlochiv.html>
5. Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. Baltic Journal of Legal and Social Sciences. 2022. № 1. P. 46-56.
6. Гловюк І. В., Тетерятник Г. К. Контекстуальні елементи у провадженнях щодо воєнних злочинів: предмет доказування Sui Generis. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. С. 394-398.
7. Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні. Травень 2023. Global Rights Compliance. URL: <https://globalrightscompliancne.com/wp-content/uploads/2023/05/КЕРІВНИЦТВО-З-БАЗОВИХ-СТАНДАРТІВ-РОЗСЛІДУВАННЯ-ДЛЯ-ДОКУМЕНТУВАННЯ-МІЖНАРОДНИХ-ЗЛОЧИНІВ-В-УКРАЇНІ.pdf>

8. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина: метод. рекомендації. затв. 28 квітня 2023 р. Київ, 2023. 112 с.
9. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту. Основні стандарти належної практики щодо документування сексуального насильства як злочину згідно міжнародного права. Перше видання: Червень 2014 р. 146 с.
10. ООН. Права человека. Управление Верховного Комиссара. Протокол Беркли по ведению расследований с использованием открытых цифровых данных. Практическое руководство по эффективному использованию открытых цифровых данных при расследовании нарушений международного уголовного права прав человека и международного гуманитарного права. URL: <https://www.ohchr.org/ru/publications/policy-and-methodological-publications/berkeley-protocol-digital-open-source>
11. GRACERS. Law Firm. Протокол Берклі - принцип ведення розслідування з використанням електронних цифрових даних. URL: <https://gracers.com/pres-centr/protocol-berkli-princip-vedennya-rozsliduvannya/>
12. Центр демократії та верховенства права. Протокол Берклі: як відкриті джерела допомагають притягнути Росію до відповідальності. URL: <https://cedem.org.ua/news/protocol-berkli>
13. Протокол Берклі з ведення розслідування з використанням відкритих цифрових даних. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf>
14. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 328 с.

СЕКЦІЯ 3. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА: ВИКЛИКИ У ВОЄННИЙ ТА ПОСТВОЄНИЙ ПЕРІОД

Каланча І.Г.,

кандидат юридичних наук,

начальник Новоселицького відділу Чернівецької окружної прокуратури

Чернівецької області

м. Чернівці, Україна

СПОСОБИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ КОМП'ЮТЕРНИХ ДАНИХ ЯК ДОКАЗУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Протягом останніх десятиліть злочинність опановує сучасні інформаційні технології та поширюється у віртуальному середовищі. Як наслідок, докази, що мають електронну форму все частіше здобуваються під час проведення досудового розслідування. Їх належна фіксація та ідентифікація є запорукою забезпечення виконання завдань кримінального провадження. Вказане питання набуває особливої актуальності в умовах широкомасштабного вторгнення, супроводжуваного численними доказами воєнних злочинів рф, що мають саме електронну форму.

З метою забезпечення належної ідентифікації доказів, що мають електронну форму під час кримінального провадження законодавцем в березні 2022 року внесено деякі зміни до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Так, п. 3 ч. 3 ст. 104 КПК України доповнено абзацом відповідно до якого, заключна частина протоколу повинна містити «виготовлені дублікати документів, а також копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, та спосіб їх ідентифікації»[1, с. 1].

В сукупності зі змінами до ст. 99 КПК України [1, с. 1] щодо введення терміну «комп'ютерні дані», доповнення ч. 2 ст. 237 КПК України [1, с. 1] абзацом другим щодо врегулювання питання огляду комп'ютерних даних та рядом інших нововведень, законодавцем досить добре врегульовано питання фіксації доказів, що мають електронну форму та виявлені не на носії інформації, що може бути вилучений.

Однак важливо зауважити саме на положеннях п. 3 ч. 3 ст. 104 КПК України щодо відображення в протоколі способу ідентифікації

комп'ютерних даних, що є надзвичайно актуальним та безпосередньо пов'язане з допустимістю такого доказу.

Термін «ідентифікація» походить від пізньолат. *identifico* — ототожнюю. Теорія ідентифікації вивчає технічні засоби, методи і прийоми встановлення тотожності об'єктів, що мають значення для розслідування злочину [4, с. 18].

З урахуванням вказаного можемо зробити висновок, що відображення в протоколі способу ідентифікації комп'ютерних даних має забезпечити можливість встановлення тотожності комп'ютерних даних, що досліджуються на різних стадіях (етапах) кримінального провадження з первинним комп'ютерним даним, що виявлені та/або зафіксовані під час слідчої (розшукової) дії та за результатами якої складено такий протокол.

Щодо умовна «традиційних» доказів як, наприклад, різні предмети або речовини, способом ідентифікації є опис в протоколі, фотографування, упакування із засвідченням підписами учасників слідчої (розшукової) дії тощо.

Наприклад, у криміналістиці розрізняють такі типи (випадки) ідентифікації: а) встановлення тотожності об'єкта за ознаками, відображеними у пам'яті людини; б) встановлення тотожності за описом; в) встановлення тотожності за фотозображенням; г) встановлення тотожності за слідами, які відображають ознаки зовнішньої будови та інших речових проявів; ґ) встановлення тотожності цілого за частиною [4, с. 20].

Щодо комп'ютерних даних вказане також актуально, однак з огляду на природу комп'ютерних даних (фактично це сукупність одиниць та нулів), внесення змін до них не спричиняє виразні для людського ока візуальні ознаки. Відтак способи ідентифікації комп'ютерних даних для завдань кримінального провадження мають забезпечувати підтвердження їх цілісності та незмінності з на багато вищим ступенем вірогідності ніж це можуть зробити традиційні способи ідентифікації.

В даному випадку необхідно звернутися до ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів (ISO/IEC 27037:2012, IDT) (далі - ДСТУ ISO/IEC 27037:2017), що надає настанови для специфічної діяльності з оброблення цифрових доказів, а саме : ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів, що можуть мати доказове значення. Цей стандарт надає настанови для фахівців

(спеціалістів у розумінні ст.71 КПК України – прим. авт.) стосовно звичайних випадків, які трапляються в процесі оброблення цифрових доказів, та допомагає організаціям в їхніх дисциплінарних процедурах та забезпеченні обміну потенційними цифровими доказами між юрисдикціями [2, с. 1]. З огляду на відсутність регулювання в КПК України та підзаконних нормативно-правових актах відповідних технічних процедур, вбачається, що норми даного стандарту в технічному аспекті застосовні щодо роботи з доказами, що мають електронну форму під час кримінального провадження.

Згідно з п. 3.12 ДСТУ ISO/IEC 27037:2017, ідентифікація (identification) це процес, який охоплює пошук, розпізнавання та документування потенційних цифрових доказів [2, с. 2]. Відповідно до п. 5.4.2 ДСТУ ISO/IEC 27037:2017, процес ідентифікації вміщує пошук, розпізнавання та документування потенційного цифрового доказу [2, с. 6]. Ці значення терміну «ідентифікація» варто диференціювати. В розумінні ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 процедура ідентифікації цифрових доказів асоціюється радше з пошуком та передує збиранню доказів, тоді як для завдань п. 3 ч. 3 ст. 104 КПК України способи ідентифікації комп'ютерних даних передбачають (з огляду на загальну логіку відповідного пункту цієї норми) спосіб підтвердження цілісності, незмінності комп'ютерних даних.

Поряд з вимогами щодо фіксації ідентифікаційних даних пристроїв та змісту інформації, п. 7.1.3.1.2 ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 вказується на необхідність обчислення та документування геш-значень (рядок бітів, яка є виходом геш-функції) [2, с. 2, 21] потенційних цифрових доказів. Цей невідомий переважній більшості правників термін надає учасникам кримінального процесу унікальні можливості гарантування цілісності доказів, що мають електронну форму.

Хеш-функція (хеш, геш та hash застосовуються в даній роботі як тотожні поняття – прим. авт.) являє собою функцію, математичну або іншу, що отримує на вхід рядок змінної довжини і перетворює його в рядок фіксованої, зазвичай меншої, довжини. Такі перетворення ще називають функціями згортки, а їх результати – хешем, хеш-значенням або дайджестом повідомлення. Алгоритм хешування – це послідовність математичних перетворень, в результаті яких з деякої двійкової послідовності змінної довжини отримується унікальна двійкова послідовність фіксованої довжини. Практично усі хеш-функції працюють за одним і тим самим принципом. Вхідне значення (повідомлення, файл тощо) розглядається як

послідовність n -бітних блоків. Кожен блок обробляється послідовно один за визначеним алгоритмом хешування, а в результаті обробки останнього блоку отримується m -бітове хеш-значення [3, с. 86].

Застосування хеш-функцій є: перевірка цілісності повідомлень та файлів – порівнюючи хеш-значення повідомлень, обчислені до та після надсилання, можна визначити, чи були внесені будь-які зміни до повідомлення або файлу; верифікація пароля – паролі користувачів зберігаються у базі даних не у відкритому вигляді, а у вигляді хешів та не можуть бути відновлені зі збережених хеш-значень; генерація і перевірка цифрового підпису – обчислення хешу дозволяє виявити найменші зміни у документі та перевірити дійсність підпису [3, с. 86].

ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 зазначає, що функції верифікації зазвичай застосовують з використанням хеш-функцій, таких як MD5, SHA1 тощо, але може бути використано інші методи [2, с. 3]. SHA-256 є окремим випадком хеш-функції із сімейства криптографічних хеш-функцій SHA-2 (Secure Hash Algorithm Version 2) опублікованим АНБ США у 2002 році [3, с. 88]. У грудні 2014 року прийнято національний стандарт ДСТУ 7564:2014 (введений в дію 1 квітня 2015 р.), що базується на криптографічній функції хешування «Купина» [3, с. 88].

Ключовою для нас властивістю криптографічної хеш-функції є відсутність колізій (унікальність хеша) [3, с. 87]. Це дозволяє виявити найменші зміни у комп'ютерних даних, тобто забезпечити підтвердження його незмінності та цілісності при співпадінні хеш-значень в протоколі з хеш-значеннями досліджуваних комп'ютерних даних, адже це свідчить про їх ідентичність на бутовому рівні.

Отже, обрахування хеш-сум комп'ютерних даних та їх фіксації в протоколі забезпечує підтвердження цілісності комп'ютерних даних на всіх стадіях кримінального провадження та має застосовуватися як спосіб ідентифікації комп'ютерних даних при виконанні вимог п. 3 ч. 3 ст. 104 КПК України.

Література:

1. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про електронні комунікації" щодо підвищення ефективності досудового розслідування "за гарячими слідами" та протидії кібератакам: Закон України від 15 березня 2022 року № 2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#n35> (дата звернення 01.11.2023).
2. ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів (ISO/IEC 27037:2012, IDT). Київ, ДП «УкрДНЦ», 2018. 31 с.
3. Щур Н.О., Покотило О.А. Основи криптології: навч. посібник. – Житомир: Державний університет «Житомирська політехніка», 2021. 120 с. URL: https://learn.ztu.edu.ua/pluginfile.php/264055/mod_resource/content/1/D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%9D%D0%90%D0%92%D0%A7%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%98%D0%99_%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A.pdf (дата звернення 01.11.2023).
4. Криміналістика: Підручник / Кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х.: Право, 2008. 464 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf> (дата звернення 01.11.2023).

Кожсакарь І.Ю.

заступник завідувача відділу криміналістичних видів досліджень
Чернівецького НДЕКЦ МВС, м. Чернівці Україна
асистент кафедри кримінального права, Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці Україна

**ПРОПОЗИЦІЯ ПО КОМПОНУВАННЮ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО
НАБОРУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ ШКІРИ ЛЮДИНИ**

В ході проведення трасологічних досліджень часто виникає потреба дослідження слідів шкірних покривів людини, що не має папілярного узору, а саме: чола, щічних поверхонь, носа, підборіддя, губ, вушних раковин, тильної сторони китиць, передпліччя, плеча, ліктя, коліна тощо (див. фото 1 та 2).

В гомеоскопії такі види досліджень називаються нетрадиційними, а в загальній криміналістиці – «дослідженням слідів шкірних покривів людини» [1, с. 58].

Структура шкіри представлена анатомічними складовими: епідерміс, дерма та підшкірна жирова клітковина. Мікрорельєф формує поля шкіри та впадини між ними – боріздки, вивідні протоки (пори) та волосяні фолікули (воронки), а на рухомих ділянках – складки.

І якщо на поверхнях долонь рук і підшов ніг є папілярні лінії, то рельєф інших ділянок тіла людини нагадує сітку [2, с. 142].

Фото 1: Слід ліктя

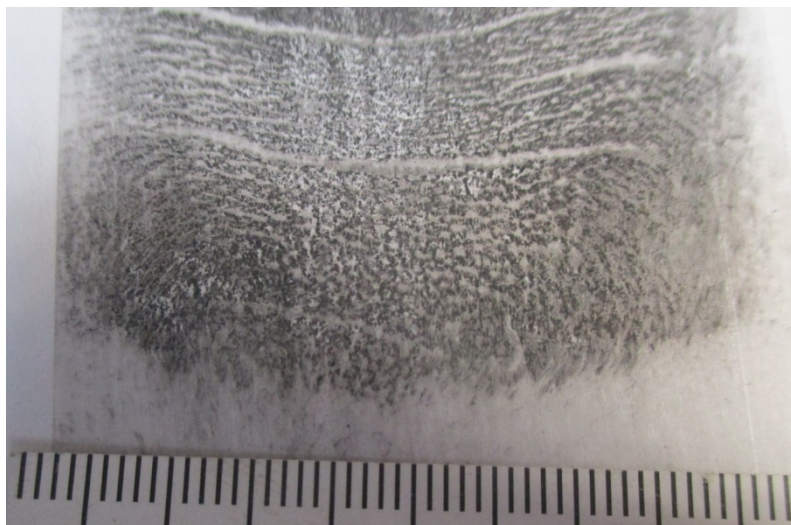

Фото 2: Слід чола

Саме ця сітчаста структура, зазвичай, володіє складним контрастним рельєфом. Для його фіксації потрібно мати неабияку технічну кваліфікацію та експертний досвід. В принципі, можливість виявлення та фіксації цього виду слідів майже повністю вирішується за допомоги стандартного універсального криміналістичного набору «валізи криміналіста», але тільки за певних умов.

Наприклад:

- використання алгоритму переходу від неруйнуючих методів до руйнуючих з обов'язковою фотофіксацією (фотографування в різних режимах штучного освітлення, зокрема, косо спрямованому світлі; застосування дактилоскопічних порошків для посилення контрасту сліду з його подальшим вилученням на плівку чи ліфтер);
- вилучення сліду без зайвого впливу на носій сліду з чіткою фотофіксацією його попереднього положення (з максимальною обережністю щодо пакувальних матеріалів та умов транспортування – слід має бути збережено).

Не зважаючи на принципову можливість роботи по виявленню та вилученню слідів подібного типу, лишається не вирішеним питання технічного забезпечення дослідження та відбору зразків слідів шкіряного покриву людини.

По перше, для проведення трасологічного дослідження необхідно забезпечити уніфікацію типології слідів із зазначенням їх порівняльної здатності на основі теорії анатомічної індивідуальності елементів зовнішності людини із виокремленням загальних та індивідуальних (окремих) ознак. Наприклад, так:

Загальні ознаки шкіряного покриву людини:

- Розміри слідоутворюючих елементів шкіри (губи, вушні раковини, фаланги пальців).
- Форма та контур меж сліду.
- Вид рельєфу шкіряного покриву (залежить від положення полів шкіри та їх розташування – лінійний вертикальний, лінійний горизонтальний, змішаний).
- Щільність та напрям потоків лінійних елементів.
- Види ознак шкіряного покриву, що відобразились в слідові.
- Наявність чи відсутність волосяного покриву.

Індивідуальні окремі ознаки шкіряного покриву людини:

- По видам ознак (точкові – пори, фолікули, виступи та впадини шкіри; зональні – шкіряні покриви та їх особливості; лінійні – боріздки, складки, морщини тощо).
- По формі (точкові – округла, овальна, багатокутна, трикутна тощо; зональні – зональні-трикутні, ромбовидні, овальні напівовальні; лінійні – прямолінійні, дугоподібні, кутасті та комбіновані).
- По положенню на шкіряних полях точкових ознак.
- По взаємному положенню лінійних ознак зморшок та складок.

По друге, автором пропонується криміналістичний набір розроблений на основі власного досвіду. Він має забезпечити відбір зразків слідів шкіряних покривів людини, яка не має папілярного візерунку, проведення ряду специфічних вимірювань та порівняння індивідуальних ознак. Структурно його можна поділити на дві частини: а) засоби вимірювальної техніки та б) дослідницьке обладнання та витратні матеріали.

До першої частини обов'язково ввійдуть:

- мірний циркуль;
- лінійка металева;
- вимірювальні лупи (збільшення 4х-16х);
- лінійка Іаннареллі [4] (фото 3);
- прозорі пластини з координатними сітками;
- курвіметр;
- лінійка для печворку та квілтингу (фото 4).

А до другої:

- поліестерова одностороння прозора плівка для принтерного друку;
- принтер-копір (що включає функцію кольорового друку на поліестеровій плівці) на базі ПК;
- вазелінова олія або гліцерин;
- етиловий спирт;
- набір фрагментів прозорого скла товщиною не менше 5 мм із шліфованими краями для відбору зразків розміром 10×10 мм, 15×15 мм або іншого розміру, зручного для відбирання зразків вушної раковини (підбирається індивідуально під розмір кисті руки особи, що проводить відбір зразків) або за рекомендаціями спеціалістів Чехії – чашка Петрі [3, с. 136], що вже має рівну скляну поверхню та заокруглені краї, безпечні для тримання у руці;
- пористі губки та ватні диски;

- дактилоскопічний набір (дактилоскопічні порошки, пензлі, дактилоскопічні валики, фарба, прозора липка стрічка, ліфтери та інші засоби для вилучення слідів та отриманих зразків);
- долоньова дактилоскопічна подушка;
- канцелярський планшет із затискачем і папір;
- губна помада темних тонів.

Фото 3: Вимірювання лінійкою Іаннареллі

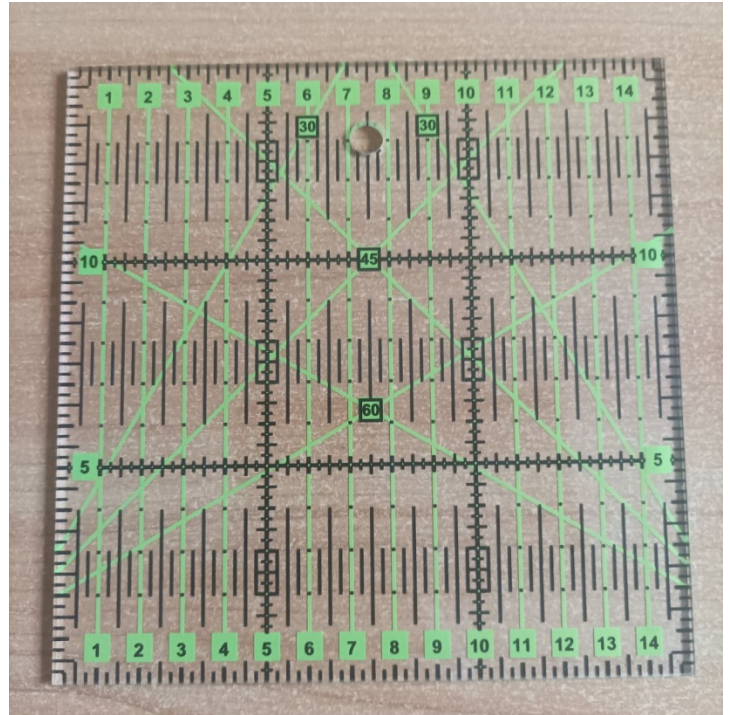

Фото 4: Лінійка для печворку та квілтингу

Отже, у підсумку зазначимо, що необхідність розвитку технічного забезпечення при дослідженні слідів шкірного покриву людини назріла давно і потребує окремої уваги в двох аспектах. Перший - методичне забезпечення у вигляді уніфікації типології загальних та індивідуальних ознак, результати опрацювання яких лягають в основу дослідження. Другий це підвищення ефективності такого дослідження шляхом технічного забезпечення засобами із наведеного переліку.

Література:

1. Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник / За ред. акад. НАН України В.Я. Тація. Харків: «Право», 2001. 560 с.
2. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : Підруч. Київ: Кондор, 2005. 588 с.
3. Straus J., Porada V. Trasologie. Praha : VŠFS, 2019. 188 s. URL: https://is.vsfs.cz/repo/7928/TRASOLOGIE_STRAUS_DEF_DEF.pdf.
4. Iannarelli A.V. Ear identification. Paramount Publishing Company of Fremont, California, 1989. 213 p.

Косован В.С.,
*заступник директора центру – завідувач відділу
товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних,
земельних досліджень та оціночної діяльності
Чернівецького науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України,
м. Чернівці, Україна*

СТРУКТУРНЕ ПЕРЕНАВАНТАЖЕННЯ СУДОВОЇ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Судова експертиза України вже рік працює в умовах граничного структурного навантаження. Підрахунок збитків, нові методики, закриті реєстри – війна диктує правила та визначає швидкість.

Найбільш поширеними експертизами в судовій товарознавчій галузі сьогодні є ті, що стосуються розрахунку збитків, нанесених військовою агресією Російської Федерації. Це одна з головних тем, яка ще довго залишатиметься актуальною. Завантаженість судових експертів (будівельників, товарознавців, економістів тощо) наближається критичного рівня.

Експерти, які є працівниками державних експертних установ, більше орієнтовані на кримінальну компоненту процесу визначення збитків, що були завдані війною. Їх робота ведеться в межах експертиз, які є частиною різних відкритих кримінальних проваджень, зокрема, проти корупції.

Від початку повномасштабного вторгнення РФ, наша країна отримує гуманітарну допомогу. На жаль, чим більшою вона стає, тим частіше правоохоронні органи повідомляють про випадки корупції. Як правило, вони відбуваються під час отримання допомоги від іноземних постачальників і її подальшого розподілу. Митники відзначають значне зростання випадків порушень законодавства, пов'язаних із переміщенням гуманітарних вантажів. На етапі розслідування таких кейсів призначають низку відповідних експертиз. Крім того, не рідкими є випадки ввезення із закордону комп'ютерної техніки, мобільних телефонів, брендового одягу під виглядом гуманітарної допомоги. В таких випадках, зазвичай, призначаються товарознавчі експертизи.

Дослідженню особливостей оцінки товарів і визначення їх вартості в умовах ринкових відносин присвятили свої праці відомі українські та закордонні науковці: Т.М. Артюх, І.В. Григоренко, В.В. Архипов та Л.Д. Ревуцький. Проте, дослідженню питання врегулювання та узагальнення підходів до визначення вартості об'єктів оцінки, в умовах війни не висвітлювалися.

Оцінювання як вид дослідження у товарознавчій експертизі не лише вбирає в себе методи різних наук, а й додає свою специфіку. Це зумовлено тим, що природа вартості вимагає релевантних способів визначення.

Національним стандартом № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» (далі — *НС № 1*) визначено базові принципи оцінки, що відображають соціально-економічні фактори й основні закономірності формування вартості майна. Згідно з п. 4 НС № 1 оцінку здійснюють із дотриманням базових принципів корисності, попиту та пропозиції, заміщення, очікування, граничної продуктивності, внеску, найбільш ефективного використання. [1] Ці базові принципи оцінки сформульовано на підставі реальної практики й багаторічного досвіду професійної діяльності експертів-оцінювачів. Базові принципи можна класифікувати за ознаками їх логічного зв'язку з певними ринковими умовами й об'єктивно наявними в суспільній свідомості стійкими уявленнями та стереотипами мислення.

Проведення товарознавчої експертизи з визначення ринкової вартості товару містить п'ять стадій: початкову, роздільного дослідження, оцінки результатів проведеного дослідження, формулювання висновків, оформлення результатів проведеного дослідження.

На початковій стадії попереднього дослідження судовий експерт з'ясовує мету дослідження та здійснює оцінку наданих матеріалів (щодо достатності для вирішення поставлених запитань, формування загальної уяви про досліджувані об'єкти, їхні ознаки, побудови гіпотез і планування експертного дослідження).

Під час проведення попереднього дослідження судовий експерт:

- ознайомлюється з наданими матеріалами (постановою, ухвалою, клопотанням, зверненням, матеріалами кримінального провадження, цивільної, адміністративної, господарської справи тощо), установлює цілісність пакування, визначає наявність об'єктів дослідження згідно з переліком у супровідних документах;

- ілюструє упакування, об'єкти дослідження;
- вивчає стан об'єктів дослідження (їх цілісність, відсутність змін тощо);
- установлює достатність і якість отриманих матеріалів, об'єктів дослідження;
- вивчає питання необхідності порушення клопотань щодо надання додаткових матеріалів і вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи;
- визначає необхідний комплекс методів дослідження і послідовність їх застосування.

На стадії роздільного дослідження судовий експерт проводить усебічне і повне вивчення властивостей та ознак досліджуваних об'єктів, формує проміжний висновок про придатність об'єктів для ідентифікації й установлення групової належності.

Під час проведення роздільного дослідження судовий експерт:

- вивчає ознаки та властивості кожного з досліджуваних об'єктів;
- вивчає виявлені загальні (форма, розмір, рід, вид тощо) та окремі (особливі) ознаки (своєрідні деталі зовнішньої будови, характерні властивості тощо) кожного з об'єктів дослідження;
- формує проміжний висновок (про придатність для ідентифікації, установлення групової належності тощо) за результатами проведеного вивчення.

На стадії оцінки результатів проведеного дослідження та формулювання висновків судовий експерт:

- комплексно оцінює результати проведеного експертного дослідження;
- науково обґрунтовує походження встановлених ознак;
- формулює висновки.

На стадії оформлення результатів судовий експерт:

- складає висновок експерта або експертного дослідження відповідно до встановленої форми;
- виготовляє ілюстративний або додатковий матеріал, який додає до складеного висновку (додатки до висновку) [2].

Зазначимо, що важливим етапом судової товарознавчої експертизи є проведення маркетингового дослідження внутрішнього ринку, який складають такі послідовні дії:

- вибір джерел отримання інформації;
- визначення наявності державних регульованих цін на цей вид товару;
- пошук інформації про ціни пропозицій і ціни продажів ідентичних товарів (а за їх відсутності — однотипних);
- з'ясування економічних (комерційних) умов угод на конкретному сегменті ринку;
- визначення впливу економічних, політичних, соціальних та інших факторів на конкретний сегмент ринку.

Отже, судова товарознавча експертиза є дуже затребуваною у воєнний період і буде залишатися такою, певно, і в повоєнний період. Інформація, яку використовує експерт-товарознавець, має бути неупередженою і повною. До обов'язків експерта належить перевірка інформації за загальнодоступними джерелами. Ступінь перевірки інформації залежить від обсягу та глибини досліджень, обумовлених завданнями експертизи.

Зауважимо, що здобуте експертом розрахункове значення ринкової вартості конкретного товару є об'єктивною оцінкою встановлених майнових прав на конкретну дату. Ринкова вартість є оцінкою, заснованою на ринкових даних. Вірогідність та точність розрахунку вартості товару зумовлені обсягом вибірки цін пропозицій до продажу, прийнятих для аналізу (розрахунку). Чим більшу вибірку використано, тим більш вірогідним, більш точним буде розрахунок значення ринкової вартості об'єкта дослідження.

Література:

1. Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 року № 1440 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF> (дата звернення 01.12.2023).
2. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 17.07.2017 р. № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17> (дата звернення: 01.12.2023).

Макогін І.В.,

*аспірантка кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна*

ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ З НЕОБЕРЕЖНОСТІ

При розслідуванні та встановлення істини у справах, що пов'язані з розкриттям кримінальних правопорушень передбачених ст.119 КК України, іноді виникають складнощі у самому процесі розслідування, так і в кваліфікації діяння.

Для вирішення низки проблем, пов'язаних із встановленням істини у кримінальному провадженні, слідчим призначається судова експертиза, яка є одним із визначних джерел доказової інформації. Слід вказати, що кожна зі сторін – як обвинувачення, так і захисту може звернутися до експерта, експертної установи, з метою проведення експертизи. Вибір моменту призначення експертизи викликаний фактором своєчасності, обґрунтованості і забезпеченості для її успішного проведення необхідними матеріалами. У відповідних випадках експертиза призначається невідкладно, щоб не було втрачено матеріали, які необхідні для дослідження.

Законом України «Про судову експертизу» визначено, що судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1].

Аналізуючи кримінальні провадження за статтею 119 КК України, із впевненістю можна сказати, що в кожному випадку було проведено судово-медичне дослідження трупа, яке є найскладнішим та найвідповідальнішим видом експертної діяльності. Така експертиза необхідна для встановлення причин смерті осіб. Також з'ясовуються й інші питання, пов'язані зі смертю особи, а саме: коли настала смерть, яким способом/механізмом спричинені тілесні ушкодження, що несумісні з життям, чи є ознаки, за допомогою яких можна встановити характер та особливості зброї або інших знарядь травм, чи можна, враховуючи характер ушкоджень, довести факт спричинення чи неспричинення їх власноручно, тощо.

Вивчаючи теорію судової експертизи, можна із впевненістю погодитися із думкою В.М. Тертишника, що остання призначається тоді, коли в інший спосіб ніж проведення експертизи – встановити ці питання неможливо [2, с. 602].

Дослідження трупа умовно розділяється на два види: зовнішнє та внутрішнє.

Щодо зовнішнього дослідження слід зазначити, що експерт, після ознайомлення з постановою про призначення експертизи та матеріалами кримінального провадження, починає досліджувати одяг, що є на трупі, оскільки на ньому зазвичай міститься безліч речових доказів, які пізніше досліджуються окремо. Після огляду речей, проводять огляд самого трупа, визначають його загальні характеристики (стать, вік, статуру), потім ознаки смерті (трупні плями, охолодження, гниття тощо) і пізніше розпочинають дослідження окремих частин тіла. Завершується такий огляд описом тілесних ушкоджень, а саме: їх розташування, форма, вигляд, коли ж особа потерпілого невідома, то зазначаються особливі прикмети (родимки, татуювання).

Щодо внутрішнього дослідження, то в такому випадку дослідженню підлягають органи, що розміщені у трьох основних порожнинах тіла: черепній, черевній і грудній, досліджують ушкодження внутрішніх органів і кісток, визначають їх особливості.

Вина обвинуваченого у скоєному кримінальному правопорушенні досить часто була доведена завдяки дослідженню речових доказів (кров, волосся, виділення людини, тканини та інше). Судово-медична експертиза речових доказів встановлює групову належність цих об'єктів, іноді забезпечує ідентифікацію особи. За формою, особливостями розташування слідів крові можна судити про обставини злочину. Велике значення для викриття винних має саме вищевказане дослідження, але для того, щоб воно дало найбільший ефект, необхідні грамотні дії слідчого щодо їх виявлення, вилучення, пакування і пересилання до експертної установи [3, с. 467].

Також не можна залишити поза увагою судово-психіатричну експертизу, яка дозволяє встановити психічний стан особи як на момент вчинення злочину, так і після.

Слід зауважити, що обов'язок забезпечити проведення експертизи для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності, покладено

на слідчого, прокурора (п. 3 ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України) [4].

З аналізу слідчої та судової практики можна стверджувати, що кримінальні правопорушення вказаної категорії, вчиняються особами, які перебувають у алкогольному сп'янінні. Однак, судово-психіатричні експертизи стосовно осіб, які зловживають алкоголем, як зазначають дослідники О.П. Олійник і О.В. Радзевілова, є досить складними, з урахуванням того, що наявні в них психічні порушення не завжди позначаються на інтелектуальному або вольовому складниках юридичного критерію дієздатності / осудності. Тому експертній оцінці підлягає вивчення мотиваційної сфери особистості, що можливо в рамках комплексних судових психолого-психіатричних експертиз [5, с. 1].

Враховуючи вищевказане, а саме, що безліч осіб, які вчиняють вбивство з необережності, зловживають алкоголем, набуває неменш важливого значення збір слідчим матеріалів, необхідних для проведення зазначеної судової експертизи. У контексті цього варто взяти до уваги запропоновані дослідниками О.П.Олійник та О.В. Радзевіловою джерела інформації про психічний стан цієї категорії осіб, серед яких: 1) медична документація; 2) матеріали кримінального провадження; 3) показання свідків; 4) результати психіатричного/ психологічного /соматоневрологічного огляду особи [5, с. 3].

Неможливо залишити поза увагою питання щодо формулювання запитань експерту в разі призначення будь-якої судової експертизи. Аналіз наукової літератури дозволяє умовно поділити їх на дві категорії: 1) мінімально необхідні типові експертні питання, зумовлені процесуальним статусом особи; 2) питання, необхідність постановки яких зумовлена суто особливостями конкретного кримінального провадження. В той же час, такі питання повинні бути чітко та грамотно сформульовані, щоб виключити двоякість їх розуміння.

Таким чином, важливу роль у досудовому розслідуванні кримінальних проваджень, таких як вбивство з необережності відіграє призначення та проведення судових експертиз. Висновки останніх є важливим джерелом доказів, які допомагають не лише встановити істину у справі, а й впливають на покарання особи.

Література:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038–ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
2. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: Підручник. 4-те вид., доп. і переробл. К.: А. С. К. , 2003. 1120 с.
3. Криміналістика: підручник / В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2011. 666 с.
4. Кримінально процесуальний кодекс України від 13.06.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Олійник О.П., Радзевілова О.В. Комплексна судова психолого-психіатрична оцінка станів залежності від алкоголю в цивільному та кримінальному процесі. Український медичний часопис. 2018. № 1 (2) (123) – I/II. DOI: 10.32471/umj.1680-3051.123.122293

Мартиненко О.П.,

*кандидат філософських наук, провідний фахівець з наукової роботи
Чернівецький науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС
України*

Балук І. Г.

*директор Чернівецького науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру МВС України*

СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЯК НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРАКТИКИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СУДОВО- ЕКСПЕРТНІЙ ГАЛУЗІ

В Україні проблемі удосконалення судово-експертної діяльності завжди приділялася вагома увага. Це зумовило появу програмних нормативно-правових актів концептуального характеру, згідно яких інститут судової експертизи був визнаний самостійною та незалежною галуззю. Поява нового суб'єкта поклала початок взаємодії між зовнішніми та внутрішніми механізмами державного управління у судово-експертній сфері.

Перехресні з державним управлінням завдання, що виникли перед експертами в цих умовах, затребували визначення шляхів зростання ефективності державного регулювання судово-експертної діяльності, оптимізації нормативно-правових та організаційних системних елементів, побудову і подальше удосконалення установчої корпоративної культури, системи інституційних експертних установ [2].

Б. Гамалюк, В. Лямпель, Р. Цимбаліста в своєму дослідженні «Інституційні засади формування системи судово-експертної діяльності в Україні» зазначають: «Серед актуальних питань, які потребують державного регулювання, згідно нових запитів є формування ефективної інституційної системи судово-експертної діяльності в Україні» [1, с. 62]. При цьому, дослідники звертають увагу, що така система вже починає проглядатися «в рамках реформування судової та правоохоронної системи на рівні національного законодавства». Вони називають її «концепція формування ефективної системи установ, що здійснюють судово-експертну діяльність» або «перегляд організаційної системи із забезпечення процесуального напрямку ... інституту судової експертизи» [там само, с. 65].

Отже, методологічна суть зазначеної концепції у перегляді. Мається на увазі реформація системи «що була» у систему, «що буде». Тут, безумовно, потрібно: а) мати систему-пропозицію – модель перегляду; б) обрати темп здійснення змін; в) розуміти наслідки реформації.

Системою-пропозицією в нашому випадку виступає перегляд, здійснений на основі оцінки ефективності. Отже, основний критерій процесу реформації в судово-експертній галузі – це ефективність.

Якщо говорити про темп реформаційних процесів, то перед нами постане проблема надмірної або недостатньої швидкості реалізації задуманих перетворень. Надмірна швидкість може призвести до ризику поспішних рішень. Наприклад, частина старої системи, яка цілком може згодитися у новій, буде скорочена або ліквідована. На її місці може опинитися нововведення, яке буде виконувати завдання куди гірше, ніж її попередниця.

Недостатня швидкість впровадження реформаційних рішень також може стати причиною виникнення труднощів росту. Усі благі починання можуть завершитися в зародку. Їх переваги не встигнуть розкритися достатнім чином для того, щоб показати свою ефективність на фоні роботи попередньої системи.

І, якщо говорити про оптимальний темп, то ним стане той, що досконало буде підходити ситуації. Його ознакою стане гармонізація реформаційних процесів в галузі.

Питання про наслідки – це питання прогнозу. Є сподівання на результат, виражений конкретно метою – нова система має бути ефективнішою за попередню. На думку дослідників рентабельність попередньої судово-експертної системи знаходиться під питанням. В наслідок військової агресії РФ, Україна та її установи почали звертатися у міжнародні судові інстанції для захисту своїх прав. Це спричинило перевантаження судово-експертної системи. Спробою компенсації проблеми став структурний ріст судово-експертної галузі: «сьогодні інституційна система експертних установ здійснює близько 80 напрямів експертиз і представлена у структурі декількох відомств, як на всеукраїнському, так і на регіональних рівнях, і налічує згідно Реєстру атестованих судових експертів близько 8000 експертів» [там само, с. 62]. Відповідно, зі збільшенням галузі, зросли і витрати. Отже, маємо системний підйом і разом з ним – спад ефективності.

Тепер про темп реформаційного процесу в судово-експертній галузі. У висновках до свого дослідження Б. Гамалюк, В. Лямпель, Р. Цимбаліста пишуть про те, що затребуваність у ній в Україні надзвичайна: «система судово-експертної діяльності розширює свої можливості та стає невід’ємною частиною не тільки при досудовому розслідуванні та судовому розгляді як українських, так і міжнародних судів, але використовується у багатьох інших сферах як правоохоронної, так і господарської, і міжнародної діяльності» [там само, с. 65]. При цьому, дослідники наголошують, що цей фактор «потребує державного регулювання та формування загальнодержавної політики в сфері інституційних засад здійснення судово-експертної діяльності в Україні». І, дійсно, це так. Адже неконтрольований ріст будь-якої інституції – причина виникнення негараздів і у поточному, й в майбутньому часі.

А в державному контролі, якраз на їх думку, проблема: «На жаль, законодавче та організаційне забезпечення інституту публічного управління національної судово-експертної діяльності не завжди повною мірою дозволяє використати всі потенційні можливості застосування даного напрямку». Отже, маємо приклад недостатньої швидкості реакції системи державного управління. Темп реформації системи нижче, ніж потрібно.

Що можна зробити в цьому випадку? Зазначу, що державне управління у судово-експертній сфері може ефективно діяти лише за умови актуальної системи оцінювання. Оцінка державного управління в судово-експертній сфері у різних її параметрах (ефективність, наукова обґрунтованість, якість, правомірність, продуктивність) займає значне місце в управлінському процесі. Вона є його невід’ємним елементом. Якщо мова йде про ефективність, то потрібно, принаймні, визначити генеральний метод оцінювання цього критерію. Вибір великий – в теоретичному спадку різних наук таких підходів достатньо. Наприклад, існують такі методи визначення ефективності державного управління: ефективність як співвідношення між доходами та витратами, між витратами та одержуваними вигодами; ефективність як відповідність фактичних результатів встановленим стандартам чи нормам; ефективність з погляду успішності досягнення поставленої мети; ефективність як ступінь досягнення поставлених цілей та співвідношення між передбачуваними та фактичними результатами їх досягнення [3].

З нашої точки зору важливо, щоб зовнішній вимір оцінки (ті чи ті форми державного регулювання) та внутрішній (управлінський апарат експертних установ, регламентуючі документи або неофіційний вплив кадрового габітусу) взаємодіяли між собою – щоб думки сторін враховувалися перехресним чином. Адже, якщо виключити хоча би один із них, матимемо замикання системи оцінювання на саму себе в тому чи тому напрямі.

Наприклад, якщо мова йде про державу, що стала обабіч своїх інституцій, то отримуємо брак управлінського контролю. У цьому випадку установа може, зокрема, потрапити під ризик нераціонального використання ресурсів.

Подібне очікуватиме на нас і тоді, коли внутрішня (інституційна) частина механізму державного управління здійснить схожий маневр. Прикладом безладу в цьому разі можуть бути рішення окремих уповноважених осіб, що видаються за остаточні – такі, що не підлягають перегляду. Думка зовнішніх експертів, чия функція полягає в дотриманні формальних умов, в цьому випадку зазвичай ігноруватиметься. І цей фактор часто виступає головним чинником зниження темпів реформаційного процесу.

Отже, у підсумку зазначимо, що формування ефективної інституційної системи судово-експертної діяльності в Україні можлива за умови появи актуальної системи оцінювання реформаційних процесів, що відбуваються у цій сфері. Саме оцінювання повинно бути гармонійним, здійснюватися із врахуванням думок обох сторін.

Література:

1. Гамалюк Б.М., Лямпель В.І., Цимбаліста Р.Г. Інституційні засади формування системи судово-експертної діяльності в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2023. № 2. С. 61-66. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.9>.
2. Ткаченко Н. Особливості державного управління в сфері судово-експертної діяльності (на прикладі Міністерства юстиції України). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2019. № 20. С. 121-138. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.09>.
3. Tampieri L. Performance Evaluation Indexes in Public Administration: Some issues of their actual usefulness. *Uprava.* 2005. № 3 (2). P. 59-82.

Марчук А.А.,

*заступник завідувача відділу товарознавчих, гемологічних, економічних,
будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності
Чернівецький науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України,
м. Чернівці, Україна*

СУДОВА ТОВАРОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА ЛІСОМАТЕРІАЛІВ: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала повномасштабне вторгнення на територію суверенної України. Це стало основною причиною виникнення багатьох проблем в нашій державі. З початком війни було оголошено воєнний стан, а через деякий час прийнято низку законів про внесення змін до Кримінального кодексу України (КК), які посилюють кримінальну відповідальність за злочини, здійснені під час дії воєнного стану.

Актуальною проблемою, з якою нині стикаються судові експерти-товарознавці, є надзвичайне збільшення кількості експертиз оцінки вартості лісоматеріалів. Причина росту навантаження – кримінальні правопорушення та зловживання в сфері лісозаготівлі, що стали можливими через війну.

Пожежі, міни, корупція та незаконна вирубка лісу... Що відбувається з українськими лісами під час війни? В Україні вже постраждали мільйони гектарів лісів. Лісовий фонд держави несе численні збитки. Деякі з лісових насаджень втрачені назавжди. Екологи стверджують, що для відновлення лісів – замість тих, що були пошкоджені та спалені – загалом потрібно щонайменше 20-30 років, через постійні обстріли українські ліси продовжують горіти. Масоване застосування артилерії та ударної авіації по військових та інфраструктурних об'єктах, розміщених в лісах і поблизу них, спричиняє лісові пожежі, які в посушливих умовах знищують ліс. Разом з тим, ліси страждають не тільки через прямі воєнні дії. На жаль суттєво зросла корупція, що виникла на фоні нестачі коштів для фінансування лісгосподарств у виді незаконної вирубки лісу.

Незаконна рубка лісів та збут деревини, розкрадання лісоматеріалів, стали для України серйозною загрозою, яку потрібно вирішувати в тому числі і судовим експертам-товарознавцям.

Запорукою успіху у слідстві та судовому розгляді кримінальних проваджень і адміністративних справ у сфері лісозаготівлі стає застосування спеціальних знань судовим експертом у галузі товарознавства, зокрема, визначень:

- деревної породи лісоматеріалів (товару);
- сорту (гатунку або класу якості) товару;
- коду товару згідно УКТЗЕД лісоматеріалів;
- характеристик згідно визначеного коду Українського класифікатора товарів;
- типології ушкоджень шкідниками на лісоматеріалах;
- асортименту товару за митною декларацією;
- ринкової вартості відповідних лісоматеріалів станом на дату оцінки.

Зазначимо, що не всі завдання експерт-товарознавець може вирішити самостійно. В деяких випадках потрібно залучення фахівців – спеціалістів, що безпосередньо займаються питаннями ідентифікації лісозаготівлі. Спеціаліст має визначити якісні та кількісні характеристики асортименту (для лісоматеріалів круглих – це порода дерева, клас якості, діаметр, довжина; для дров'яної деревини – це порода дерева, група породи, промислового / непромислового використання, діаметр, довжина) та отримані результати надати судовому експерту для подальшого проведення дослідження.

Основними документами, яким керується в своїй роботі судовий експерт-товарознавець – це нормативні документи та чинні стандарти (відповідні ДСТУ).

Відповідно до Закону України від 08.09.2005 № 2860-IV «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» [4]: «Лісоматеріали – деревні матеріали, які добуваються шляхом розподілу на частини звалених дерев та попиту у деревних колодах (уздовж або поперек) для подальшого використання або переробки».

Для класифікації деревини дров'яної застосовується ТУУ-00994207-005:2018, Деревина дров'яна. Класифікація, облік, технічні вимоги. Відповідно до якого [5]: «Деревина дров'яна промислового і непромислового використання – лісоматеріали круглі або колоті, непридатні (або недоцільні) для пиляння, стругання чи лущення, тобто для

виробництва корисних пиломатеріалів, заготовок, шпону, сірників». Ці лісоматеріали не можуть бути використані у якості будівельної деревини в круглому виді. До цієї групи не відносяться лісоматеріали для виробництва целюлози, дубильних екстрактів, сортименти для кріплення гірничих виробок, для гідротехнічних споруд і елементів мостів.

Деревина дров'яна непромислового використання – лісоматеріали хвойних та листяних порід деревини, розрізані вздовж і поперек та/або колоті, що використовуються у якості палива в таких побутових пристроях для спалювання деревини, як печі, каміни і системи центрального опалення...».

Також, необхідно зазначити, що лісова промисловість України перейшла на нові Національні стандарти якості деревини, які гармонізовані з європейськими. Якщо раніше ділову деревину (круглі лісоматеріали – матеріали з деревини, отримані шляхом поперечного поділу стовбура дерева (хлиста)), в Україні розподіляли на три сорти (I, II, III), що мали низку сортиментів за їх призначенням (тобто заготовляли ділову деревину і паливну деревину – дрова, придатні для використання тільки у вигляді палива) то, з 2019 р., має місце новий поділ деревини (як у європейських країнах) на чотири класи якості (A, B, C, D):

1. Клас якості А. Лісоматеріал вищої якості.
2. Клас якості В. Лісоматеріал від середньої до вищої якості.
3. Клас якості С. Лісоматеріал від середньої до нижчої якості.
4. Клас якості D. Лісоматеріал, який не задовольняє вимог жодного з класів якості А, В, С і який може бути розпиляний на пиломатеріали для подальшого використання.

Коли судовий експерт аналізує показники, які відіграють ведучу роль при проведенні товарознавчої експертизи лісоматеріалів, то він вивчає їх цінову специфіку. Адже для визначення їх ринкової вартості необхідний повний перелік вихідних даних про об'єкт дослідження, сукупність показників, ознак і властивостей, що характеризують деревину. Кожен показник впливає на успішність здійснення ідентифікації об'єкту, а в подальшому – на визначення його вартості.

Отже, враховуючи сказане, оцінка вартості лісоматеріалів при проведенні судово-товарознавчої експертизи в умовах війни в Україні, є досить актуальною справою. Адже результати експертного аналізу втрат

національних природних лісових ресурсів сприяють виявленню й розслідуванню злочинів в галузі лісогосподарства.

Література:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 01.12.2023).
2. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 № 2658-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> (дата звернення: 01.12.2023).
3. Про затвердження Національного стандарту № 1 “Загальні засади оцінки майна і майнових прав”» : Постанова Кабінету Міністрів України; Стандарт від 10.09.2003 № 1440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> (дата звернення: 01.12.2023).
4. Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів: Закон України від 08.09.2005 № 2860-ІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2860-15> (дата звернення: 01.12.2023).
5. ТУУ-00994207-005:2018. Деревина дров'яна. Класифікація, облік, технічні вимоги.

Стратій О.В.

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінального права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Війна, яка була розпочата терористичною федерацією проти народу України, змінила назавжди не тільки геополітичну ситуацію в світі, але й внесла радикальні зміни у повсякденне життя всіх громадян нашої держави. Це стосується зокрема й призначення та проведення судових експертиз в рамках розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в тому числі й на територіях, які окупували російські терористи.

Проте, навіть в умовах воєнного стану, відповідно до ст. 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, однак, незважаючи на пряму вимогу Основного закону нашої держави, 22.03.2022, Міністерством юстиції України, було видано наказ № 1138/5, яким було зупинено проведення планових перевірок діяльності атестованих судових експертів, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, позапланових контрольних перевірок діяльності судових експертів та перевірок відповідності робочого місця, розпочатих відповідно до Інструкції «Про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах», затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 12.12.2011 № 3505/5, на період до останнього календарного дня (включно) місяця, в якому буде припинено чи скасовано воєнний стан.

Відповідно до цього ж наказу, перенесено проведення планових перевірок діяльності атестованих судових експертів, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, які мали розпочатися у період з 24 лютого 2022, відповідно до скорегованого графіка перевірок.

Також зупинено з дня введення в Україні воєнного стану перебіг строків розгляду заяв та документів, поданих до Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України, відповідно до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5. Однак, продовжено строк дії свідоцтв про присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям, які до введення воєнного стану в Україні, подали заяви та документи для проходження атестації в Центральній експертно-кваліфікаційній комісії при Міністерстві юстиції України, з метою продовження строку дії свідоцтва, а також свідоцтв про присвоєння кваліфікації судового експерта, строк дії яких закінчується у період дії воєнного стану, або протягом одного місяця після припинення чи скасування воєнного стану.

Цим же наказом, № 1138/5 від 14.03.2022, зобов'язано фахівців протягом трьох місяців після припинення чи скасування воєнного стану вжити заходів щодо продовження строку дії свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта у порядку, визначеному Положенням про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5, а також в цьому ж наказі зазначено, що в разі невжиття фахівцями заходів щодо продовження строку дії свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта протягом трьох місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану в Україні, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, вважається недійсним, згідно з вимогами абзацу п'ятого, пункту 4 розділу V Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністерства юстиції України 03.03.2015 № 301/5.

Кримінальний-процесуальний кодекс України, а саме: ст. ст. 242, 243, 244, регламентують право сторін, залучати експертів, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Однак, зміни, які запроваджені Міністерством юстиції України, викликають труднощі під час розгляду кримінальних проваджень в судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій, оскільки у випадку проведення

експертиз експертами з недержавних експертних установ (в тому числі й комісійних), і сторона обвинувачення і сторона захисту можуть заявляти клопотання перед судом про визнання таких експертиз неналежними та недопустимими доказами, оскільки факт не продовження дії свідоцтв на проведення тих чи інших видів експертиз у встановлений для того час та порядок, можуть свідчити про низький рівень проведених експертних досліджень.

Тому, взагалі незрозуміло, чому даним наказом фактично паралізовано роботу експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України, адже на практиці це породжує проблеми, бо сторони можуть надати в суді висновки експертів, які не працюють в державних експертних установах. Як на мене, то Міністерство юстиції України, в даному випадку не зовсім вірно оцінило ситуацію пов'язану із запровадженням воєнного стану, і запровадило зміни, які «ускладнюють» сторонам у справі та суду встановити винуватість чи невинуватість особи (осіб), у вчиненні кримінального чи кримінальних правопорушень, бо відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань, у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. А чи можуть надати достеменно правильний експертний висновок фахівці, які не проходять перевірку таких знань, як того вимагає ч. 1 ст. 16 Закону України «Про судову експертизу», відповідно до якої метою атестації судового експерта є оцінка професійного рівня фахівців, які залучаються до проведення судових експертиз, як і невиконання судовим експертом, який не є працівником державної спеціалізованої установи, вимог законодавства щодо організації робочого місця судового експерта, як це передбачено п. 6 ч. 3 ст. 14 цього ж нормативного-правового акту.

В усякому разі, приймаючи такий наказ, необхідно було внести зміни до інших нормативно-правових актів, які регламентують діяльність судових експертів, які не являються фахівцями державних установ, з метою уникнення на практиці вищезазначених «непорозумінь».

Список використаних джерел:

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88).
3. Закон України «Про судову експертизу» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 28, 232).
4. Наказ Міністерства юстиції України від 14.03.2022 № 1138/5 «Про деякі питання забезпечення судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану».

Шевчук А. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

Боднарчук О. М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

КЕРУВАННЯ ТРАНСПОРТНИМ ЗАСОБОМ У СТАНІ СП'ЯНІННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ТА ФІКСАЦІЇ

Керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, є чи не найтяжчим порушенням правил дорожнього руху. Пункт 2.9. останніх [1] забороняє водієві керувати транспортним засобом у такому стані, а у разі недотримання цієї вимоги у **ст. 130 КУпАП [2] передбачена адміністративна відповідальність**. Із 17.03.2021 року стягнення, які застосовуються до порушників стали ще суворішими. Чого вартий лише штраф, розмір якого коливається від 17000 до 51000 гривень, у залежності від конкретних обставин порушення, не кажучи вже про інші стягнення, такі як позбавлення права керувати транспортним засобом аж до 10 років, адміністративний арешт до 15 діб, оплатне вилучення автомобіля або його конфіскація. Більше того, за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, що спричинило потерпілому середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження (а тим більше смерть однієї чи навіть кількох осіб), – **передбачена кримінальна відповідальність за ст. 286-1 КК України [3]**, санкції якої є безальтернативними (залежно від наслідків, що настали): 1) основне покарання тільки у виді позбавлення волі на строк аж до 12 років; 2) обов'язкове додаткове покарання у виді позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до 10 років.

Згідно п. 2.4. Правил дорожнього руху, на вимогу поліцейського водій повинен зупинитися і пред'явити для перевірки відповідні документи [1]. Якщо ж у процесі спілкування з поліцейським в останнього з'явилися підстави вважати, що водій перебуває у стані сп'яніння, то згідно із законом він вправі відсторонити водія від керування транспортним засобом і провести огляд на встановлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування його під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції (ст. 266 КУпАП [2]). Проте, кожен повинен розуміти, що така підозра може виникнути лише у випадку, якщо у поліцейського є **підстави вважати, що водій перебуває у стані алкогольного сп'яніння** згідно з ознаками такого стану, які чітко прописані у п. 3 Розділу I Інструкції «Про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції» [4]. Цими **ознаками** є: запах алкоголю з порожнини рота, порушення координації рухів, порушення мови, виражене тремтіння пальців рук, різка зміна забарвлення шкірного покриву обличчя, а також поведінка, що не відповідає обстановці. Натомість, звужені чи дуже розширені зіниці, які не реагують на світло, сповільненість або навпаки підвищена жвавість чи рухливість ходи, мови, почервоніння обличчя або неприродна блідість, а також наявність однієї чи декількох ознак стану алкогольного сп'яніння (крім запаху алкоголю з порожнини рота) – це вже ознаки наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Огляд водія на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, проводиться поліцейським з використанням **спеціальних технічних засобів** (у випадку алкогольного сп'яніння – так званих алкотестерів), дозволених до застосування МОЗ та Держспоживстандартом. При цьому, у поліцейського повинен бути сертифікат відповідності та свідоцтво про повірку робочого стану вимірювальної техніки, а сам поліцейський для здійснення такого огляду повинен мати спеціальне звання (п. 2, 3 Розділу II Інструкції [4]). Відповідно до ч. 2 ст. 266 КУпАП [2], під час проведення огляду осіб поліцейський застосовує технічні засоби відеозапису, а в разі неможливості застосування

таких засобів огляд проводиться у присутності двох свідків (відповідно до ч. 2 п. 6 Розділу II Інструкції, **не можуть бути залучені як свідки** поліцейські або особи, щодо неупередженості яких є сумніви [4]). Матеріали відеозапису обов'язково долучаються до протоколу про адміністративне правопорушення. Згідно п.10 Розділу II вищезгаданої Інструкції, у випадку встановлення стану сп'яніння результати огляду, проведеного поліцейським, зазначаються у протоколі про адміністративне правопорушення, до якого долучається акт огляду. Цей акт складається у двох примірниках, один з яких вручається водію, а другий залишається у поліцейського та/або долучається до протоколу про адміністративне правопорушення у разі встановлення стану сп'яніння [4].

Якщо водій не погоджується на проведення такого огляду з використанням спеціальних технічних засобів на місці зупинення або його не влаштовують результати, то **працівник поліції повинен запропонувати пройти відповідне медичне обстеження в найближчому закладі охорони здоров'я**, який має право на його здійснення. У разі ж скоєння ДТП, унаслідок якої є особи, що загинули або травмовані, проведення огляду на стан сп'яніння учасників цієї пригоди є **обов'язковим у закладі охорони здоров'я** (п.п. 7 і 8 відповідно Розділу I вищезгаданої Інструкції [4]). Визначальним у даному випадку є те, що огляд водія на стан сп'яніння повинен бути проведений в медичному закладі протягом двох годин з моменту виявлення підстав для його проведення, доставку до якого забезпечує поліцейський (причому, відповідно до п. 10 «Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції і проведення такого огляду» [5], **такий огляд проводиться в будь-який час доби**). Огляд у закладах охорони здоров'я щодо виявлення стану сп'яніння проводиться **лікарем** закладу охорони здоров'я (у сільській місцевості за відсутності лікаря – **фельдшером фельдшерсько-акушерського пункту**), **який пройшов тематичне удосконалення** за відповідною програмою згідно з чинним законодавством (п. 3 Розділу III Інструкції [4]). Між іншим, якщо водій – учасник дорожнього руху внаслідок ДТП перебуває у несвідомому стані або з тяжкими травмами, обов'язково проводиться дослідження біологічного середовища або крові на вміст алкоголю, наркотичних чи психотропних

речовин у **закладах охорони здоров'я, куди він доставлений** (п. 14 Розділу III Інструкції [4]).

Ще один важливий момент, про який потрібно пам'ятати: зразки біологічного середовища (слина, сеча та змиви з поверхні губ, шкірного покриву обличчя і рук, а якщо в обстежуваної особи неможливо взяти зазначені зразки – то кров) для лабораторного дослідження **повинні відбиратись у дві ємності**. Вміст однієї ємності використовується для первинного дослідження, а вміст другої ємності зберігається протягом 90 днів (п. 10 Розділу III Інструкції [4]). З метою недопущення фальсифікацій результатів у інтересах обстежуваної особи бути постійно присутньою під час аналізу та пломбування зразків, уважно спостерігати за процесом.

Висновок щодо результатів медичного огляду особи на стан сп'яніння складається в усіх випадках безпосередньо після огляду особи у **трьох примірниках**: перший примірник видається під підпис поліцейському, який доставив дану особу на огляд, другий видається оглянутій особі, а третій залишається в закладі охорони здоров'я (п. 20 Розділу III Інструкції [4]). Для констатації факту стану алкогольного сп'яніння цифровий показник проміле алкоголю в крові має становити більше 0,2 (п. 7 Розділу II Інструкції [4]). Між іншим, навіть у випадку незгоди з результатами огляду у медичному закладі, куди обстежувану особу було доставлено, остання може самостійно (наприклад, у супроводі поліцейського) невідкладно звернутися до будь-якого іншого закладу охорони здоров'я, якому надається право проведення огляду на стан сп'яніння водіїв.

Важливо наголосити: **якщо водій відмовляється від проходження огляду на стан сп'яніння** як на місці зупинення, так і у медзакладі, то це вже є, власне, правопорушенням – факт відмови заноситься у протокол, а її правові наслідки такі ж самі, як і керування у стані сп'яніння, що тягне за собою відповідальність за ст. 130 КУпАП [2]. Водночас, якщо йдеться про кримінальну відповідальність за ст. 286-1 КК України [3], то здійснити відбирання біологічних зразків примусово можна буде лише якщо слідчий суддя чи суд за клопотанням сторони кримінального провадження дозволить це слідчому чи прокурору, або якщо клопотання було подано стороною захисту – зобов'яже їх (ч. 3 ст. 245 КПК України) [6].

Список використаних джерел:

1. Про Правила дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306. Дата оновлення: 01.12.2023. Офіційний сайт Верховної Ради України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.12.2023).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року № 8073-Х. Дата оновлення: 14.10.2023. Офіційний сайт Верховної Ради України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 05.12.2023).
3. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. Дата оновлення: 01.12.2023. Офіційний сайт Верховної Ради України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.12.2023).
4. Про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції : Наказ МВС України та МОЗ України № 1452/735 від 09.11.2015. Офіційний сайт Верховної Ради України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text> (дата звернення: 05.12.2023).
5. Порядок направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції і проведення такого огляду : Постанова Кабінету Міністрів України № 1103 від 17.12.2008. Дата оновлення: 25.01.2023. Офіційний сайт Верховної Ради України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.12.2023).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Дата оновлення: 06.11.2023. Офіційний сайт Верховної Ради України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 05.12.2023).

Шпак К.О.

Головний судовий експерт сектору будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Чернівецького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Чернівці, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ДАНИХ ДЕРЖАВНОГО ЗЕМЕЛЬНОГО КАДАСТРУ ПРИ ВИКОНАННІ СУДОВИХ ЗЕМЕЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ ТА ОЦІНОЧНО-ЗЕМЕЛЬНИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Земельно-технічна та оціночно-земельна експертизи є відносно новими напрямками судових експертиз, проте вони мають важливе значення при здійсненні судочинства в разі виникнення земельних спорів, а також в позасудових земельних конфліктах. За своєю суттю земельно-технічна експертиза полягає в дослідженні із застосуванням спеціальних знань земельних ділянок та документів, що містять інформацію щодо таких земельних ділянок та, зокрема, дає відповіді на запитання стосовно: відповідності фактичного розташування земельних ділянок та об'єктів на них землевпорядній документації; наявності або відсутності порушення меж земельних ділянок чи їх накладання відповідно до документації; встановлення земельних сервітутів; можливості і варіантів поділу земельних ділянок та інші. В свою чергу, оціночно-земельна експертиза полягає у визначенні вартості земельної ділянки та пов'язаних з нею прав із застосуванням сукупності підходів, методів та оціночних процедур, а також у визначенні відповідності нормативно-правовим актам з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам вже виконаної оцінки.

Вирішення питань, які виносяться для проведення земельно-технічних та оціночно-земельних експертиз, пов'язані з необхідністю отримання та аналізу певних геопросторових даних. В першу чергу, це стосується інформації щодо місцерозташування, оточення, конфігурації, меж земельних ділянок та угідь, що входять до їх складу, обмежень у використанні земель тощо. Загальнодержавною, уніфікованою та нормативно-врегульованою базою даних, що містить значну частину

необхідної для проведення зазначених експертиз інформацію, є Державний земельний кадастр.

Основною метою ведення Державного земельного кадастру (далі – ДЗК) є забезпечення інформацією про землі органів влади, фізичних та юридичних осіб.

До введення воєнного стану для судових експертів за напрямками земельно-технічної та оціночно-земельної експертизи важливим інформаційним ресурсом, що відображав дані ДЗК та давав наочне уявлення про його об'єкти, була Публічна кадастрова карта. Даний ресурс слугував офіційним джерелом інформації про земельні ділянки, що внесені до ДЗК, їх основні характеристики та інші об'єкти ДЗК, серед іншого картографічну основу. Для зазначених видів судових експертиз Публічна кадастрова карта могла застосовуватись для більш повної ідентифікації об'єктів дослідження, їх місцезнаходження, суміжних ділянок та значимих геопросторових об'єктів, оточення, а також для демонстрації досліджуваних земель на картографічній основі для більшої наочності висновку експерта. Проте, в умовах воєнного стану обмежено оприлюднення деяких відомостей ДЗК, зокрема і через Публічну кадастрову карту. Підпунктом 4 пункту 1 Постанови Кабінету міністрів України від 7 травня 2022 р. № 564 «Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану» визначено, що вимоги законодавства щодо оприлюднення на офіційному веб-сайті Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру, зокрема через Публічну кадастрову карту, що є частиною програмного забезпечення Державного земельного кадастру, картографічної основи, індексних кадастрових карт (планів), базових, аналітичних, кадастрових, інформаційних шарів та всіх відомостей Державного земельного кадастру, передбачених статтями 12-15 Закону України «Про Державний земельний кадастр», зокрема у векторному вигляді, не застосовуються [2].

Зазначену проблему відсутності відкритого доступу до офіційних даних ДЗК, судові експерти можуть частково вирішити за допомогою картографічних веб-сервісів та додатків, а також геоінформаційних систем або картографічного програмного забезпечення. Для прикладу розглянемо застосування програмного забезпечення «Digitals/Delta XE» в комплексі із веб-сервісом Google Maps та програмним додатком Google Earth pro із застосуванням координат поворотних точок меж земельної ділянки з

документації із землеустрою. Для початку необхідно ввести координати поворотних точок меж досліджуваної земельної ділянки в програму «Digitals» та створити таким чином замкнений контур (див. Рисунок 1). Надалі, відкрити вікно «Растр», а в ньому «Завантаження з інтернет», обрати у списку «Google maps» та тип зображення – знімки або карти – залежно від потреби. Після застосування функції «Читання» здійснюється підвантаження зображення з Google Maps, що дає змогу встановити район розташування досліджуваної земельної ділянки, характерні особливості ділянки та її оточення, наприклад, наявність об'єктів нерухомості, водойм, доріг, зелених насаджень, ріллі тощо (див. Рисунок 2). Також, з цією метою можливо застосовувати додаток Google Earth pro шляхом зберігання даних про межі земельної ділянки в «Digitals» у форматах *.kmz, *.kml у відповідній системі координат та відкриття такого файлу у зазначеному додатку. Результати проілюстровано на Рисунку 3. Використання Google Earth pro має цінність також при виконанні оціночно-земельних експертиз станом на дату в минулому, оскільки додаток містить різні знімки поверхні Землі в хронологічній послідовності, що дає можливість відтворити вигляд досліджуваної земельної ділянки на потрібну дату оцінки.

Рисунок 1, 2, 3. Відображення меж земельної ділянки в «Digitals». Межі ділянки на знімку Google Maps. Перенесення меж ділянки у Google Earth pro.

Вищезазначені інструменти додають висновку експерта ілюстративності та можуть бути джерелом додаткової інформації, однак в повній мірі замінити дані Публічної кадастрової карти не вдасться. Навідміну від Публічної кадастрової карти супутникові знімки та веб-карти не містять достовірної та актуальної інформації про межі земельних ділянок та їх цільове призначення, кадастровий поділ, архівні ділянки, обмеження у використанні, природно-заповідний фонд та ще багато аналітичних та спеціалізованих шарів. Нижче наведено відображення Публічної кадастрової карти, вкопійовання якого зроблене до закриття доступу до даного ресурсу, з відомостями про зображену на Рис. 1-3 земельну ділянку.

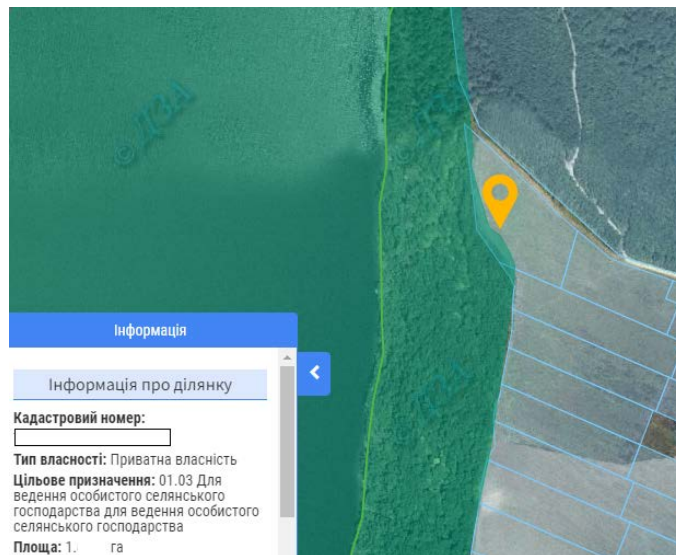

Рисунок 4. Вкопійовання з Публічної кадастрової карти.

Інформація з ДЗК має важливе значення для земельно-технічних та оціночно-земельних експертиз. Відповідно до абз. 4 ч. 2 ст. 38 Закону України «Про Державний земельний кадастр» визначено перелік осіб, яким надається доступ до відомостей ДЗК, але судових експертів до них не віднесено. Законом України «Про судову експертизу» передбачено право судового експерта заявляти клопотання про надання необхідних додаткових матеріалів. Для точного визначення актуального місцерозташування земельних ділянок судові експерти часто заявляють клопотання про надання обмінних файлів ДЗК на досліджувані ділянки, оскільки дані документації із землеустрою не завжди є остаточним варіантом розміщення земельної ділянки [3]. Попри це, відсутність закріпленої в законодавстві можливості доступу у судових експертів до відомостей ДЗК впливає на проведення

земельно-технічної експертизи принаймні в двох аспектах: 1) загальний час проведення експертизи збільшується; 2) ненадання ініціатором затребуваних матеріалів може призводити до повної або часткової неможливості виконання дослідження. Тому, надання судовим експертам доступу до інформаційної системи ДЗК позитивно вплине на достовірність, загальний час проведення земельно-технічних експертиз та зменшить кількість незалежних від судового експерта похибок. Такі зміни в законодавстві забезпечать правосуддя більш актуальними та об'єктивними доказами, зменшать час розгляду справ.

Таким чином, попри закриття доступу до офіційних даних ДЗК через Публічну кадастрову карту є можливість отримання додаткових відомостей для судових земельно-технічних та оціночно-земельних експертиз. Полягають вони у використанні наявних координат поворотних точок меж ділянок у комплексі з картографічними веб-сервісами та додатками, а також геоінформаційними системами або картографічним програмним забезпеченням. Однак, доступ судових експертів із земельними напрямками досліджень до відомостей ДЗК покращить достовірність та оперативність отримання доказів судами, учасниками судових справ та кримінальних проваджень.

Література

1. Закон України «Про Державний земельний кадастр» від 07.07.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text>. (дата звернення: 04.12.2023).
2. Постанова Кабінету міністрів України від 7 травня 2022 р. № 564 «Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2022-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 04.12.2023).
3. Особливості виконання земельно-технічної експертизи, предметом дослідження якої є межа населеного пункту / В. Савчак // Землевпорядний вісник. - 2015. - № 12. - С. 32-37.

Яцишина Г.О.,

*Завідувач сектору товарознавчих та гемологічних досліджень,
відділу товарознавчих, гемологічних, економічних,
будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності
Чернівецького науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України,
м. Чернівці, Україна*

ДОСВІД ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ТОВАРОЗНАВЧИХ ЕКСПЕРТИЗ ТА ВИКЛИКИ У ВОЄННИЙ ТА ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД

Судово-товарознавчі експертизи необхідні для розслідування кримінальних проваджень. Призначаються вони у наступних випадках: розкрадання державного, суспільного або приватного майна, вчинення грабежів та розбоїв, фальсифікації продукції, недобросовісної конкуренції тощо. Крім цього, товарознавчі експертизи призначають під час розгляду цивільних справ, для вирішення: господарських спорів, розподілу майна, виключення майна із опису, відшкодування збитків при пошкодженні майна. Тож, у період воєнного стану в Україні особливо необхідним є призначення та виконання судово-товарознавчих експертиз. Адже не секрет, що в час війни збільшуються випадки скоєння правопорушень різного характеру, зокрема, і випадки злочинів, що стосуються пошкодження або розкрадання державного майна, розбоїв, грабежів, мародерства та кримінальних правопорушень, що можуть потребувати судово-товарознавчої експертизи, наприклад, для визначення вартості викраденого чи пошкодженого майна.

Сутність судово-товарознавчої експертизи полягає в тому, щоб за допомогою спеціальних знань у галузі товарознавства дослідити товарні властивості виробів з метою визначення їх фактичного стану та якості. На основі цього можна обґрунтовувати вартість наданих на дослідження об'єктів.

Що стосується мети товарознавчого дослідження, то вона визначається під час проведення судових експертиз у кримінальному провадженні залежно від обставин справи [2].

Об'єктами товарознавчих експертиз є різноманітне майно: машини та обладнання (енергетичне, інформаційне, господарське тощо), електропобутові товари, одяг та текстиль, парфумерно-косметичні товари, товари господарського призначення, ювелірні вироби, медичні товари, продовольчі товари, живі тварини, сировина тощо. Об'єкти дослідження можуть призначатися новими або такими, що перебували у вжитку.

Викликів в умовах війни під час проведення товарознавчих досліджень є чимало, адже в цей час споживчий ринок наповнюється товарами різного походження, що часто виявляються фальсифікованими, неякісними, неправильно маркованими тощо.

В окремих випадках це можуть бути репліки смартфонів, підробки спецтехніки, електротоварів, медичних товарів, спецодягу, зокрема, військового. У випадках, коли перелічені товари надходять на дослідження без додаткових на те відомостей про факт «підробки» для визначення їх вартості, судовому експерту необхідно уважно дослідити та довести наявність контрафакту хоча би за візуальними даними. Інакше, ринкова вартість фальсифікованих товарів не може бути встановлена.

Крім цього, споживчий ринок України наповнюється різноманітними товарами іноземного виробництва, зокрема, продуктами харчування або товарами побутової хімії, що містять маркувальні позначення тільки іноземною мовою. В рамках чинного законодавства, зокрема Конституції України, згідно якої (частина друга статті 50 Основного Закону) *«...кожному гарантовано право вільного доступу до інформації, зокрема про якість харчових продуктів і предметів побуту. Така інформація ніким не може бути засекречена»*, також згідно Закону України «Про захист прав споживачів» частина перша статті 15 *«Право споживача на інформацію про продукцію 1. Споживач має право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору. Інформація повинна бути надана споживачеві до придбання ним товару чи замовлення роботи (послуги). Інформація про продукцію не вважається рекламою. Інформація про продукцію повинна містити:*

1) назву товару, найменування або відтворення знака для товарів і послуг, за якими вони реалізуються;

3) дані про основні властивості продукції, номінальну кількість (масу, об'єм тощо), умови використання;

4) відомості про вміст шкідливих для здоров'я речовин, які встановлені нормативно-правовими актами, та застереження щодо застосування окремої продукції, якщо такі застереження встановлені нормативно-правовими актами;

5) позначку про наявність у складі продукції генетично модифікованих організмів;

б) дані про ціну (тариф), умови та правила придбання продукції;

б-1) виробник (продавець) у разі виявлення недостовірної інформації про продукцію (якщо вона не шкодить життю, здоров'ю або майну споживача) протягом тижня вилучає цю продукцію з продажу та приводить інформацію про неї у відповідність, якщо законом чи відповідним технічним регламентом не встановлено інший порядок дій виробника (продавця) у таких випадках;

7) дату виготовлення;

8) відомості про умови зберігання;

9) гарантійні зобов'язання виробника (виконавця);

10) правила та умови ефективного і безпечного використання продукції;

11) строк придатності (строк служби) товару (наслідків роботи), відомості про необхідні дії споживача після їх закінчення, а також про можливі наслідки в разі невиконання цих дій;

12) найменування та місцезнаходження виробника (виконавця, продавця) і підприємства, яке здійснює його функції щодо прийняття претензій від споживача, а також проводить ремонт і технічне обслуговування.

Стосовно продукції, яка за певних умов може бути небезпечною для життя, здоров'я споживача та його майна, навколишнього природного середовища, виробник (виконавець, продавець) зобов'язаний довести до відома споживача інформацію про таку продукцію і можливі наслідки її споживання (використання)»; [3].

Відповідно до вищезазначеного, такі товари забороняються до реалізації та продажу, тому і визначити їх ринкову вартість неможливо. У таких випадках, коли об'єктами дослідження є вказані товари, висновок експерта може бути негативним або судовим експертом складається повідомлення про неможливість проведення судової експертизи [1].

Що стосується економічної ситуації у воєнний час, слід зазначити, що цінові пропозиції на то чи інше майно значно коливаються на споживчому ринку та є доволі неоднозначними. Вони залежать від валютного діапазону та інших чинників. При цьому, економічна ситуація нерозривно пов'язана з положенням справ на споживчому ринку. Цей факт – під час проведення експертних досліджень щодо встановлення вартості об'єктів – може стати причиною суттєвих розбіжностей цінового діапазону, наприклад, якщо вказана дата оцінки в минулому стосується довоєнного часу. В таких випадках, висновок експерта буде складатися із застереження щодо його достовірності та включати градацію ступеня ймовірності позитивних відповідей на поставлені запитання.

Отже, враховуючи економічну ситуацію у період війни, яка безпосередньо впливає на експертну діяльність у галузі товарознавства, слід зауважити, що нині експертні висновки частіше містять застереження щодо достовірності та ступеню ймовірності позитивних відповідей на поставлені запитання. На нашу думку, така тенденція збережеться і в повоєнний період, допоки витрати на відбудову, відновлення і модернізацію усіх галузей будуть впливати на економічний стан країни.

Перелік використаних джерел:

1. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : МВС України; Наказ, Інструкція, Висновок [...] від 17.07.2017 № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17> (дата звернення: 06.09.2023).
2. «Методика визначення вартості майна – Х.: СПДФО Данюк Л.І. 2004 р., 112 С. (реєстраційний код 12.1.15 зазначений в реєстрі судових методик Міністерства юстиції України). (дата звернення: 06.09.2023).
3. Конституція України : Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL:

СЕКЦІЯ 4. КРИМІНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ПІД ЧАС ВІЙНИ

Гресь Ю.О.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності,

Національний університет «Одеська юридична академія»,

м. Одеса, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ

В основі успішного здійснення розслідування лежить уміння слідчого працювати з різними видами доказової та орієнтуючої інформації. Під категорією «працювати» ми розуміємо складну інтелектуальну та фізичну діяльність слідчого, що реалізується ним у процесі розслідування з метою отримання відомостей про злочинну подію в цілому та щодо окремих її елементів. Інтелектуальна складова слідчої діяльності пов'язана з інформаційно-пошуковою та аналітичною природою слідчої діяльності. Фізична складова впливає з постійного морального напруження слідчого, викликаного протиправним характером самого діяння і високим рівнем відповідальності роботи слідчого, фактичної його завантаженістю, так як у провадженні слідчого одночасно перебуває значної кількості справ. Крім того, слід враховувати, що ескалація військової агресії Російської Федерації обумовила виникнення нових стресових факторів для усього українського суспільства. Тепер представникам правоохоронних органів доводиться працювати в тому числі й зі злочинами, що фактично обумовлені війною.

У зв'язку з цим надзвичайно важливо проводити кожну слідчу дію своєчасно, в повному обсязі та максимально якісно.

Однією з найважливіших слідчих дій початкового етапу розслідування, від успішності проведення якої досить часто залежить результат розслідування в цілому, є огляд місця події. Огляд – це передбачена законом слідча (розшукова) дія, сутність якої полягає в безпосередньому сприйнятті, виявленні, вивченні й фіксації слідчим, прокурором станів, властивостей та ознак матеріальних об'єктів, які, можливо, пов'язані з учиненням чи приховуванням кримінального правопорушення [1, с. 252]. Огляд місця події є зазвичай є невідкладною

слідчою дією, що обумовлено потребою збирання та дослідження доказів. У зв'язку з цим перед наукою криміналістики стоїть найважливіше завдання щодо забезпечення правоохоронних органів системою комплексних тактико-психологічних та техніко-технологічних рекомендацій щодо організації та проведення даної слідчої дії.

Традиційно у криміналістичній літературі говорять про психологічні засади проведення таких слідчих дій, як допит та обшук. Проте слід зазначити, що важливого значення мають психологічні основи проведення огляду. На нашу думку, психологічна складова даної слідчої дії складається з двох основних елементів: психологічний стан та стресостійкість слідчого; психологічний стан злочинця та жертви, його відображення у механізмі та обстановці місця злочину. По суті, природа названих психологічних складових різна, проте вони однаково впливають на успішність, детальність і результативність огляду. Тому навіть за умови наукової розробки даних положень у різних галузях знань (юридичної психології, криміналістики, наукової організації роботи слідчого) або розділах криміналістичної науки важливим для процесу розслідування є їхнє комплексне застосування на практиці.

Психологічний стан і стресостійкість слідчого безпосередньо пов'язані з результатами огляду місця події в цілому та окремих його елементів (трупа, його частин, ложа трупа, поранень, бризок крові, мозкової речовини, блювотиння тощо). Деякі злочини передбачають зіткнення слідчого з досить неприємними фактами, подіями та слідами, що може дезорієнтувати його. Це, в свою чергу, може зашкодити уважності і неупередженості слідчого, відповідно, може призвести до того, що якісь важливі сліди чи загальна картина злочину можуть опинитися поза увагою слідчого, або слідчий пропустить ознаки, що вказують на наявність негативних обставин. У ході проведення огляду місця події слідчому також доводиться боротися із загальноприйнятими нормами моралі. Наприклад, оглядаючи старих або хворих людей і місця, де вони лежать або сидять, частково оголюючи тіло трупа і розглядаючи його, знайомлячись із особистими записами та листуванням потерпілого тощо.

Що ж до психологічного стану злочинця та жертви, його відображення в механізмі та обстановці місця злочину, то тут необхідно зазначити, що під час здійснення огляду місця події слідчий зобов'язаний звернути свою увагу не лише на виявлення слідів як матеріально фіксованих

відображень злочинця – відбитків пальців, слідів ніг, взуття, знарядь скоєння злочину, – але й слідів присутності та поведінки злочинця, тобто таких, які вказували б на послідовність скоєння певних дій на місці події, пересування злочинця (цілеспрямоване та організоване, або хаотичне), його емоційний та психічний стан. Слідчий також зобов'язаний звернути увагу на сліди, що вказують на поведінку жертви до та під час скоєння злочину, її стан тощо.

Пізнавальна діяльність слідчого пов'язана з розпізнаванням об'єктів, що не спостерігаються, тобто таких, які не можуть бути сприйняті будь-яким з органів чуття, які не мають матеріального втілення, проте можуть мати об'єктивне відображення (мотиви, вина). Це стосується й замаскованих, знищених, зруйнованих або незбережених слідів, які потенційно мали б бути на місці події. Крім того пізнавальна діяльність слідчого спрямована на дослідження відсутніх об'єктів, що пов'язані зі злочинном, зокрема вкрадене майно, заховане знаряддя, прихований труп тощо. Також пізнання слідчого може бути пов'язане із прогнозуванням можливих подій у майбутньому, зокрема вчинення злочинцем нових злочинів, втручання у слідство, відвідування місця злочину, вчинення спроб переїхати у інше місто чи покинути країну.

Також для криміналістики традиційним є розуміння інсценування та негативних обставин обстановки місця події, з якими слідчий може зіткнутися під час проведення огляду, і які він повинен виявити та правильно розтлумачити, оскільки це має першочергове значення для вибору напрямів розслідування та висування версій. Іншими словами, робота слідчого з різноманітними слідами на місці події пов'язана не лише з їх виявленням, а й насамперед із їхньою оцінкою. Така оцінка безпосередньо залежить від інтелектуальних здібностей слідчого, його практичного досвіду, психологічного стану, а також загальної картини злочину, що відображає поведінкову (психологічну) характеристику злочинця.

В ході проведення огляду місця події з метою отримання інформації про злочинця та обставини події, а також підтвердження певних обставин картини злочину важливим є застосування методів моделювання та рефлексії. Моделювання – це метод, який полягає у побудові моделей будь-яких об'єктів, явищ для детального їх вивчення [2, с. 26]. Рефлексія розглядається як процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних

актів і станів [3, с. 838] і включає такі процеси, як проникнення слідчим у свідомість злочинця, пізнання його особливостей та мотивації, моделювання цих явищ у внутрішньому сприйнятті слідчого самого злочину в цілому та картини злочину, що відображена на місці події. В основі застосування зазначених методів знаходяться криміналістично значущі елементи обстановки місця події – сліди у вузькому (матеріально фіксовані відображення злочинця та його поведінки на місці події) та широкому значенні (зміни в об'єктивній дійсності, в тому числі такі, що вказують на мотив, мету, особисте ставлення злочинця до жертви і своїх дій, їх зв'язки, тривалість перебування злочинця на місці), їх взаємозв'язок та розташування, спосіб злочину, особа потерпілого, матеріальний, фізичний та інший збиток.

На нашу думку, комплексне застосування методів моделювання та рефлексії у процесі проведення огляду місця події дозволить побудувати криміналістичний портрет особи невідомого злочинця, визначитися з основними версіями, напрямками розслідування та першочерговими слідчими, оперативно-розшуковими та організаційними заходами.

Література:

1. Криміналістика: підручник / за ред. В.В. Тіщенко. стереотип. вид. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.
2. Шеремет А. П. Криміналістика: навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
3. Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Харків : Право, 2018. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В.Ю. Шепітько та ін. 952 с.

Обіход Т.В.,

кандидат фіз.-мат. наук,

доцент кафедри права

Київський університет ринкових відносин, м. Київ, Україна

старший науковий співробітник

КРИМІНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНУ

В даний час багато вчених висловлюють різні думки про причини виникнення злочину. Тому вивчення цього питання є важливим та актуальним. Кримінальна психологія визнана науковою галуззю, яка вивчає психологічні аспекти злочинності та поведінку злочинців. Вона поєднує методи психологічного дослідження з криміналістичними і кримінологічними знаннями і розглядає такі аспекти, як мотивація злочинців, процеси прийняття рішень, розвиток преступної особистості та інші психологічні фактори, що впливають на злочинну поведінку. Одним з базових питань кримінальної психології є вивчення процесів прийняття рішень, оскільки воно допомагає зрозуміти, як злочинці обдумують та вчиняють злочини. Деякі з ключових процесів прийняття рішень, які вивчаються в кримінальній психології, включають:

1. Відбір цілей: злочинці вирішують, які цілі їм потрібно досягти або які вчинити дії для задоволення своїх потреб;
2. Оцінка ризиків і перешкод: злочинці визначають можливі наслідки своїх дій та оцінюють ймовірність виявлення та накладання покарання;
3. Планування та організація: злочинці ретельно планують та організовують свої дії, враховуючи фактори, такі як місцезнаходження, час та засоби;
4. Вибір альтернатив: злочинці вирішують, якими шляхами можна досягти цілей, оцінюючи різні варіанти і вибираючи найбільш ефективний;
5. Виконання рішень: злочинці вчиняють дії згідно зі своїми прийнятими рішеннями та планом, враховуючи обставини та зовнішні впливи.

У кримінальній психології існує багато методів психологічного дослідження, що використовуються для вивчення людської поведінки та психологічних характеристик осіб, зайнятих злочинною діяльністю.

Основні методи, які використовуються у кримінальній психології, включають: 1. Анкетування; 2. Інтерв'ю; 3. Спостереження; 4. Психологічні тести; 5. Аналіз та вивчення різних документів для отримання інформації про психологічний профіль злочинця. Найбільш поширеними методами є психологічне тестування, яке може використовуватися для оцінки особистості та психологічних особливостей підозрюваних чи злочинців. Інший метод – аналіз кримінального профілю. Кримінальний профіль ґрунтується на аналізі даних про злочини, характеристики злочинців та їх поведінку і може допомогти у розробці стратегій розслідування.

Аналіз даних про злочини може бути корисним інструментом для розуміння та характеристики злочинців. При вивченні даних про злочини можна брати до уваги різні чинники, які можуть допомогти виявити загальні характеристики злочинців. Деякі з факторів, які можуть бути вивчені під час аналізу даних про злочини, включають:

1. Види злочинів: аналіз різних видів злочинів допоможе визначити, які типи злочинів найчастіше відбуваються певними людьми.

2. Місця та час скоєння злочинів: місце та час скоєння злочинів може вказувати на певні географічні та соціальні характеристики злочинців.

3. Поведінка перед та після скоєння злочину: вивчення способу життя злочинців, їх поведінки до та після злочину, а також використання різних методів та тактик може надати цінну інформацію про характеристики злочинця.

4. Демографічні дані: аналіз демографічних даних, таких як вік, стать, освіта та зайнятість, може допомогти виявити характеристики типового злочинця. Проте слід зазначити, що аналіз даних про злочини не завжди дозволяє повністю визначити особистісні характеристики злочинців. Для більш точної та повної картини потрібен облік інших факторів, таких як психологічні та соціальні аспекти.

Психологія злочинця під час скоєння злочину є складною та багатогранною темою. Звичайно, кожен злочинець унікальний, і його мотиви та думки можуть значно відрізнятись. Однак деякі загальні психологічні аспекти можуть бути відзначені: 1. Мотивація; 2. Схильність до стресу; 3. Раціоналізація та виправдання; 4. Маніпуляція; 5. Ставлення до жертв. Існує деяка загальна інформація про типові мотивації, які можуть впливати на злочинну поведінку:

1. Фінансові причини;
2. Особисті конфлікти;

3. Несправедливість чи обурення стосовно системи чи інших людей;
4. Патологічні фактори;
5. Імпульсивність;
6. Груповий вплив.

Важливо, що мотивації скоєння злочину можуть бути складними і множинними, і кожен випадок вимагає індивідуального аналізу. Багато видатних кримінологів XIX століття пояснювали злочинність головним чином впливом бідності. Вони стверджували, що люди, які не можуть належним чином забезпечити себе та свої сім'ї звичайними законними каналами, часто стають жертвами крадіжок, проституції та інших злочинів. Наукові роботи XIX століття американського кримінолога Бернарда Глюка та британського психіатра Вільяма Хілі показали, що близько чверті звичайних засуджених є психотичними, невротичними чи емоційно нестійкими, а ще близько чверті – психічно хворими. Ці емоційні та психічні стани не тільки автоматично роблять людей злочинцями, а й роблять їх більш схильними до злочинів. З середини XX століття поняття "Злочин може бути пояснено будь-якою теорією", стало втрачати свою силу. Натомість експерти дійшли теоретичного висновку, яке називається "Теорія багатьох факторів або кількох причин", [1]. Вони вважають, що злочинність походить з безлічі суперечливих і взаємодіючих - біологічних, психологічних, культурних, економічних і політичних впливів. Необхідно підкреслити, що важливе значення має країна скоєння злочину. Так, в США, відповідно до статистики за період 2008-2020 рр., з великим відривом лідирує напад (мабуть, без мети пограбування, тому що пограбування – це окремий графік). Причому з рис. 1 видно, що після деякого спаду до 2013 р. кількість нападів швидко зростає. За один лише 2020 рік зростання склало 100 тисяч випадків! Кількість пограбувань, навпаки, падає.

Для розкриття злочину важливо звернути увагу на похибки злочинців. Існує кілька поширених помилок, яких злочинці можуть допускати при реалізації злочину: 1. Недостатнє планування; 2. Залишення слідів; 3. Комунікація: використання незахищених способів зв'язку; 4. Свідки; 5. Фінансові сліди.

Сучасний злочин відрізняється від злочинів минулого часу у багатьох аспектах. Ось деякі особливості сучасного злочину:

1. Кіберзлочини;
2. Фінансові злочини;

3. Тероризм;
4. Організована злочинність;
5. Міжнародний злочин.

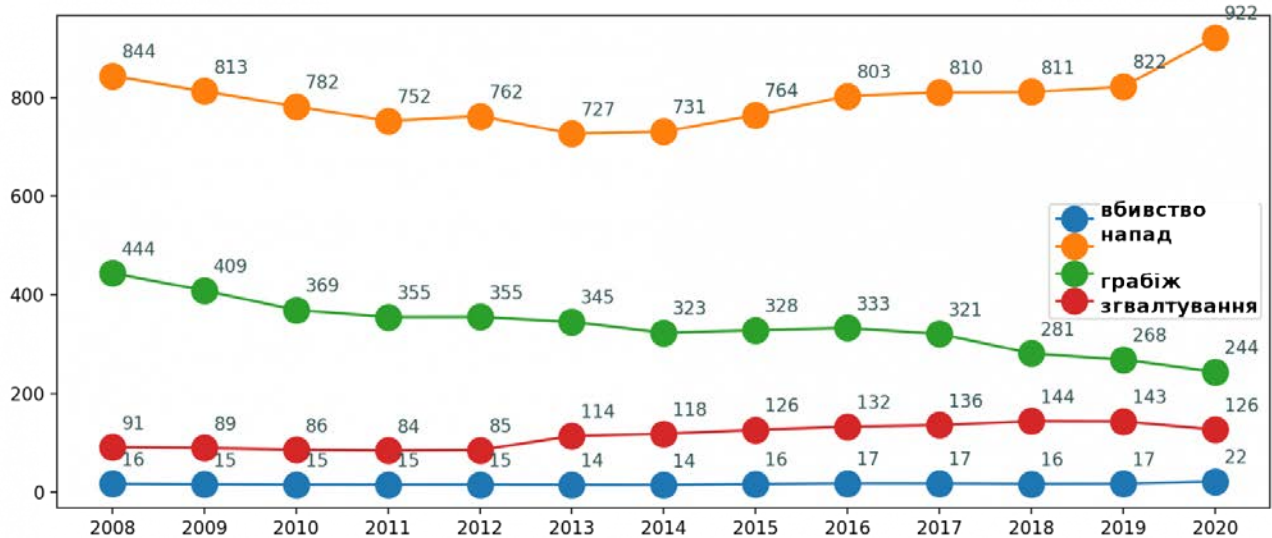

Рис. 1. Річна кількість злочинів у США (тис. Випадків), [2]

Загалом, сучасний злочин став складнішим, технічно розвиненим і глобалізованим. Він представляє нові виклики для правоохоронних органів та потребує адаптації до нових форм злочинності. Тому для запобігання злочинам необхідно звернути увагу на :

1. Криптографічне шифрування;
2. Аутентифікація та авторизація;
3. Фізичний захист даних;
4. Захист мережі;
5. Використання спеціалізованих програмних продуктів, які дозволяють відслідковувати спроби несанкціонованого доступу до системи;
6. Резервне копіювання та відновлення даних.

Література:

1. Daniel J. Curran, Claire M. Renzetti. Theories of crime. Boston : Allyn and Bacon, 1994, 324 p.
2. Federal Bureau of Investigation Crime Data Explorer. URL: <https://cde.ucr.cjis.gov/LATEST/webapp/#/pages/home>.

Певцова О. П.

*аспірант Київського університету права,
м. Київ, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ У ВОЄННИЙ ЧАС

Для розгляду особливостей кримінальної психології у воєнний час розглянемо саме поняття Кримінальної психології, оскільки цей термін є досить новим для наукового пізнання і не так давно став предметом вивчення.

Юридична психологія, досліджуючи різноманітні форми психологічних явищ у сфері застосування права, має підпорядковувати їх певній науково обґрунтованій системі, що поєднує комплекс і спрямованість психологічних знань. Система будь-якої науки передбачає виклад логіки дослідження, основних його напрямів, структури знань, обґрунтованих складовими закономірностями. Суміжний характер юридичної психології, зумовлений її тенденціями і тяжінням, з одного боку, до загальної психології, а з іншого - до юриспруденції, спричиняє певні труднощі у формуванні її системи.

Побудова останньої внаслідок комплексного характеру досліджуваних питань залежить від домінуючої основи в системі наукових знань, а також від цілей і завдань, що стоять перед наукою.

Кримінальна психологія — це сфера юридичної психології, яка вивчає психологічні механізми правопорушень і психологію правопорушників, психологічні проблеми утворення, структури, функціонування і розпаду злочинних груп. Кримінальна психологія вивчає закономірності, пов'язані з формуванням злочинної установки, утворенням злочинного умислу, підготовки і здійснення злочину, а також, створенням злочинного стереотипу поведінки. Вона досліджує особу злочинця і злочинної групи, а також психологічні шляхи впливу на цю особу і групу.

Кримінальна психологія також вивчає психологічні закономірності поведінки особи в криміногенній ситуації і розробляє рекомендації по профілактиці злочинності, досліджує психологічні аспекти необережної злочинності.

Злочинність – не тільки сукупність злочинних діянь, але і сукупність осіб, які їх здійснюють. При дослідженні структури і динаміки злочинності

аналізуються не тільки факти злочинів, але і контингент злочинців, тобто типи людей з соціуму, враховуючи їхній вік, професію, тощо. Узагальнення суб'єктивних даних дозволяє точніше прогнозувати динаміку злочинності, її вплив на соціальні процеси, науково обґрунтовано будувати організацію боротьби із злочинністю.

У вітчизняній кримінальній психології відкидається підхід про «природженого злочинця», реалізується діалектичний погляд, в якому повинні враховуватися і біологічні, і соціальні якості індивіда в даній конкретній особистості. При цьому провідне місце у формуванні психологічних особливостей злочинців відводиться соціальним факторам.

Навіть суто вроджені і спадкові властивості індивіда не звільнені від впливу макро- і мікросередовища. Однак, існують і біологічні передумови до протиправної поведінки. До них, зокрема, відносять такі:

- * патологія біологічних потреб (причина багатьох сексуальних викривлень і статевих злочинів);
- * неврастенія, психопатія та інші нервово-психічні захворювання;
- * спадкові захворювання (особливо захворювання дітей, викликані алкоголізмом батьків);
- * психофізичні навантаження, конфліктні ситуації, використання нових видів енергії, які призводять до різних захворювань і виступають кримінальним фактором.

Отже, аналізуючи біологічні передумови до протиправної поведінки в мирний час, розглянемо, як змінюється особа майбутнього чи вже діючого злочинця в період воєнного стану.

Так, відповідно до викладених вище біологічних передумов формування злочинної поведінки одними з найважливіших чинників, що впливають на злочинну поведінку, є неврастенія, психопатія та інші нервово-психічні захворювання. Зрозумілим є той факт, що воєнний стан, постійна загроза життю і здоров'ю, складний фінансово-економічний стан в державі сприяють загостренню нервово-психічних захворювань особи.

Крім того, дуже часто психічне здоров'я відходить для особи на задній план поряд з тими складними викликами, що їх ставить перед особою війна. Маємо загострення психічних проблем, що актуалізує бажання до скоєння протиправних діянь, про які раніше особа лише думала, але завдяки більш урівноваженій ситуації в соціумі не наважувалась на скоєння.

Психофізичні навантаження, конфліктні ситуації також є серйозним чинником загострення злочинної поведінки особи. Так, військова агресія провокує конфліктні ситуації в соціумі, психофізичні навантаження, пов'язані з намаганням утримати звичний спосіб життя в умовах війни викликають загострення злочинної поведінки.

Зрозуміло, що серійний вбивця не почне вбивати частіше в умовах воєнного стану, оскільки для цієї категорії злочинців завжди є періоди охолодження, які, безумовно, будуть, незважаючи на ситуацію в соціумі.

Однак, що стосується майнових злочинів, хуліганських дій, то тут маємо ситуацію, коли під час дії воєнного стану кількість цих видів злочинів зростатиме. Звісно, що основними причинами такого загострення є економічні та соціальні чинники, але не тільки. Певною мірою у злочинців спрацьовує механізм ставлення до скоєного як до вчинку, який можливо скоїти через те, що зараз війна, і, можливо, сьогоднішній день є останнім. Також розповсюдженою серед злочинців є точка зору про те, що під час війни правоохоронні органи не розслідуватимуть такі дріб'язкові злочини, як, приміром, крадіжка чи грабунок.

Загалом, хочу підсумувати, що воєнний стан в державі більшою мірою провокує на здійснення протиправних дій, незважаючи навіть на віднесення законодавцем воєнного стану до обтяжуючих обставин злочину.

Література:

1. Кримінальна психологія [Архівовано 17 листопада 2016 у Wayback Machine.] // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. — Т. 3 : К — М. — 792 с. — ISBN 966-7492-03-6.
2. Бедь В. В. Юридична психологія. — К.: Каравел, 2003. — 376с.
3. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: Академічний курс. — К.: ВД "Ін Юре", 2004. — 424с.
4. Основи юридичної психології: Навч. посібник / Н. М. Давидюк. — Чернівці: Рута, 2004. — 60с

Попович М.В.,

*завідувач криміналістичної лабораторії Ганса Гросса,
асистент кафедри кримінального права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м.Чернівці, Україна*

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ МАЛОЛІТНЬОГО АБО НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО

Пригнічення волі дитини, яка потерпіла від кримінального правопорушення, супроводжується завжди застосуванням до неї психологічного впливу. Діти можуть піддаватися насильству на вулиці, у сім'ї, у школі. Якщо під час досудового розслідування кримінального провадження за участю потерпілої дитини важлива кожна дрібниця, то, без перебільшення, можна говорити про необхідність виділення етапів планування роботи з неповнолітніми жертвами. Планування роботи з неповнолітніми потерпілими доцільно організувати з використанням «зелених кімнат» (за наявності таких на місцях проведення досудового розслідування). В п. 64 Керівних принципів щодо правосуддя, дружнього до дітей, передбачено, що під час опитування дітей всі зусилля мають бути направлені на те, щоб діти надавали свідчення у найбільш сприятливому оточенні та за найсприятливіших умов, з урахуванням віку, зрілості та рівня розуміння, а також будь-яких труднощів, які вони можуть мати. У зв'язку з цим, виділено 2 етапи підготовки роботи з неповнолітніми у «зелених кімнатах».

Перший етап – оцінка ситуації. Крім внутрішньої розумової діяльності особи, що проводить розслідування, до цього етапу входить узагальнення та аналіз інформації про обставини, за яких дитина стала потерпілою (конкретні обставини події, можливі причини злочину, характер наслідків злочину та необхідність надання дитині конкретного виду допомоги, наявна інформація щодо особи дитини тощо). Розумова діяльність особи, яка здійснює оцінювання ситуації, є ключовою на цьому етапі, оскільки відбувається зіпівставлення всіх фактів, що передували скоєнню кримінального правопорушення, з конкретними обставинами кримінального правопорушення.

Другий етап – створення, так би мовити, «психологічного портрета» потерпілої дитини. На даному етапі уповноважений орган

виявляє, збирає, накопичує, узагальнює та аналізує інформацію, що характеризує дитину. Наведено складові соціальної характеристики жертви: вік, стать, умови проживання, характеристика сім'ї, коло оточення, з яким дитина постійно перебуває та підтримує дружні стосунки; коло дорослих осіб, з якими в дитини склалися довірливі відносини; авторитетні особи для потерпілої; коло інтересів; відомості про психологічні особливості дитини; стан психічного та фізичного здоров'я; відомості, що характеризують особисте ставлення дитини до сім'ї, правоохоронних органів тощо. Цей етап може відбуватися при спілкуванні працівника у «зеленій кімнаті» або безпосередньо після такої роботи [2, с. 13]. Бажано та ефективно під час такого планування розробити план з'ясування всіх обставин, що підлягають доведенню, продумати послідовність постановки запитань, отримати дані, на яких ґрунтуються запитання. Для цього необхідно допитати батьків (близьких) дитини не лише щодо предмета кримінального правопорушення, а й щодо того, наскільки реалізовані базові потреби дитини, та про її емоційний стан. А також на сьогоднішній день дуже просто простежити по профілях у відповідних мережах за станом дитини, за її постами та іншою інформацією. Тобто зібрати деякі орієнтуючі дані. На нашу думку, дуже важливо попередньо, ще до спілкування з дитиною, встановити ряд обставин, що її характеризують, оскільки така підготовленість може мати вирішальне значення під час налагодження контакту з дитиною, зекономить час. На користь цієї тези може свідчити постановка Верховного Суду України № 753/13113/18 від 17 січня 2023 року, в якій у п. 82 Суд вказує, що «відеозапис інтерв'ю з дитиною показує, що на встановлення контакту з дитиною психолог витратила менше 1 хвилини, не представилася дитині і не пояснила, для чого вона хоче з нею поговорити. Внаслідок цього дитина на 6 хвилини висловила чітке бажання припинити розмову, оскільки психолог «погано вередує» і «не подобається», і така відмова розмовляти, що переходила навіть в плач дитини, повторювалась кілька разів протягом опитування» [3]. Прискіпливе ставлення слідчого (дознавача) до вивчення особи потерпілого може включати такі складові: 1) біографічні, демографічні (стать, вік, дані про батьків, контакти тощо); 2) соматичні (наявність будь-яких захворювань, їх вид та стадія); 3) психологічні (досвід, можливі індивідуальні особливості психічних процесів); 4) соціальні (будь-які відомості про соціальну роль потерпілої

особи, зв'язки потерпілого у докримінальній, кримінальній та післякримінальній ситуаціях); 5) фізичні; 6) супутні кримінальному правопорушенню (відомості про одяг, особисті речі, що були у потерпілого під час скоєння діяння). Як зазначають вчені, для побудови якісної, екологічної комунікації з постраждалою особою, просування в «площині відносин», спеціаліст має використовувати навички активного слухання. До основних елементів навичок активного слухання можна віднести: відкриті запитання (передбачає розгорнуту розповідь, з відкритого запитання прийнято розпочинати), закриті запитання (передбачає запитання з вибором відповіді: «так» чи «ні»), перефраз (перефразування інформації для її уточнення), ключові слова (поставка запитань із використанням слів потерпілої особи), резюмування (короткий переказ того, що розповіла потерпіла особа) [4, с. 136]. Безпосередньо до структури бесіди з неповнолітнім потерпілим належать такі етапи: вступний, встановлення контакту (адаптація), орієнтування на допит, вільна розповідь про переживання, докладне пряме обговорення основної теми бесіди, завершальний.

На нашу думку, межі між етапами повинні бути, так би мовити, розмитими, не різкими, а завершальний етап повинен характеризуватися вдячністю та порозумінням, викликати полегшення в потерпілої дитини. Подія, що травмувала неповнолітнього потерпілого, страхи та обставини, про які він не може чи боїться розповісти в бесіді, можуть мати прояв у грі. Тому для діагностики виду та обставин, (наприклад, спричиненого насильства) може бути використана методика, яку в Україні називають «Ляльковий театр», а за кордоном, зокрема, в Чехії – методикою діагностики сексуального насильства із застосуванням анатомічних ляльок оголених людей: чоловіків, жінок, хлопчиків, дівчаток зі статевими ознаками. На наш погляд, дана методика цікава уникненню тактичного ризику або його мінімізації. Так, в своїй роботі В. Гірук, посилаючись на праці Князькова А.С., визначає тактичний ризик як зумовлену дефіцитом інформації поведінку слідчого, який обирає відповідний тактико-криміналістичний засіб та бачить найбільшу його ефективність в найменшому негативному результаті впливу... Разом з тим, автор робить висновок, що під час допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів застосовувати тактичний ризик слід виключно у крайніх випадках, оскільки діти можуть поводити себе не прогнозовано, спонтанно і схильні до фантазування. У

випадку можливого протиріччя в показаннях малолітніх потерпілих застосування тактичного ризику під час допиту недоцільне і слідчий повинен відмовитися від його використання. [5, с. 324]. На нашу думку, така позиція автора заслуговує на підтримку. Анатомічних ляльок почали використовувати у США, а згодом, у 1980-х роках, у Великобританії та інших місцях як допоміжний засіб при розслідуванні злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством. За допомогою анатомічних ляльок не тільки дітям, але й іншим людям із проблемами у спілкуванні (розумово відсталі люди, люди з порушеннями мовлення та сенсорних відчуттів, люди з психічними проблемами в найширшому розумінні, в тому числі травмовані особи) було простіше говорити про те, що з ними сталося, описувати, що саме аб'юзер із ними зробив. Крім того, використання таких ляльок часто допомагало поступово перейти до наступного психотерапевтичного процесу.

Отже, саме сьогодні, коли по всій території України від злочинів потерпає така велика кількість дітей, очевидний той факт, що перш ніж допитати потерпілу дитину, необхідно завчасно все спланувати, а також допитати батьків (близьких) не лише щодо предмета кримінального правопорушення щодо дитини, а й щодо того, наскільки реалізовані базові потреби дитини, а також по можливості простежити по профілях у відповідних мережах за станом дитини, за її постами та іншою інформацією, для того щоб перед спілкуванням, встановити ряд обставин, що її характеризують, оскільки така підготовленість може мати вирішальне значення під час налагодження контакту з дитиною.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами практики КСУ, ВСУ, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. А. В. Столітнього. Київ : Норма права, 2020. 1504 с.
2. Використання «Зелених кімнат» у роботі з неповнолітніми жертвами насильницьких злочинів : метод. рек. Київ : МВС України, 2012. 13 с.
3. Постанова Верховного Суду від 17 січ. 2023 р. у справі № 753/13113/18, провадження № 51-6км21. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108526645>

4. Забезпечення надання правових послуг особам, постраждалим від домашнього насильства : практ. посіб. для надавачів правової допомоги / [К. Л. Бойчук, С. М. Бреус, Т. І. Бугаєць, Л. О. Гриценко, Д. О. Пилипенко]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. А. В. Благої. Київ, 2023. 136 с
5. Гірук В. Тактичні ризики під час допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 6. С. 322– 327.
6. Попович М. В. Дитиноцентризм в кримінальному провадженні. *Актуальні питання вдосконалення національного законодавства* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Маріуполь, 14 трав. 2020 р.). Маріуполь, 2020. С. 82–86.
7. Мельник О., Попович М. Чи можлива психотерапія під час допиту неповнолітнього потерпілого? *KELM*. 2022. № 1. С. 84-89 (Республіка Польща)

Симонова Г.М.,
*юрисконсульт відділу правового забезпечення,
Головне управління Національної поліції в Одеській області,
м. Одеса, Україна*

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ У ВИХОВАННІ: ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ НАСИЛЬСТВА

Гендерні стереотипи поширені в Україні і пов'язані з глибоко вкоріненими патріархальними нормами, які вузько і стереотипно формують гендерні ролі.

Насильство буде вважатися гендерно зумовленим, якщо воно спрямоване проти певної групи за статевою ознакою. У суспільстві, яке пронизане патріархальними нормами, таке насильство переважно застосовується до жінок, оскільки саме вони частіше за все відчують наслідки, які спровоковані рядом гендерних стереотипів, відповідно до яких чоловіки мають переваги та право використовувати силу.

Проаналізувавши стан дослідження гендерно зумовленого насильства в умовах сьогодення та взявши до уваги норми чинного національного та міжнародного законодавства, можна виділити наступні види насильства, яке відноситься до гендерно зумовленого: домашнє насильство; сексуальне (домагання, зґвалтування); психологічне, економічне і фізичне насильство; переслідування, гендерна дискримінація; примушення до шлюбу, народження, стерилізації чи аборту; так звані «вбивства честі», викрадення наречених; насильство у воєнних конфліктах; каліцтво геніталій [1].

Польський психолог Єжи Мелібруда, який займався вивченням проблем насильства, визначив чотири основні критерії, які відрізняють насильство від конфлікту: перевага сил, порушення прав людини, завдання шкоди і свідомість дій. Іншими словами, перевага в силі є однією з умов визначення насильства, а патріархальні норми підсилюють цю перевагу чоловіка над жінкою.

Будь-яка людина не народжується із запрограмованими нормами поведінки, які формують уявлення про «правильні» гендерні норми та природним наслідкуванням, визначених суспільством діянь – це вивчена поведінка, укорінена норма, яку людина формує під час гендерної соціалізації.

Стереотипи, пов'язані із «особливостями» гендеру, нав'язуються суспільством із, здавалось би, буденних речей – від батьків, вчителів, медіа, тощо - що з самого дитинства програмує усвідомлення стереотипних норм поведінки.

Зазначене сприяє формуванню та розповсюдженню у суспільстві гендерної нетерпимості, токсичної маскулінності та проявів стокгольмського синдрому у жертв домашнього насильства.

Як наслідок, від насильства зі сторони чоловіків потерпають переважно жінки. Проте, коли чоловіки зазнають насильства, то агресорами виступають також здебільшого чоловіки. Згідно з результатами всеукраїнського соціологічного опитування, проведеного у 2021 році, кожен з 65% опитаних чоловіків розповіли, що у віці до 16 років зазнавали ляпасів або побиття ременем удома. Дослідники зауважують, що при цьому чоловіки не розпізнають це як насильство, а переконані, що це є нормою – і це одна з причин, яка може сформувати агресора у майбутньому [2].

Таким чином чоловікам з дитинства унормовують насильство як вид взаємодії між слабшим і сильнішим – і йдеться не лише про фізичну силу, а й владу, таку як соціальний статус, фінанси тощо. Водночас жінкам з дитинства пропонують «бути мудрішими» (в сенсі терпіти насильство мовчки та делегувати владу чоловікам), або навіть розцінювати його як прояв уваги і любові – наприклад, «він за коси тебе смикає, бо ти подобаєшся» з часом може перерости у «б'є – значить, любить».

На підставі вищевикладеного, можна говорити не лише про нерозуміння (чи небажання розуміти), а неприйняття інакшості. З позиції патріархального суспільства правильне – це те, що стосується чоловіків, неправильне – що виходить за рамки їхнього уявлення і сприйняття ефемерної «норми».

Необхідно зазначити, що неостанню роль в формуванні нетерпимості до насильства, зокрема і гендерно зумовленого, є належне інформування та державна політика.

Зміни в українському суспільстві з прагненням до рівності у подружжі та поваги до прав людини перегукуються із обранням проєвропейського шляху розвитку.

Початок повномасштабної війни російської федерації проти України значно збільшили ризики виникнення гендерно зумовленого насильства. Однак, розуміючи важливість мінімізації проявів насильства у суспільстві –

держава вчиняє ряд дій для встановлення законодавчих критеріїв боротьби з ним. Так, в червні 2022 року Верховна Рада ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) [3].

Згідно з дослідженням «Гендерні стереотипи та ролі очима молоді: до і після початку повномасштабної російської агресії», у порівнянні з 2018 роком гендерні стереотипи щодо ролей в подружжі серед українців значно зменшилися щонайменше на декларативному рівні.

У порівнянні з 2018 роком значно посилились переконання в тому, що ніхто з подружжя не повинен підкорятись одне одному, і що чоловік не обов'язково повинен бути головою родини та повністю її забезпечувати, і що це нормальна ситуація, коли дружина більш успішна чи більше заробляє, ніж чоловік (протилежних поглядів дотримуються не більше 20% населення, в тому числі молоді). Респонденти/ки теж зазначали прогрес у сфері гендерної рівності і пов'язували його з євроінтеграційними процесами в країні та відповідними інформаційними кампаніями [4].

Отже, при дослідженні гендерних стереотипів та гендерно зумовленого насильства в Україні можна зробити висновок щодо того, як впливають на наше суспільство певні культурні вподобання та формування суспільно визначених гендерних ролей.

Насильство, може унормуватися в ранньому віці, на підставі гендерних стереотипів, що є підґрунтям існуючої патріархальної моделі. Зазначається, що не лише жінки, а й чоловіки можуть стати жертвами насильства, а в їхньому усвідомленні домінують затвержені стереотипи, що ускладнює розпізнавання та прийняття проблеми.

Українське суспільство поступово відмовляється від застарілих гендерних уявлень та стереотипів, що підкреслюється результатами непоодиноких досліджень. Державні ініціативи, зокрема ратифікація Стамбульської конвенції, свідчать про бажання влади протистояти гендерному насильству та робити кроки до створення рівних умов для всіх громадян.

Проте важливо пам'ятати, що для досягнення повноцінної рівності та подолання гендерно зумовленого насильства, потрібно продовжувати популяризацію статевої освіти серед громадян. Це включає в себе активну участь громадськості, розвиток культури взаємоповаги та подолання патріархальних практик в усіх сферах суспільства. На фоні викликів сучасності, таких як російська агресія, зусилля для створення безпечного та

рівного суспільства стають більш актуальними і вимагають єднання усіх шарів населення для досягнення цієї важливої мети.

Література

1. Требунських І. «Він мене звинувачував навіть у діях інших людей»: що таке психологічне насильство і як від нього захиститися. Гречка. URL: <https://gre4ka.info/statti/71441-vin-mene-zvynuvachuvav-navit-u-diiakh-inshykh-liudei-shcho-take-psykhologichne-nasylstvo-i-iak-vid-noho-zakhystytysia/> (дата звернення: 29.11.2023).
2. Требунських І. Як печерні стереотипи про подружні стосунки можуть стати підґрунтям для насильства. Гречка. URL: <https://gre4ka.info/statti/75912-yak-pecherni-stereotypy-pro-podruzhni-stosunky-mozhut-staty-pidgruntiam-dlia-nasylstva/> (дата звернення: 29.11.2023).
3. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.06.2022 р. № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> (дата звернення: 29.11.2023).
4. Волосевич І., Прочуханова О., Стрельник О. ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ТА РОЛІ ОЧИМА МОЛОДІ: до і після початку повномасштабної російської агресії. Info Sapiens, 2022. 87 с. URL: https://www.insight-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/02/GS_2.pdf (дата звернення: 29.11.2023).

СЕКЦІЯ 5. ТРАНСФОРМАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ВОЄННИЙ ТА ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД

Stela BOTNARU,

*dr. în drept, conf. univ., prodecan, Facultatea de Drept,
Universitatea de Stat din Moldova;*

Veronica POZNEACOVA,

*Consultant principal, Consiliul pentru egalitate, masterandă, Facultatea de
Drept, Universitatea de Stat din Moldova*

CONCEPTUL CRIMEI DE MANIFEST BAZAT PE PROMOVAREA IDEILOR RELIGIOASE

O crimă, comiterea căreia este explicată plenar de teoria Noii Criminologii este conceptul crimei ca manifest bazate pe idei religioase, care se manifestă prin apelarea la terorismul religios ca asociere dintre religie și terorism[13]. Terorismul religios constituie una dintre cele mai timpurii varietăți ale terorismului, fiindu-i proprii trăsăturile principale ale acestui fenomen social-politic periculos[9]. În prezent motive religioase sunt invocate de circa 20% dintre grupările teroriste care acționează pe glob[13]. Terorismul religios este poate cea mai periculoasă formă de terorism și, cu siguranță, cea mai dificil de combătut datorită fanatismului cu care acționează adeptii ei. Majoritatea sunt dispuși să-și dea viața pentru cauza lor, fără a avea resentimente. Or, când terorismul este consfințit de normele religioase, actele lui devin deosebit de sângeroase[9].

Terorismul religios s-a evidențiat întotdeauna print-o serie de particularități specifice care se referă la așa aspecte ca fundamentul ideologic, baza socială, modul de organizare etc. Spre deosebire de corespondentele lor seculare, grupările teroriste religioase sunt, prin natura lor, motivate de considerații religioase, dar și de chestiuni politice specifice contextului căruia îi aparțin. Situația este caracteristică mai ales pentru grupările teroriste musulmane, căci religia și politica pot fi cu greu separate în cazul Islamului[9].

Drept cauză a terorismului religios și etnic poate fi invocat eșecul economic din unele regiuni ale lumii. De asemenea, o serie de acte teroriste de natură religioasă sunt comandate de lideri extremiști, apariția acestora fiind strâns legată de nivelul de trai foarte scăzut, existent în majoritatea statelor musulmane, gen, Afganistan, Palestina, Irak, Iran, etc. Trebuie să remarcăm faptul că numărul

de victime, produse de actorii organizațiilor teroriste religioase, este în continuă creștere, mai ales pe măsură ce se manifestă din ce în ce mai puține rețineri în ceea ce privește folosirea unor arme cu ridicat potențial distructiv. Terorismul nu aparține nici unei religii, fie ea creștină, iudaică sau islamică, ci este produsul unui nucleu de extremiști aflați în imposibilitatea de a-și atinge obiectivele în mod pașnic și democratic[7].

Analizând stadiul actual de evoluție a fenomenului terorist și a modului cum este acesta perceput, Bruce Hoffman, director al biroului din Washington al Rand Corporation, conducător al echipei de cercetare privind terorismul și fost director al Centrului pentru Studiul Violenței Politice din Scoția, a identificat în lucrarea „Inside Terrorism” (1998) trei particularități ale terorismului religios[10]: 1) are preponderent o funcție transcendentă și nu una politică – este un răspuns direct la un imperativ teologic; 2) contrar teroriștilor, secular, teroriștii religioși caută adesea eliminarea unor categorii larg definite de dușmani și nu țin cont de consecințele politice contraproductive ale uciderii nediscriminatorii (nu se tem de represalii); 3) nu încearcă să recurgă la alte entități decât cea proprie[13].

De asemenea, ca particularitate ce delimitează acest tip de terorism de altele și dă măsură potențialului său catastrofic, violența religioasă este condiționată în primul rând de fanatism. Indiferent de filonul dogmatic din care-și trage valorile fundamentale, nici o religie recunoscută oficial nu îndeamnă la vătămarea semenilor. Interpretarea extremă, fundamentalistă, străină de valorile inițiale ale unei anumite religii, constituie condiția sine qua non a recurgerii la violență. Normele sociale sunt desconsiderate din start, iar raționalitatea acțiunilor, fie se raportează la valori străine de acestea, fie lipsește cu desăvârșire. Deși poate fi întâlnit și la alte forme de terorism, fanatismul este un element central al motivației făptuitorului sinucigaș sau al celui care este dispus să folosească arme chimice pentru exterminarea semenilor. În această logică teroarea nu mai constituie un mijloc asimetric de obținere a unor avantaje prin practici ilegale, ci devine un scop în sine[13].

Ca exemplu de crimă ca manifest bazată pe idei religioase considerăm oportun să invocăm unul din cele mai sângeroase și răsunătoare atacuri sinucigașe coordonate de Al-Qaeda împotriva Statelor Unite care au avut loc la 11 septembrie 2001. În dimineața acelei zile, 19 teroriști Al-Qaeda au deturnat patru avioane comerciale de pasageri [4],[2], care se deplasau către San Francisco și Los Angeles de la Boston, Newark, și Washington, D.C. (Aeroportul Internațional

Dulles Washington)[3]. Teroriștii au preluat controlul avioanelor, prăbușind două dintre ele în Turnurile Gemene ale World Trade Center din New York, omorând toate persoanele de la bord și mulți alți oameni care lucrau în clădirile respective. În timpul deturnării avioanelor, teroriștii au folosit armele pentru a înjunghia și/sau ucide piloții de avion, stewardzi și pasageri. Ambele clădiri s-au prăbușit în decurs de două ore, distrugând și avariind și alte clădiri din jur. Nu au existat supraviețuitori ai zborurilor. În total, în urma atacurilor au murit 2.993 de oameni, inclusiv teroriștii [3]. Majoritatea covârșitoare ale celor morți erau civili, inclusiv cetățeni din 90 de țări. La câteva ore după atac, FBI a reușit să afle numele și, în majoritatea cazurilor, datele personale ale piloților și teroriștilor suspecți.

Personalitatea infractorilor. Cincisprezece dintre teroriști erau din Arabia Saudită, doi din Emiratele Arabe Unite, unul din Egipt, și unul din Liban [3]. Mohamed Atta era liderul celor 19 teroriști[5]. Aceștia erau adulți bine educați, ale căror mentalități erau complet formate[8]. Referindu-ne la vârsta infractorilor, acestea aveau între 20 și 33 de ani, ceea ce arată că erau oamenii tineri. În activitatea sa teroristă aceștia au fost influențați de organizația teroristă al-Qaeda din care făceau partea. Teroriștii erau oameni bine educați și înstăriți. Cel puțin șapte au avut studii în domeniul aeronautic. Unul dintre teroriști, egipteanul Mohammed Atta a fost absolvent al Universității din Cairo și a Universității Tehnice din Hamburg, specialitatea sa fiind inginerie arhitecturală. În Germania, acesta a studiat arhitectura Orientului Mijlociu, cât și influența tendințelor moderne asupra acesteia. Liderul acestui grup este considerat a fi Marwan al-Shehhi, care a absolvit Universitatea din Bonn, apoi cea din Hamburg. Ziyad-Sammir Jarrah a studiat ingineria aeronavelor la Universitatea Tehnică din Hamburg. Liderul organizației teroriste Al-Qaeda Osama bin Laden a absolvit Universitatea King Abdulaziz din Arabia Saudită 1 . Raportul Comisiei 9/11 a reiterat cauzele principale ale atacului terorist respectiv menționate în mărturia lui Khalid Sheikh Mohammed care afirma că animozitatea față de State provenea „nu din experiența sa de student în acea țară, ci din dezacordul violent cu politica SUA de favorizare a Israelului”[12]. Mohamed Atta avea aceleași motivații. Ralph Bodenstern, un fost coleg al lui Atta l-a descris pe acesta ca „foarte interesat de... protecția SUA față de aceste politici israeliene în regiune”. Abdulaziz al-Omari, un terorist de pe zborul 11 cu Mohamed Atta, a spus în testamentul său video, „...lucrarea mea e un mesaj adresat celor ce m-au auzit și celor ce m-au văzut și în același timp este un mesaj adresat necredincioșilor să părăsească peninsula Arabă învinși și să înceteze să-i mai ajute pe lașii evrei în Palestina.”[1]

Organizatorul teractului respectiv era Osama bin Laden care afirma că el personal i-a condus pe cei 19 teroriști [1]. Prin urmare, putem concluziona că majoritatea teroriștilor au fost oameni bine educați, originari din clasa de mijloc, care au comis actele de terorism, exprimând dezacordul cu politica externă promovată de SUA. Observăm îmbinarea atât a motivelor politice, cât și a celor religioase.

Singura persoană condamnată în cazul atacurilor teroriste din 11 septembrie 2001 din Statele Unite este un cetățean francez de origine marocană, Zacharias Moussaoui. Acesta fost arestat în august 2001 după ce a absolvit școala de zbor din Oklahoma și s-a antrenat pe un simulator Boeing-747 din Minnesota. În aprilie 2005, Moussaoui a fost găsit vinovat de intenția de a comite un atac terorist, care urma să fie al cincilea dintr-o serie de evenimente tragice din 11 septembrie 2001. La instrucțiunile personale ale lui Osama bin Laden, a trebuit să deturneze un avion și să meargă la ram la Casa Albă din Washington – acest terorist însuși a declarat la proces. În mai 2006, Zacharias Moussaoui a fost condamnat la închisoare pe viață printr-o decizie a Curții Federale din Alexandria (Virginia), unde a avut loc procesul[1].

Concluzionând cele expuse mai sus, trebuie să remarcăm faptul că printre factorii de risc care determină persoanele să recurgă la activitatea teroristă se numără situația politică instabilă din țara de proveniență a persoanei respective care se manifestă prin declanșarea războaielor civile, conflictelor armate sau restricțiilor excesive asupra libertăților cetățenilor. Cercetările efectuate după atacul din 11 septembrie 2001 asupra Statelor Unite arată că lipsă de studii și sărăcia nu sunt cauzele terorismului². În conformitate cu datele statistice majoritatea teroriștilor provin din clasa de mijloc. Persoanele respective sunt conduși de credințe religioase, precum și de motive politice. Potrivit lui Krueger, creșterea cheltuielilor pentru educație a populației cât și a veniturilor oamenilor nu influențează intenția acestora de a comite acte de terorism[6]. În conformitate cu studiile efectuate de Universitatea Harvard, teroriștii care au absolvit studii superioare sunt mai eficienți, de actele lor teroriste suferă mai multe victime. Teroriști mai în vârstă cu studii superioare pot să atingă ținte mai importante și eșuează mai rar misiunile, decât cei fără studii[11].

Aplicabilitatea practică a teoriei Noii Criminologii în explicarea comportamentului infracțional al teroriștilor care recurg la comiterea actelor de terorism religios, se manifestă, în primul rând, prin conflictul între musulmanii și adepții altor religii, ca două segmente ale societății care se află într-un antagonism permanent. Plus la aceasta, comiterea actelor de terorism servește în calitate de

metodă de exprimare a dezacordului cu politica promovată de SUA prin susținerea Israelului în problema legată de Palestina. Ca și în cazurile analizate supra, recurgerea la terorism nu a dus la atingerea scopurilor propuse de teroriști, provocând reacția SUA, care s-a manifestat prin proclamarea începutului „războiului împotriva terorismului”.

Importanța principală a teoriei Noii Criminologii se manifestă mai ales prin faptul că aceasta demonstrează, pe de o parte, complexitatea comportamentului infracțional și a cauzelor care pot provoca o persoană să comită infracțiunea, iar pe de altă parte, atrage atenția la rolul statului în provocarea comportamentului criminal, care ia naștere din protestul împotriva structurilor sociale existente și din conflictul dintre diferite segmente ale societății. Analiza cauzelor care provoacă comiterea celor mai complexe infracțiuni ca, de exemplu, terorismul, ajută la depistarea potențialilor infractori și la prevenirea comiterii actelor de terorism.

Importanța, actualitatea, cât și complexitatea studiului dat se manifestă mai ales prin faptul că terorismul reprezintă una din cele mai grave crime prevăzute de legislația în vigoare, care se bazează pe idei de ordin filosofic, politic, cât și cel religios. Stabilirea factorilor interni și a celor externi, a cauzelor și a motivelor comiterii actelor de terorism ne dă posibilitatea să determinăm condiții politice, economice și sociale care duc la creșterea numărului atât a organizațiilor teroriste, cât și a membrilor acestor organizații care apelează la comiterea actelor de terorism pentru a-și exprima dezacordul cu ordinea socială existentă.

Trebuie să remarcăm faptul că comiterea actelor de terorism nu reprezintă un scop în sine, ci doar un mijloc de a se exprima, de a fi auzit, de a atrage atenția asupra problemelor actuale ale societății, care este explicată plenar de teoria noii criminologii ce determină conflictul între societate și infractor, cauza principală a recurgerii la violență fiind dezacordul cu ordinea socială existentă și dorința de reformare a societății.

Cu toate acestea, actele de terorism nu pot fi justificate nici o dată prin explicații de ordin filosofic, politic sau religios, iar apelarea la violență nu poate duce la atingerea unor rezultate benefice nici pentru stat, în general, nici pentru grupul social care recurge la terorism, în particular. Apelarea la idei de ordin filosofic, politic sau religios este benefică doar în măsura în care aceasta duce la stabilirea intenției infractorului, a motivației lui care ajută la prevenirea și descoperirea actelor de terorism în momentul pregătirii acestora.

Referindu-ne la metodele de luptă împotriva terorismului, trebuie să remarcăm necesitatea prevenției generale îndreptată spre de cetățeni de rând, cât

și a prevenției speciale efectuate față de persoanele condamnate anterior pentru infracțiuni grave, deosebit de grave și excepțional de grave. Plus la aceasta, considerăm oportun să menționăm și alte măsuri luate pentru prevenirea terorismului și anume: prevenirea și suprimarea finanțării terorismului; combaterea utilizării Internetului în scopuri teroriste; promovarea dialogului și a cooperării în domeniul combaterii terorismului, în special prin parteneriatul între autoritățile publice și sectorul privat, precum și societatea civilă și mass-media; îmbunătățirea securității documentelor de călătorie; promovarea și protecția Drepturilor Omului și a libertăților fundamentale în contextul măsurilor de combatere a terorismului 3 .

Bibliografie

1. „Al-Qaida tape finally claims responsibility for attacks”. The Guardian. 10 septembrie 2002. Accesat în 7 mai 2007. Online: <https://www.theguardian.com/media/2002/sep/10/alqaida.september112001>
2. „Bin Laden claims responsibility for 9/11”. CBC News. 29 octombrie 2004 Online: <https://www.cbc.ca/news/world/bin-laden-claims-responsibility-for-9-11-1.513654>
3. „Security Council Condemns, 'In Strongest Terms', Terrorist Attacks on the United States”. United Nations. 12 septembrie 2001. Online: <https://www.un.org/press/en/2001/SC7143.doc.htm>
4. „Death, destruction, charity, salvation, war, money, real estate, spouses, babies, and other September 11 statistics”. New York. Online: <https://nymag.com/news/articles/wtc/1year/numbers.htm>
5. „The Hamburg connection”. BBC News. 19 august 2005. Online: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2349195.stm>
6. Alan B. Krueger Jitka Maleckova Education, poverty, political violence and terrorism: is there a causal connection? National bureau of economic research 1050 Massachusetts Avenue Cambridge, MA 02138 July 2002 Online: <http://www.nber.org/papers/w9074>
7. ARĂDĂVOAICE G., NAGHI G., NIȚĂ D.; Terorism, Antiterorism, Contraterorism, Editura Antet, București, 1997. Online: <http://www.arduph.ro/domenii/diu-si-terorismul/tipuri-de-terorism-particularitati-si-factori-determinanti/>

8. Clayton, Mark (30 octombrie 2003). „Reading into the mind of a terrorist”. The Christian Science Monitor. Online: <https://www.csmonitor.com/2003/1030/p11s01-legn.html>
9. FURTUNĂ P. Terorismul contemporan al extremiștilor religioși și problemele contracarării lui Institutul de Relații Internaționale din Moldova Online : https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Terrorismul%20contemporan%20al%20extremishtilor%20religioshi%20si%20problemele%20contracararii%20lui.pdf
10. HOFFMAN BRUCE, Inside Terrorism, Questia Library, 1998, New York. Online: <http://www.arduph.ro/domenii/diu-si-terorismul/tipuri-de-terorism-particularitati-si-factori-determinanti/>
11. Human Capital and the Productivity of Suicide Bombers Efraim Benmelech and Claude Berrebi Journal of Economic Perspectives— Volume 21, Number 3—Summer 2007—Pages 223–238 Online: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.153.2571&rep=rep1&type=pdf>
12. National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States (2004). „Capitolul 5”. 9/11 Commission Report. Online: https://www.9-11commission.gov/report/911Report_Ch5.htm
13. OLARU M. Tipuri de terorism – particularități și factori determinanți Online: <http://www.arduph.ro/domenii/diu-si-terorismul/tipuri-de-terorism-particularitati-si-factori-determinanti/>
14. Борьба с терроризмом Online: <https://www.osce.org/ru/countering-terrorism>
15. Что говорит наука: образованные экстремисты более опасны 18 ноября 2015 Online: https://www.bbc.com/russian/society/2015/11/151116_terrorism_science
16. Что говорит наука: образованные экстремисты более опасны 18 ноября 2015 Online: https://www.bbc.com/russian/society/2015/11/151116_terrorism_science

Акімов М.О.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права,

Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна

**ПОЛІТИЧНА ДОЦІЛЬНІСТЬ НА ШКОДУ КОНСТИТУЦІЙНОСТІ:
ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ЩОДО ЗАКОНОПРОЄКТУ
РЕЄСТР. № 9588 ВІД 08.08.2023**

Збройна агресія проти нашої держави дала новий поштовх трансформації вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність. За двадцять останніх місяців прийняті та набули чинності двадцять три закони про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу (далі – КК) України [2]. Певна їх частина безперечно обумовлена викликами, що постали перед правозастосовчими органами. Водночас деякі відповідні ініціативи викликають обґрунтоване занепокоєння щодо їх відповідності Конституції України (конституційності).

Так, законопроект реєстр. № 9588 від 08.08.2023 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо невідворотності відповідальності за деякі кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», далі – законопроект 9588 [3], має на меті, як стверджується у пояснювальній записці, посилення правового регулювання притягнення до кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Проте його аналіз свідчить радше про реалізацію політичної мети (шляхом втілення популістських прагнень), ніж про намагання удосконалити чинне законодавство.

Зокрема, суб'єкт права на законодавчу ініціативу стверджує, що наявність у КК України норм, що передбачають можливість застосування пом'якшувальних обставин або звільнення від відбування покарання з випробуванням до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, призводить до негативних наслідків у вигляді недовіри постраждалої особи до справедливого покарання винної (винних) та небажання заявляти про вчинене кримінальне правопорушення.

Наведене є щонайменше дискусійним твердженням, оскільки вказана вище недовіра потерпілого є виявом загальновідомої у суспільстві недовіри до певної гілки влади (судової), і зміст законодавчих положень жодним чином не впливає на цю недовіру.

Далі, розробник законопроекту 9588 фактично пропонує заборонити застосування обставини, що пом'якшує покарання (вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім – пункт 3 частини першої статті 66 КК України), а також звільнення від відбування покарання з випробуванням (статті 75, 104 КК України) у разі вчинення засудженим кримінального правопорушення, передбаченого статтями 152-156, 156-1 КК України.

Якщо навіть не зважати на те, наскільки прийнятною є така ініціатива в час, коли в умовах збройної агресії проти нашої держави український народ веде боротьбу за власне існування, виникає слушне питання: як подібна новела співвідноситься із положеннями статті 24 Конституції України [1]? Основний Закон встановлює, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Тим не менше у законопроекті 9588 йдеться саме про обмеження за ознакою вчиненого кримінального правопорушення. При цьому навіть особи, яких притягнуто до відповідальності (а надто засуджено) за інші, більш тяжкі кримінальні правопорушення, можуть розраховувати на застосування до них такої обставини, яка пом'якшує покарання, чи такого звільнення від покарання. Чому ж тоді ті, хто вчинив кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, мають бути позбавлені цього права?

Досягати заявленої суб'єктом права на законодавчу ініціативу мети слід шляхом повноцінної реалізації судами та правоохоронними органами принципу невідворотності покарання, позаяк не в суворості останнього, а в забезпеченні обов'язкового його призначення кожній винній особі та виконання за кожне кримінальне правопорушення полягає завоювання та закріплення довіри суспільства в цілому та потерпілих осіб зокрема до держави.

На додачу до цього розробник законопроекту 9588, формулюючи нові редакції пункту 3 частини першої статті 66 та статті 104 КК України,

припускається явних помилок. По-перше, застосування цих новел у запропонованому вигляді буде неможливим до низки кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152-156 та 156-1 КК України, оскільки в диспозиції статей 155 та 156-1 КК України прямо вказано на повнолітній вік суб'єкта кримінально протиправного діяння. По-друге, за правилами законодавчої техніки та усталеними традиціями нормопроектування неможливо доповнити одну статтю іншою статтею (тільки пунктом або частиною).

Підсумовуючи викладене, варто наголосити, що постійні прагнення суб'єктів права на законодавчу ініціативу внести зміни до Загальної частини КК України негативно впливають на побудову Особливої частини вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність. Підхід до реформування чинного закону повинен бути комплексним, належним чином обґрунтованим та урахувати новітні наукові розробки.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : прийнята 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.11.2023).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.11.2023).
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо невідворотності відповідальності за деякі кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : законопроект реєстр. № 9588 від 08.08.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42437> (дата звернення: 29.11.2023).

Бобечко Н.Р.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу і криміналістики,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МОМЕНТУ ВІДМОВИ ПРОКУРОРА ВІД АПЕЛЯЦІЙНОЇ СКАРГИ

Як і будь-який процес, апеляційний розгляд становить систему взаємопов'язаних частин, що послідовно змінюють одна одну, кожна з яких має власний зміст та призначення, для кожної характерні свої процесуальні дії та рішення, послідовність виконання яких забезпечує якісну перевірку правосудності судових рішень.

Структура апеляційного розгляду залежить від того чи проводитиметься апеляційною інстанцією повторне дослідження обставин, встановлених під час кримінального провадження, та нових доказів чи ні.

Якщо суд апеляційної інстанції згідно з положеннями ч. 3 ст. 404 КПК України проводитиме таке дослідження, то структура апеляційного розгляду відповідатиме побудові судового розгляду в першій інстанції, тобто складатиметься з п'яти частин – підготовчої частини, з'ясування обставин кримінального провадження та перевірки їх доказами, судових дебатів, останнього слова обвинуваченого, а також ухвалення та проголошення апеляційною інстанцією рішення.

У разі відсутності клопотань учасників судового провадження про повторне дослідження обставин, встановлених під час кримінального провадження, та нових доказів, а також перевірки ухвали слідчого судді, апеляційний розгляд структурно включатиме частини, притаманні касаційному розгляду – підготовча, основна (яка, своєю чергою, охоплює доповідь справи, пояснення учасників судового провадження) та заключна (ухвалення та проголошення рішення), а також судові дебати і останнє слово обвинуваченого.

Апеляційний розгляд розпочинається з підготовчої частини. Її призначення полягає у з'ясуванні наявності умов, які забезпечуватимуть перевірку судового рішення у межах апеляційних вимог, належну оцінку зібраних у попередніх стадіях кримінального провадження доказів, а також

нових доказів, поданих сторонами чи витребуваними за їх клопотанням апеляційною інстанцією.

Після виконання усіх підготовчих дій, розпочинається основна частина апеляційного розгляду, яка полягає у дослідженні апеляційною інстанцією за участю сторін наявних у матеріалах кримінального провадження доказів, а також нових доказів. У цій частині суд апеляційної інстанції робить попередні висновки з приводу правосудності оскарженого судового рішення.

Першою дією основної частини апеляційного розгляду є виголошення доповіді.

Згідно з ч. 2 ст. 405 КПК України після доповіді головуєчий з'ясовує, чи підтримують свої апеляційні скарги особи, які їх подали. У разі відмови апелянта від своїх вимог і за відсутності апеляційних скарг інших учасників судового провадження, апеляційна інстанція виносить ухвалу про закриття апеляційного провадження.

Якщо апелянт підтримує свої процесуальні вимоги або ж апеляційні скарги подані іншими суб'єктами права на апеляційне оскарження, суд апеляційної інстанції переходить до наступного етапу апеляційного розгляду – висловлення доводів учасниками судового провадження.

Судові дебати – це частина апеляційного розгляду, в якій учасники судового провадження підводять підсумок повторного з'ясування обставин, встановлених у суді першої інстанції, дослідженню нових доказів за участю апеляційного суду, дають оцінку усій системі доказів кримінального провадження, обґрунтовують свою позицію з урахуванням здійснюваних ними кримінально-процесуальних функцій. Завдання цього етапу апеляційного розгляду – донести до відома суду у концентрованому вигляді остаточно сформовані правові позиції учасників судового провадження за наслідками процесу доказування в суді апеляційної інстанції.

Останнє слово обвинуваченого є частиною апеляційного розгляду, в якій обвинувачений має можливість перед самим видаленням колегії суддів до нарадчої кімнати для ухвалення рішення висловити своє ставлення до ухваленого щодо нього рішення суду першої інстанції, сукупності доказів, проведеному апеляційному розгляду та звернутися до апеляційного суду з відповідними проханнями.

Заключною частиною апеляційного та касаційного розгляду є ухвалення та проголошення рішення.

Право на відмову від апеляційної скарги відповідно до ч. 1 ст. 403 КПК України може бути реалізоване до закінчення апеляційного розгляду. Такий законодавчий підхід не видається прийнятним. У контексті аналізованого положення закону моментом закінчення апеляційного розгляду є вихід колегії суддів апеляційного суду до нарадчої кімнати для ухвалення рішення за наслідками апеляційного розгляду. Звідси випливає, що особа, яка подала апеляційну скаргу, вправі відмовитися від неї не тільки на етапах перебування матеріалів кримінального провадження в суді першої інстанції, перевірки суддею-доповідачем наявності підстав для відкриття апеляційного провадження, підготовки до апеляційного розгляду, але й під час самого апеляційного розгляду. Інакше кажучи, це можливо під час дослідження обставин кримінального провадження та доказів, що їх підтверджують, виступів у судових дебатах, а також з останнім словом. Однак з наведеної вище характеристики етапів апеляційного розгляду випливає, що вони для цього не призначені, перед ними стоять інші завдання.

Виступи учасників судового провадження, дослідження доказів, судові дебати та останнє слово обвинуваченого в суді апеляційної інстанції можуть відбутися лише у разі добровільного, чіткого волевиявлення апелянта підтримати свої апеляційні вимоги. Саме на цьому наголошено у ч. 2 ст. 405 КПК України та зобов'язано головуючого з'ясувати це в особи, яка подала апеляційну скаргу. В іншому разі усі наступні етапи апеляційного розгляду після виголошення доповіді суддею-доповідачем позбавлені сенсу, адже на будь-якому з них апелянт може заявити про відмову від своїх апеляційних вимог.

З огляду на це, та, керуючись приписом ч. 2 ст. 405 КПК України про з'ясування головуючим питання підтримки апеляційних скарг особами, які їх подали, відмова апелянта від апеляційної скарги можлива до висловлення доводів учасниками судового провадження.

Відмова від апеляційної скарги на таких пізніх етапах апеляційного розгляду свідчить про зловживання прокурором своїм процесуальним правом, значно ускладнює роботу суду апеляційної інстанції, позбавляє учасників судового провадження очікування правової визначеності, порушує засаду процесуальної економії.

У такій ситуації прокурор використовує своє право на відмову від апеляційної скарги з метою, що суперечить як завданням апеляційного

провадження, так і завданням кримінального провадження загалом. Це спричиняє зниження ефективності апеляційного провадження, оскільки обрано нераціональний, тривалий та затратний спосіб здійснення кримінально-процесуальної діяльності.

Оскільки основна частина апеляційного розгляду вже відбулася, а на запитання головуючого, чи підтримує прокурор апеляційну скаргу, останній дав позитивну відповідь, суд апеляційної інстанції має залишити таку відмову без розгляду.

Дякур М.Д.,

*кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри кримінального права
юридичного факультету*

*Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

СУЧАСНИЙ СТАН КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

9 грудня, весь світ відзначає Міжнародний день боротьби з корупцією. Сімнадцять років тому Україна ратифікувала Конвенцію ООН проти корупції, але фактично справжня боротьба з корупцією почалася завдяки Революції Гідності.

В повсякденному житті ми часто чуємо про корупцію – по телебаченні, та в YouTube, на роботі й у компанії друзів, від родичів та навіть випадкових перехожих. Кожен із нас інтуїтивно розуміє, що таке корупція. Хоча корупція є однією з топтем в українському суспільстві, однак єдності в розумінні корупції та її сприйнятті серед громадян не має.

Тому виникає просте, але водночас і складне питання: що таке корупція? З латинської мови слово «corruptio» перекладається як розлад, руйнування, роз'єднання, що достатньо добре характеризує уявлення про наслідки корупції. У ст.1 Закону України «Про запобігання корупції» корупція визначається як використання особою, зазначеною у ч. 1 статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч.1 статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [1].

Сучасна корупція притаманна не лише в державним інституціям, але й бізнесу, засобам масової інформації, громадським та неурядовим організаціям. Однак найчастіше корупцію пов'язують саме з державою. Частково це можна пояснити масштабом ресурсу, яким розпоряджається державний апарат, частково тим, що він перебуває під пильним контролем громадськості.

Корупція – це багатоаспектне явище, яке є невід'ємною частиною суспільного життя будь-якої держави незалежно від її географічного розташування, економічного та політичного рівня розвитку. На всіх етапах розвитку суспільства і державності корупція існувала та існує в тих чи інших проявах (формах). При цьому незалежно від виду, характеру, ступеня цього явища, воно однозначно є негативним, а також тією чи іншою мірою завдає шкоди як окремим правовим відносинам, так і суспільству та державі в цілому [2, с.39].

Однозначно корупція має широкий вплив на усі соціуми, оскільки підриває демократію і верховенство права, а також призводить до порушень прав людини, викривлень ринків, зниження якості життя і дозволяє організованій злочинності, тероризму та іншим загрозам безпеки людей процвітати [3, с.94].

За даними Transparency International – міжнародної громадської організації, яка проводить щорічне визначення рівня корупції шляхом формування Індексу сприйняття корупції, за 2022 рік свідчать про те, що Україна цього разу покращила свої показники на один бал і має 33 бали зі 100 можливих і тепер посідає 116 місце зі 180 країн [4].

Однак, сьогодні, саме в умовах воєнного стану одним зі стратегічних пріоритетів для країни залишається боротьба зі злочинністю та корупцією. Викликом сьогодення є зменшення корупції, яка під час війни є не просто кримінальним злочином, а злочином проти української держави та українського народу. У відповідь на загрози, створені повномасштабним вторгненням РФ і з метою уникнення розголосу інформації, яка належить до питань національної безпеки, в Україні було зменшено прозорість закупівель і послаблено обмеження щодо їх підзвітності, призупинено обов'язкове декларування та звітність політичних партій. Що призвело до можливості подання тендерних пропозицій за ціною, вищою за очікувану вартість; зловживання закупівлями через електронний каталог; застосування «штучних перепон» у закупівлях для надання переваги необхідному учаснику; корупційні зловживання шляхом укладення прямих договорів; неможливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності замовників під час проведення спрощених процедур закупівель; інші (нецінові) критерії оцінки пропозицій як інструмент зловживання; приховуванні статків тощо. В 2023 році в нашій країні виявлені резонансні корупційні схеми, зокрема, оборонній сфері, при постачанні гуманітарної

допомоги, в судах, органах місцевого самоврядування і навіть корупція у сфері відновлення.

Згідно проведеного соціологічного опитування корупцію вважають найсерйознішою проблемою для України після повномасштабної війни. Так вважають 89% громадян, причому головним і найсерйознішим типом корупції є політична корупція (81%). Незважаючи на помітне покращення громадського сприйняття щодо поширеності корупції, 94% респондентів все ще вважають, що корупція є широко розповсюдженою по всій Україні.

Цікаво, те, що частка респондентів, які вважають, що за боротьбу з корупцією мають відповідати прості громадяни, зросла з 9% у 2021 році до 13% у 2023 році [5].

Саме тому, стратегічною метою антикорупційної політики є протидія корупції на рівні державної влади та місцевого самоврядування шляхом підвищення прозорості в їх діяльності, додержання прав і свобод людини і громадянина, створення умов для розвитку економіки, забезпечення європейських соціальних стандартів і добробуту населення. Досягнення цієї мети можливе шляхом реалізації антикорупційної політики, яка передбачає поступове зниження рівня корупції в державі та налагодження дієвого механізму із запобігання та протидії корупції в Україні [6, с.88].

Однак, як зазначає О.М. Костенко, сучасна корупція в Україні – це корупція кризового типу, – вона є породженням глибокої соціальної кризи в Україні! Корупція кризового типу має системний характер, тобто вона уражає не лише державні інститути, а й інституції громадянського суспільства. Тому НАБУ чи будь-які інші антикорупційні органи (навіть при застосуванні смертної кари!!!) не здатні подолати цю корупцію, якщо не буде здійснено соціальні реформи, які підірвуть корінь корупції. Тобто навіть разом узяті держава і громадянське суспільство безсилі перед корупцією кризового типу. І це спричинено системною соціальною аномалією, коли жити і працювати чесно і по закону – не вигідно.

З цієї ж причини системною є сьогодні в Україні і неповага до норм моралі і до закону: бо хто поважатиме норми моралі і закон, якщо жити і працювати чесно і по закону не вигідно? Зазначену соціальну аномалію необхідно усунути через проведення відповідних соціальних реформ, у результаті яких у суспільстві сформується така соціальна цінність як повага

до норм моралі і до закону. А ця цінність є основою антикорупційної культури в суспільстві [7].

До основних заходів протидії корупції варто віднести: належне законодавче забезпечення; формування дієвої системи державних органів; забезпечення належного координування формування та реалізації антикорупційної політики; превентивні заходи запобігання корупції, а також її подолання; взаємодія між усіма антикорупційними органами; баланс невідворотності покарання та ефективного запобігання; соціальні реформи.

Література:

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
2. Каленіченко Л.І., Слинко Д.В. Поняття, ознаки та види корупції. Права і безпека. 2022. № 1 (84). С. 39-46.
3. Трепак В.М. Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 444 с.
4. Індекс сприйняття корупції – 2022. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2022>.
5. Стан корупції в Україні 2023: сприйняття, досвід, ставлення. URL: <https://engage.org.ua/stan-koruptsii-v-ukraini-2023-spryjniattia-dosvid-tavlennia>.
6. Шило С.М. Особливості застосування законодавства щодо запобігання корупції в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2022. Серія ПРАВО. Випуск 74: частина 2. С.86-93.
7. Костенко О.М. Корупція в Україні – це наслідок соціальної аномалії. URL: <http://slovoprosvity.org/2017/08/24/koruptsiya-v-ukrajini-tse-naslidok-sotsialnoji-anomaliji>.

Жаровська Г.П.,
*завідувачка кафедри кримінального права юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

ЗАХОДИ КОМПЕНСАЦІЇ ТА РЕСТИТУЦІЇ: ПАРАДИГМАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ

Пріоритетною функцією цивілізованого суспільства, яке має багатовікову історію, є захист прав, свобод та законних інтересів особи, у тому числі й потерпілої від кримінального правопорушення. У ході приєднання України до міжнародної, зокрема європейської спільноти і реформування національного законодавства наша країна останнім часом постійно запроваджує міжнародні правові стандарти, серед яких важливе місце посідають питання захисту прав, свобод та законних інтересів особи потерпілої у кримінальному провадженні. Такий акцент про відшкодування шкоди у кримінальному праві є вкрай актуальним з огляду на те, що внаслідок збройної агресії РФ заподіюється шкода не тільки майну, а й життю та здоров'ю громадян.

Слід погодитись, що «рівень (можливість) реального відшкодування матеріального збитку потерпілим від злочину особам у нашій державі, як і у будь-якій іншій, залежить, насамперед, від ефективності (дієвості) базового законодавства, в якому тією чи іншою мірою встановлено обов'язок держави в особі її правоохоронної системи сприяти добровільному та вживати заходів щодо примусового відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочинцем. З огляду на це набуває особливого значення зіставлення, аналіз чинного законодавства і норм міжнародного права, а також упорядкування національного законодавства з тими зобов'язаннями, які взяла на себе Україна при ратифікації міжнародних угод щодо захисту прав і свобод людини в кримінальному судочинстві» [1, с.359].

Право на компенсацію і реституцію, заподіяну кримінальним правопорушенням, визначається міжнародними актами, зокрема: «Європейська Конвенція з відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів», прийнята Радою Європи 04.11.1950 року [2]; «Європейська Конференція з відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів» (Страсбург, 24 листопада 1983 р.) [3]. «Конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів

поводження і покарання», прийнята резолюцією 39/46 Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1984 року [4]; «Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою», прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 40/34 від 29.11.1985 року [5].

У вищезазначених міжнародних документах визначені форми реалізації права потерпілого на відшкодування завданого кримінальним правопорушенням збитку. У статтях 8-17 Додатку до «Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою» передбачено три форми відшкодування шкоди – реституцію, компенсацію, соціальну допомогу. При відповідних обставинах правопорушники чи треті сторони, що несуть відповідальність за їхню поведінку, повинні надавати справедливу реституцію жертвам, їхнім сім'ям або утриманцям. Така реституція повинна включати повернення власності або виплату за заподіяну шкоду чи збиток, відшкодування витрат, понесених в результаті віктимізації, надання послуг і відновлення в правах. (ст. 8 Додатку до Декларації); Урядом слід розглянути можливості включення реституції до своєї практики, положень та законів в якості одної з мір покарання у кримінальних справах у доповненні до інших кримінальних санкцій (ст. 9 Додатку до Декларації); у тих випадках, коли компенсацію неможливо отримати в повному обсязі від правопорушника чи від інших джерел, державам слід вживати заходів по наданню фінансової компенсації: а) жертвам, які в результаті важких злочинів дістали значні тілесні ушкодження чи суттєві підірвали своє фізичне або психічне здоров'я; в) сім'я, зокрема утриманням осіб, які померли або стали фізично чи психічно недієздатними в результаті такої віктимізації (ст. 12 Додатку до Декларації) [5].

Отже, можемо зробити висновок, що у міжнародному праві існує основа для виплати росією репарацій за її агресію, що порушила територіальний суверенітет України відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, а також за порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права. Це створює низку можливостей для запровадження реституції з метою виправлення цих порушень, які породжують право на відшкодування збитків не тільки для держави Україна, а й для окремих осіб та груп потерпілих. Проте, нашу «домашню роботу» ми повинні виконати самі, і починати із законодавчого врегулювання реституції і компенсації у кримінально-правовій площині. Слід зазначити, що у більшості країн світу

існує кримінальна відповідальність за воєнні злочини, в тому числі і за порушення звичаїв війни проти населення, і механізм відшкодування через судочинство. Очевидним і нагальним є питання створення нових як національних, так і міжнародних механізмів відшкодування шкоди від агресивної війни.

Окремі кроки вже зроблені: Генасамблея ООН в листопаді 22 року прийняла резолюцію про правовий захист у зв'язку з агресією проти України, в якій держави визнали необхідність створення міжнародного механізму відшкодування шкоди у співпраці з Україною. 17 травня 2023 року Рада Європи на Саміті Глав Держав та Урядів Ради Європи, що відбувся у Рейк'явіку, прийняла резолюцію про створення Міжнародного реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України. 44 держави та ЄС приєднались або заявили про намір приєднатися до Реєстру. Реєстр стане документальним обліком претензій щодо заподіяних збитків та шкоди, а також першою складовою частиною майбутнього міжнародного компенсаційного механізму, створення якого планується окремими договорами про співпрацю з Україною [7].

Проте, обґрунтування репарацій агресією та порушенням Статуту ООН піднімає питання про те, хто є жертвою такого порушення — лише постраждала держава чи ті, хто постраждав від такого насильства. За міжнародним правом не існує індивідуального права на відшкодування за порушення *jus ad bellum*, оскільки первинною жертвою порушення суверенітету і територіальної цілісності є держава [8, с. 262]. Наразі не існує судового прецеденту, який би визнавав фізичних осіб потерпілими, що мають право вимагати відшкодування збитків за злочин агресії [9, с. 113]. Разом з тим, ця позиція піддається сумніву з огляду включенням злочину агресії до юрисдикції Міжнародного кримінального суду (МКС), що індивідуалізує кримінальну відповідальність за порушення території іншої держави, а за наявності обвинувального вироку — надає можливість потерпілим отримати право на відшкодування збитків. Проте, слід зауважити, що МКС не висунув ще жодного обвинувачення у злочині агресії, а тому залишається невідомим, чи виникне індивідуальне право на відшкодування за агресію поза межами юрисдикції суду.

За нашим національним законодавством на сьогодні одним із механізмів відшкодування шкоди, завданої внаслідок воєнних дій, є заявлення цивільного позову в кримінальному провадженні. Під час

кримінального провадження збирається доказова база, яка використовуватиметься для доказування не тільки факту кримінального правопорушення, а й шкоди, завданої такими діями. Підставою для відшкодування шкоди, заподіяної війною, є реєстрація факту вчинення воєнних злочинів (за даними Офісу Генпрокурора, станом на 1 грудня 2023 року зареєстровано, зокрема, майже 120 тис. кримінальних проваджень за ст. 438 КК України – порушення законів та звичаїв війни). Сам факт реєстрації вчинення воєнного злочину і подальше здійснення досудового розслідування та збір доказів у кримінальному провадженні – все це дає підстави особі, яка зазнала шкоди внаслідок цього злочину, вимагати її відшкодування. Тобто, особа визнається потерпілою і набуває право на реституцію, а це означає - право потерпілих вимагати відшкодування збитку від злочинця. Наразі така позитивна судова практика є, але хороше судове рішення – це виконане судове рішення. Тому отримання судового рішення – це лише початок боротьби за відшкодування.

Слушною є думка М.І. Хавронюка про те, що згідно з Рекомендаціями Ради Європи про становище потерпілого в межах кримінального права і кримінального процесу (1985 року) і щодо політики боротьби зі злочинністю в Європі, що змінюється (1996 року), компенсація потерпілому може встановлюватись або у виді кримінальної санкції, або у виді заходу, що замінює таку санкцію, або додатково до такої санкції; у судовому рішенні варто зважати на компенсацію потерпілому з боку правопорушника; якщо компенсація призначається як кримінальна санкція, вона повинна виконуватись аналогічно виконанню штрафів і мати переважну силу перед іншими фінансовими санкціями, застосованими до правопорушника [6, с. 548].

На нашу думку, ми повинні шукати і міжнародно-правові шляхи, і національно-правові шляхи, зокрема і позови про відшкодування збитків, адже уже зараз відбуваються конфіскації російських активів за квазікаральними механізмами. Але вони відбуваються на основі чинного законодавства, і це є ще одним свідченням того, що юридичній спільноті слід змінювати парадигмальні орієнтири щодо заходів компенсації і реституції у кримінальному праві. Реституції і компенсації не мають бути каральними, але вони повинні забезпечити відповідальність, в тому числі і кримінальну тих, хто вчинив кримінальні правопорушення.

Список використаної літератури

1. Татарин І.І. Відшкодування заподіяної злочином шкоди у кримінальному процесі: європейські стандарти і правотворча практика України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. 2 (2) С. 358-369

2. Європейська Конвенція з відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів, прийнята Радою Європи 04.11.1950 року. <https://ips.ligazakon.net/document/MU83302>

3. Європейська конвенція про компенсацію шкоди жертвам кримінальних злочинів від 24. 11. 1983 року. <https://ips.ligazakon.net/document/MU83302>

4. Конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання, ратифікована із застереженнями Указом Президії ВР № 3484-ХІ (3484-11) від 26.01.1987 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

5. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою, прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 40/34 від 29.11.1985 року. https://ips.ligazakon.net/document/MU85009R?ed=1985_11_29

6. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ. Юрисконсульт, 2006. С. 548.

7. Council of Europe Summit creates register of damage for Ukraine as first step towards an international compensation mechanism for victims of Russian aggression. <https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-summit-creates-register-of-damage-for-ukraine-as-first-step-towards-an-international-compensation-mechanism-for-victims-of-russian-aggression>

8. Фрідріх Розенфельд. Індивідуальна цивільна відповідальність за злочин агресії. *Журнал міжнародного кримінального правосуддя*. 10 (2012). 249-265.

9. Шейн Дарсі. Нещасний випадок і задум: Визнання жертв агресії у міжнародному праві. *International and Comparative Law Quarterly* 70(1) (2021), 103-132.

Женунтій В.І.,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу організації наукової
діяльності та захисту прав інтелектуальної власності,
Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна*

Александренко О.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем криміналістичного забезпечення
та судової експертології,
Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна*

**РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВТЯГНЕННЯ
ДІТЕЙ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ**

Перша спроба законодавчого закріплення правових підстав настання кримінальної відповідальності за втягнення дітей у протиправну діяльність була здійснена із введенням в дію з 01 липня 1927 року Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі - КК УРСР) в редакції 1927 року. При цьому у главі VI Особливої частини КК "Злочини проти життя, здоров'я, волі та гідності особи" було поміщено статтю 161, яка складалася з двох частин, за якими передбачалася відповідальність за наступні однорідні посягання на права та інтереси дітей: а) злісне, незважаючи на існуючу до того можливість ухилення від платежу присуджених судом коштів на утримання дітей; б) залишення батьками малолітніх дітей без необхідної підтримки; в) експлуатація дітей шляхом примушування їх до заняття жебрацтвом [1, с. 353]. З урахуванням теми нашого дослідження звернемо увагу на різницю в об'єктах посягань аналізованих кримінальних правопорушень. Так, об'єктом перших двох з числа наведених правопорушень визнавалися суспільні відносини, що забезпечують належне виконання батьками та особами, які їх замінюють, своїх персональних обов'язків з матеріального забезпечення дітей. Навпаки,

експлуатація дітей шляхом примушування їх до заняття жебрацтвом негативно відображалася на моральному розвитку, фізичному і психічному здоров'ї дітей, на їх особистій свободі.

Помітне розповсюдження в Україні у середині 30-х років минулого століття дитячої злочинності, а також дитячої безпритульності та безнаглядності обумовили необхідність розробки та здійснення цільових заходів по їх подоланню. Постановою Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів (далі - ЦВК і РНК) УРСР від 09 квітня 1935 року "Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх" [1, с. 644] до числа цільових заходів було віднесено також доповнення Кримінального кодексу УРСР статтею 67-1, за якою встановлювалася відповідальність за підбурювання або залучення неповнолітніх до участі в різних злочинах, а також за примушування неповнолітніх до заняття спекуляцією, проституцією, жебрацтвом тощо [1, с. 645]. Таким чином, вказаною постановою ЦВК і РНК УРСР до національного законодавства було закладено правові засади настання кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Подальший розвиток і вдосконалення національного кримінального законодавства однаково стосувалось й правових підстав настання кримінальної відповідальності за аналізоване правопорушення, що знайшло відображення у затвердженому Законом Української РСР від 18 грудня 1960 року новому Кримінальному кодексі Української РСР, який вступив в дію з 01 квітня 1961 року. Розміщена у главі X Особливої частини КК "Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку і народного здоров'я" стаття 208 передбачала відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, яке трактувалося як втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, в заняття жебрацтвом, проституцією, азартними іграми, а також використання неповнолітніх з метою паразитичного існування [1, с. 807]. Подальші доповнення диспозиції ст. 208 КК УРСР 1960 року були викликані встановленням Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2159-VII від 18 серпня 1969 року "Про внесення змін і доповнень до статей 48 і 208 Кримінального кодексу Української РСР" кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх у пияцтво і схиляння до вживання наркотичних засобів [2]. Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2718-VIII від 17 червня 1974 року "Про внесення доповнень і змін до деяких законодавчих актів Української РСР", відповідно

до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 25 квітня 1974 року "Про посилення боротьби з наркоманією", Кримінальний кодекс було доповнено низкою статей, спрямованих на посилення відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів і прекурсорів (за деякими з них також передбачалась відповідальність за втягнення неповнолітніх у вчинення таких кримінальних правопорушень), що потягло виключення кримінальної відповідальності за ст. 208 КК за схиляння неповнолітніх до вживання наркотиків [3]. Зміна правових підстав настання кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність знайшли відображення й у схваленому Верховною Радою України 05 квітня 2001 року та введеному в дію з 01 вересня 2001 року новому Кримінальному кодексі України. Статтею 304 КК правові підстави настання відповідальності з вказане правопорушення були визнані втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, в заняття жебрацтвом, азартними іграми [4, с. 210]. На протязі перших семи років дії КК України 2001 року стаття 304, на відміну від багатьох інших статей КК, залишалася стабільною, не піддавалася змінам, хоча, як було підтверджено практикою боротьби зі злочинністю, незадовільний стан кримінально-правового захисту прав та інтересів дітей пояснювався не лише соціально-економічними чинниками, але й невідповідністю у ряді випадків кримінальної відповідальності в цій частині вимогам часу. Законом України № 616-V від 01 травня 2008 року "Про внесення змін до статей 304 та 323 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти сім'ї та дітей" стття 304 КК була доповнена частиною другою, яка встановлювала кримінальну відповідальність за дії, передбачені частиною першою статті, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього [5].

Нарешті, Законом України № 2617-VIII від 22 листопада 2018 року "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень" у назві та абзаці першому частини першої статті 304 слово "злочинну" було замінено на "протиправну" [6]. Однак, у теперішній час не лише диспозиції частин даної статті, але й сама її назва потребують суттєвих

правок (змін і доповнень). Як впливає з диспозиції частини першої статті, об'єктивна сторона кримінального правопорушення полягає у втягненні представників підростаючого покоління у вчинення як кримінально-караних діянь, які розрізняються між собою за ступенем суспільної небезпеки та тяжкості, так й інших, менш небезпечних для суспільства, діянь. Проте, їх кваліфікація завжди підлягає за ч. 1 ст. 304 КК, тобто має місце ігнорування їх шкідливості для прав та інтересів потерпілих. Отже, першими ознаками диференціації кримінальної відповідальності мають бути визнані хоча б: а) втягнення дітей у вчинення тяжких, у тому числі й менш тяжких кримінальних правопорушень; б) втягнення дітей у пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми тощо. З урахуванням змін, внесених до ст. 304 КК Законом України від 01 жовтня 2008 року, потерпілими від такого втягнення є: а) малолітні діти (тобто особи, які не досягли 14-літнього віку); б) неповнолітні діти (особи у віці від 14 до 18 років). Таким чином, далі кримінальна відповідальність за даною статтею має бути диференційована з урахуванням віку потерпілих. Вважаємо також, що у кваліфікації дій винних осіб повинна знайти відображення й кількість дітей (одна або декілька), яких втягнуто до протиправної діяльності. Як впливає з тих самих змін, внесених до ст. 304 КК Законом України від 01 жовтня 2008 року, втягнення дітей у протиправну діяльність може мати місце як з боку чужих (сторонніх) для дітей осіб, так і з боку осіб, які перебувають з дітьми у родинних відносинах (батьки і прирівняні до них особи, старші брати і сестри, а також інші родинні особи). Перелічені суб'єкти однаково повинні знайти відображення в системі диференціації кримінальної відповідальності за аналізуєме кримінальне правопорушення. Що ж стосується назви самої статті 304 КК, то вона, з урахуванням змін, внесених Законом України від 22 листопада 2018 року, має бути викладена в наступній редакції: "Втягнення дітей у протиправну діяльність". Немає сумнівів у тому, що наші чисто теоретичні роздуми не можуть бути підставами для внесення змін і доповнень до аналізованої статті 304 КК України, але цілком можуть слугувати орієнтиром для більш глибоких як теоретичних, так і прикладних досліджень порушеної проблеми.

Література:

1. Боротьба зі злочинністю в Українській РСР. Том другий. 1926-1967. Київ, МОГП УРСР. Вища школа. 1967. 952 с.
2. Указ Президії Верховної Ради Української РСР № 2159-VII від 18 серпня 1969 року "Про внесення змін і доповнень до статей 48 і 208 Кримінального кодексу Української РСР" // Відомості Верховної Ради (ВВР) 1969, N 34, ст. 287. Дата звернення 27.11.2023.
3. Указ Президії Верховної Ради Української РСР № 2718-VIII від 17 червня 1974 року "Про внесення доповнень і змін до деяких законодавчих актів Української РСР" // Відомості Верховної Ради (ВВР) 1974, N 27, ст. 222. Дата звернення 20.11.2023.
4. Кримінальний кодекс України: Офіц. видання. К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2001. 400 с.
5. Закон України № 616-VI від 01 травня 2008 року "Про внесення змін до статей 304 та 323 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти сім'ї та дітей" // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2009, N 14, ст. 167. Дата звернення 30.11.2023.
6. Закон України № 2617-VIII від 22 листопада 2018 року "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень" // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 17, ст. 71. Дата звернення 30.11.2023.

Навроцька В. В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін,
Львівський державний університет
внутрішніх справ,
м. Львів, Україна*

ВИМОГИ ДО КЛОПОТАННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ З ОГЛЯДУ НА ПРАКТИКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Будь-якому учаснику кримінального провадження, у тому числі й тому, щодо котрого вирішують питання про застосування примусових заходів медичного характеру (далі - ПЗМХ) повинно бути надано можливість реалізувати своє право на захист не лише за сприяння та допомоги захисника та /або законного представника, але й особисто (звісно ж, якщо розлад психічної діяльності дозволяє це робити). Для того, аби особа могла самостійно відстоювати власні інтереси в ході судового розгляду (зокрема, доводити, що вона взагалі не вчиняла певне кримінальне правопорушення або інше суспільно небезпечне діяння чи, принаймні, вчинила інше, менш небезпечне, наводити аргументи на користь того, що до неї може бути застосовано менш суворий ПЗМХ, або ж що і без його застосування можна обійтися тощо, їй, принаймні, має бути надано можливість бути присутньою в ході судового розгляду. Проте деколи законодавець (певно, внаслідок неуважності, недбалості при конструюванні окремих норм) іноді перешкоджає повноцінній реалізації цього права. До прикладу, у ч.2 ст.292 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) сказано, що у клопотанні про застосування ПЗМХ, окрім відомостей про запропонований до застосування ПЗМХ, слід ще й зазначити міркування про можливість забезпечення участі такої особи в ході провадження в суді за станом здоров'я [1]. Проте у ч.1 ст.512 цього ж Кодексу, де зокрема, йдеться й про суб'єктів, котрі мають бути обов'язково присутні у судових засіданнях у провадженнях по застосуванню ПЗМХ, ще 14.11. 2017 р. було внесено суттєві зміни. Вони зводяться до того, що зараз присутність такого учасника в суді при вирішенні питання про застосування ПЗМХ (навіть тоді, коли можна більш-менш достовірно прогнозувати, що його поведінка, зумовлена психічним захворюванням /психічним розладом,

істотно перешкоджатиме ходу процесу) є необхідною для того, щоб суддя міг самостійно переконатися у наявності (або ж відсутності) психічного захворювання /психічного розладу і, враховуючи безпосередні враження, винести законне та обґрунтоване рішення. До речі, Європейський суд неодноразово також акцентував увагу на важливості присутності осіб з можливими психічними розладами на слуханнях в суді [2, 3]. Аналогічний підхід обстоюється також у п.10 постанови Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами ПЗМХ та примусового лікування» [4]. У будь-якому разі, доки не вступить в законну силу відповідна ухвала стосовно неосудного чи особи, котра захворіла на психічне захворювання після вчинення кримінального правопорушення або вирок, винесений щодо обмежено осудного, доти не можна достовірно та остаточно (з огляду на презумпцію психічного здоров'я) безапеляційно вказувати на те, що у такої особи є якісь психічні розлади /психічні захворювання (навіть незважаючи на наявність відповідного висновку експерта), і, відтак, її обмежувати її права.

А тому варто виключити із ч.2 ст.292 КПК України положення про те, що у клопотанні про застосування ПЗМХ має бути зазначено міркування про доцільність (чи, навпаки, недоцільність) участі такої особи в ході судового розгляду. У зазначеній нормі має бути відображене твердження про те, що відповідне клопотання повинно відповідати вимогам ст.291 КПК України й містити інформацію про пропонування до застосування ПЗМХ.

Окремі дослідники рекомендують закріпити у ст.512 КПК України положення, згідно якого висновок експерта у таких провадженнях має обов'язково містити вказівку про можливість чи неможливість участі підекспертного в судовому розгляді у разі попереднього виявленні розладу психіки. Прибічники вищенаведеної точки зору вважають, що у такому разі положення ст.512 КПК повністю узгоджуватиметься з положенням ч.2 ст.292 цього ж Кодексу [5, с.129-130]. Даючи оцінку такій пропозиції, слід вказати, що вона дійсно узгоджуватиметься із діючою редакцією ч.2 ст.292 КПК України. Проте, водночас, ітиме врозріз із нинішньою редакцією ст.512 КПК, де мова йде про обов'язкову участь особи, щодо якої вирішується питання про застосування ПЗМХ. Адже якщо участь такої особи в силу прямої вказівки є обов'язковою, то зазначення у висновку експерта міркувань про доцільність (або ж, навпаки, про недоцільність) її участі в подальшому судовому розгляді позбавлена будь-якого сенсу.

Проте, на мою думку, абсолютно прийнятно у постанові про призначення експертизи ставити питання про доцільність та можливість усвідомленої й активної участі такого суб'єкта в окремих слідчих /процесуальних діях (як-от, в оглядах місця події, слідчих експериментах, пред'явленні для впізнання, і, можливо в допитах – останнє звісно, стане можливим тоді, коли законодавець прислухається до обстоюваної в юридичній літературі позиції, згідно якої показання й пояснення цих учасників процесу визнаватимуться процесуальними джерелами доказів).

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13. 04. 2012 №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Рішення Європейського суду з прав людини «I. Н. проти Литви» від 23. 06. 2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d63#Text.
3. Рішення Європейського суду з прав людини «D.R. проти Литви» від 20.07. 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6125993-7913148>.
4. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування: Постанова Пленуму Верховного суду України від 03.06. 2005 №7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05#Text>
5. Ткач А.В Процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру дис....канд. юрид. наук: 12.00.09 /Нац. академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 264с.

Попович О.В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної та кримінальної юстиції
Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»,
м. Чернівці, Україна*

УМОВИ ПРАВОМІРНОСТІ СПРИЧИНЕННЯ ШКОДИ ЗА ЗГОДОЮ ЛЮДИНИ

Одним із основних завдань правої демократичної держави є чітке розмежування правомірної та кримінально-протиправної поведінки, що, в свою чергу, обумовлює важливість вирішення питання про допустимість і прийнятність правової поведінки особи, яка заподіює шкоду за відповідних обставин. Принагідно зауважимо, що основи правової регламентації відповідальності за спричинення шкоди особі, її правам та інтересам за її згодою тривалий час перебувають у сфері посиленої уваги наукової спільноти. Так, доцільність введення згоди особи до переліку обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння ще в середині минулого сторіччя заперечувалась із посиланням на те, що така згода має іншу юридичну природу та належить до сфери регулювання інших галузей права. Вважалось, що у випадку наприклад, надання фізичною особою згоди на вилучення в неї речі добровільно та в межах прав, якими ця особа уповноважена розпоряджатись відбувається дозволена цивільно-правова угода, яка не належить до кримінального права [1, с. 103]. На думку, О.О. Кваши та Н.М. Михальченко на сучасному етапі такий підхід вже не витримує критики [2, с. 110].

У сучасних умовах інститут обставин, що виключають злочинність діяння, як слушно зауважує Ю.В. Баулін має міжгалузевий характер та включає такі приписи, які є відображенням норм інших галузей права, зокрема цивільного та адміністративного права [3, с. 16]. Необхідність скасування норм кримінального закону, що передбачають кримінальну відповідальність за діяння, які втратили суспільну небезпеку в нових умовах обумовлена як досягненнями науково-технічного прогресу, так і призначенням кримінального закону – охороняти лише найбільш важливі соціальні цінності.

Повністю підтримуємо позицію В.О. Навроцького, відповідно до якої будь-яке суспільне явище, процес, предмет не може перебувати у стані спокою, незмінності, застою. Соціальні феномени повинні постійно розвиватися, щоб не деградувати і не загинути [4, с. 37]. Проблема полягає лише у напрямках та шляхах, якими може здійснюватись такий розвиток.

Реалізації правової реформи є важливою складовою процесу трансформації українського суспільства, яка передбачає розробку нових кодифікованих актів у сфері відповідальності за публічні правопорушення. Задля досягнення обумовленої 2019 року Президентом України було утворено Комісію з питань правової реформи, у складі якої сформовано Робочу групу з питань розвитку кримінального права (далі – Робоча група), успішним результатом роботи якої став проєкт нового Кримінального кодексу України (далі – Проєкт) [5]. Формулюючи законодавчу модель інституту обставин, що виключають протиправність діяння Проєкт зберігаючи певну правонаступність у регламентації цього інституту, водночас суттєво корелює її з врахуванням здобутків сучасної української кримінально-правової науки. Основними новелами зазначеного інституту відповідно до Проєкту стали: 1) формулювання назви розділу через негативну ознаку, а саме виключення будь-якої протиправності, що вказує на комплексний характер цього інституту; 2) передбачення відкритого переліку обставин, що виключають протиправність діяння через визначення останніх як дії або бездіяльності, що відповідає умовам, передбаченим Конституцією України, зазначеним Розділом, іншим законом або міжнародним договором; 3) формулювання загальної імперативної норми, яка визначає ознаки, що є загальними для всіх обставин, що виключають протиправність діяння; 4) значне чисельне збільшення кількості самих обставин; 5) встановлення загальної імперативної норми про правові наслідки вибачальної та невибачальної помилки для всіх обставин, що виключають протиправність діяння.

Серед обставин, що виключають протиправність діяння новою кодифікацією кримінального законодавства передбачено спричинення шкоди правам та інтересам особи за її згодою. Відповідно до ст. 2.9.8. Проєкту кожна особа має право за правомірною згодою іншої людини спричинити їй шкоду її правам чи інтересам.

Як результат актуалізується потреба у науковому осмисленні та тлумаченні для практичного застосування проблем, які пов'язані із розумінням умов правомірності такої згоди.

Традиційно, кожна із обставин, що виключає протиправність діяння має свої визначені умови правомірності. Останні справедливо вважаються найбільш значущим аспектом аналізу будь-якої обставини, що виключає протиправність діяння, оскільки являють собою певні правила, які передбачені законом про кримінальну відповідальність, дотримання яких є обов'язковим для визнання відповідного діяння, яке вчинене під впливом відповідної обставини правомірним.

У кримінально-правовій доктрині відсутня єдність підходів до визначення поняття умови правомірності. Так, під умовами правомірності розуміють: підстави та ознаки відповідної обставини, що виключає протиправну діяльність [6, с. 503]; лише ознаки [7, с. 288-292]; лише підстави [6, с. 503]. У науці кримінального права їх ще також називають критеріями, ознаками [8, с. 350].

Відсутня єдність поглядів і щодо того, яким умовам правомірності повинна відповідати згода на спричинення шкоди. Так, М.О. Сергатий, М.А. Лавренко розглядають такі умови правомірності згоди: 1) посягання відбувається на ті блага, якими потерпілий має право розпоряджатися; 2) згода може бути дана лише на вчинення дій, які не переслідують суспільно небезпечних цілей; 3) згода дана осудною і дієздатною особою та є добровільною, а не вимушеною [9, с. 146]. Михальченко Н.М. в якості ознак (умов) згоди потерпілого як обставини, що виключає злочинність заподіяння шкоди визначає, що така згода повинна бути: 1) дійсною, реальною, наявною; 2) висловленою безпосередньо перед початком реалізації згоди (прохання) або підтверджувати попередню згоду; 3) добровільною, позбавленою будь-якого тиску, примусу, обману; 4) чітко сформульованою (визначеною, конкретною); 5) спрямованою на досягнення мети, що не є соціально шкідливою [10, с. 77]. Крім того, у кримінально-правовій літературі істотні ознаки згоди (або прохання) особи на заподіяння шкоди класифікують на різні підгрупи. Так, наприклад Зенова М.В. розподіляє на: 1) ознаки об'єктивного характеру: законність, наявність та визначеність, часові рамки згоди, обмеженість; 2) ознаки суб'єктивного характеру: дійсність, добровільність [11, с. 9].

Відповідно до Проекту умовами правомірності згоди на спричинення шкоди можна визначити: 1) її добровільність; 2) отримання заздалегідь; 3)

надання дієздатною людиною або законним представником недієздатної чи обмежено дієздатної людини.

Підтримуємо позицію тих вчених, які визначають суспільно корисний характер мети згоди на спричинення шкоди як обов'язкову ознаку її правомірності [12, с. 178; 10, с. 77]. Остання не повинна мати на меті заподіяння суспільно небезпечних наслідків.

Наявність лише умов правомірності згоди на спричинення шкоди означає, що надана особою згода є правомірною. Однак цього недостатньо для визнання самого спричинення шкоди людині, її правам та інтересам законним.

Особливості умов правомірності спричинення шкоди за згодою людини не були предметом спеціальних досліджень. Відповідно до Проекту до таких умов доцільно віднести: спрямованість (об'єкт) заподіяння шкоди; характер діяння особи, яка спричиняє шкоду; своєчасність та співрозмірність заподіяння шкоди. Розкриття конкретизованого змісту цих умов обумовлює потребу подальших комплексних наукових досліджень.

Таким чином, спричинення шкоди є правомірним і суспільно корисним діянням за умови, що воно відповідає критеріям (умовам, ознакам) правомірності, передбачених ст. 2.9.8. Проекту, які можна поділити на: 1) умови правомірності згоди; 2) умови правомірності спричинення шкоди. Лише наявність у діянні особи всіх з перерахованих вище умов дозволяє вести мову про правомірне спричинення шкоди за згодою людини, її правам та інтересам.

Література

1. Ташлицька Н.М. Згода потерпілого на спричинення шкоди своїй власності в системі обставин кримінального та цивільного законодавства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 40. Том 2. С. 102-105.
2. Кваша О., Михальченко Н. Відсутність суспільної небезпеки як конститутивна ознака обставин, що виключають злочинність діяння. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 109-114.
3. Баулин Ю.В. Причинение вреда с согласия «потерпевшего» как обстоятельство, исключающее преступность деяния. Харьков: Изд-во «Кроссруд», 2007. 96 с.

4. Навроцький В.О. Наступність у кримінальному праві: до 70-річчя проф. Ю.В. Бауліна : матеріали наук. конф. (Харків, 8 верес. 2023) / редкол. : Ю.А. Пономаренко (голова), О.В. Харитонова, Н.В. Маслак та ін. ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, каф. кримінального права. Харків : Право, 2023. 352 с.
5. Текст проєкту Кримінального кодексу України (станом на 14.10.2023). URL: <http://bit.ly/4840wn3> (дата звернення: 03.11.2023).
6. Кісілюк Е.М., Мошенець Д.М. Умови правомірності необхідної оборони, які характеризують посягання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 503-509.
7. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
8. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
9. Сергатий М. О., Лавренко М. А. Щодо питання про розширення кола обставин, що виключають злочинність діяння. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2013. № 2 (40). С. 144–147.
10. Михальченко Н.М. Згода потерпілого у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 231 с.
11. Зенова М.В. Поняття, види і значення згоди (або прохання) особи на заподіяння шкоди її правоохоронюваним інтересам (порівняльне кримінально-правове дослідження): автореф. дис.. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 19 с.
12. Хряпінський П.В. Обставини, що виключають злочинність діяння, у системі заохочувальних засобів кримінально-правового характеру. *Концептуальні основи кримінальної законотворчості* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 жовт. 2017 р.). Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2017. С. 176–181.

Продан Т.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна

КІБЕРТЕРОРИЗМ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Протягом останніх років стрімкий прогрес та широке впровадження інформаційних технологій, що застосовуються практично у всіх сферах людського життя, суттєво полегшили передачу інформації завдяки використанню телекомунікаційних мереж. Однак, цей розвиток породив низку проблем, пов'язаних із забезпеченням безпечних умов використання кіберпростору. Це зробило сферу кіберпростору досить привабливою для злочинців, оскільки такий розвиток відкрив їм нові можливості. Так, відповідно до висновків експертів контррозвідувальних служб, кібертерористи використовують електронну пошту для передачі інструкцій, карт, схем, паролів та іншої значущої інформації у зашифрованій формі [5, с. 575]. Розголошення цієї інформації може зашкодити національній безпеці держави.

Також, варто відзначити, що кібертероризм не має державних кордонів, і відповідно є транскордонним злочином. А це свідчить про те, що кібертерорист здатний рівною мірою загрожувати інформаційним системам, розташованим практично в будь-якій точці світу шляхом використання спеціального програмного забезпечення, призначеного для несанкціонованого втручання в комп'ютерні мережі та здійснення віддалених кібератак на інформаційні ресурси потенційної жертви [1, с. 65]. Звідси випливає, що кібертероризм представляє загрозу не лише для національної, але й для міжнародної безпеки загалом.

Що ми розуміємо під кібертероризмом? Відповідно до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» кібертероризм – терористична діяльність, що здійснюється у кіберпросторі або з його використанням [6]. Визначення, яке наведене у законі, на нашу думку, є дуже скупим та зовсім не розкриває його повноцінної суті. Існують різні доктринальні напрацювання у сфері визначення досліджуваного явища, проте єдиного чіткого визначення поняття «кібертероризму» як на національному, так і на міжнародному рівнях немає. Більшість науковців

дійшли висновку, що під кібертероризмом необхідно розуміти: «навмисну мотивовану атаку на інформацію, що обробляється комп'ютером, комп'ютерну систему або мережу, яка пов'язана з небезпекою для життя та здоров'я людей або настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокування військового конфлікту» [8].

Як відзначають науковці, основною формою кібертероризму є атака на комп'ютерну інформацію, обчислювальні системи, апаратуру передачі даних та інші складові інформаційної інфраструктури. Ці атаки здійснюються злочинними групами або окремими фізичними особами. Результатом таких атак є проникнення в інформаційно-телекомунікаційні мережі або комунікаційну інфраструктуру, захоплення управління, пригнічення засобів мережевого інформаційного обміну та інші деструктивні дії. Ефективність же форм та методів кібертероризму залежить від особливостей інформаційної інфраструктури та рівня її захищеності [4].

Протягом останніх років Україна все більше відчуває масштаби кібернетичних атак та їх негативні наслідки. Так, Україна зазнає кібератак різної потужності, починаючи ще з 2014 року. Однією з найбільш масштабних та наслідкових була атака, що призвела до поширення вірусу NotPetya, який 27 червня 2017 року атакував численні комп'ютерні системи українських державних та комерційних установ. За оцінками експертів від Microsoft та ESET, ця кібератака зачепила принаймні 65 країн. З'ясовано, що основною метою цієї кібератаки була саме Україна [3]. Ще до повномасштабного вторгнення російської федерації в лютому 2022 року експерти з кібербезпеки прогнозували збільшення проявів кібертероризму в Україні. Починаючи з моменту повномасштабного вторгнення російською федерацією Україна стала об'єктом чисельних кібератак, які зачепили державні установи, приватні організації та громадян. У 2022 році російська федерація втричі збільшила кількість таких атак на Україну [9]. Як бачимо, що наша держава не зможе оперативно реагувати на кібертерористичні акти та є зовсім беззахисною перед скерованими кібератаками.

Для своєчасного виявлення та відповідного реагування на відповідні кіберзагрози в Україні діє ефективний орган «CERT-UA» – спеціалізований структурний підрозділ Державного центру кіберзахисту та протидії кіберзагрозам Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, який співпрацює з Службою зовнішньої розвідки. Відповідно до

своєї діяльності фахівці даного структурного підрозділу підготували аналітичний звіт за перше півріччя 2023 року «Російські кібероперації: зміна тактик, цілей і спроможностей хакерських груп уряду рф та контрольованих ним угруповань». У своєму звіті вони відзначили, що у першому півріччі 2023 року постійну діяльність здійснюють щонайменше 23 російських кібертерористичних хакерських угруповань. Усі вони переслідують різні цілі, зокрема й воєнні, та атакують як державний, так і приватний сектори. Серед найбільш активних, небезпечних та дієздатних груп – Gamaredon (контрольована ФСБ росії) та Sandworm (діяльність асоціюють із Головним управлінням Генерального штабу Збройних сил російської федерації, раніше відомого як ГРУ) [2].

Очевидно, що актуальність цієї загрози буде продовжувати зростати в майбутньому, відповідно до розвитку та поширення інформаційно-телекомунікаційних технологій. Рівень кібертерористичних загроз проти України, як бачимо, збільшується в умовах повномасштабного вторгнення. Особливо помітно значущий ріст кількості кібератак на державні інформаційні ресурси та об'єкти критичної інфраструктури України з боку російських хакерів.

Таким чином, незважаючи на всі позитивні зрушення на законорачому рівні у даній сфері, загроза кібертероризму в даний час залишається дуже серйозною проблемою. Наше законодавство потребує ще більшого вдосконалення та подальшого забезпечення механізмів протидії кібертероризму. Зокрема, необхідно відзначити, що проєкт нового Кримінального кодексу України передбачає встановлення кримінальної відповідальності за вчинення терористичного акту з використанням кібертероризму. А саме у статті 7.2.4. проєкту КК України зазначається, що у терористичному акті визнається винною особа, яка: «...незаконно втрутилася в роботу інформаційної (автоматизованої), електронної комунікаційної, інформаційно-комунікаційної системи, електронної комунікаційної мережі» [7].

Отже, як ми вже зазначили, кібертероризм має транснаціональний характер, а тому доцільним є налагодження міжнародного співробітництва як у вжитті необхідних технічних заходів, так і у виробленні міжнародного законодавства. Міжнародні організації такі як: ООН, ОБСЕ, Інтерпол, ЄС та ряд інших установ та організацій відіграють важливу роль у координації міжнародних зусиль, побудові міжнародної співпраці в боротьбі з цим негативним явищем.

Література:

1. Білан І.А. Кібертероризм: інформаційно-правовий аспект. *Інформація і право*. 2023 № 4 (47). С. 64-71.
2. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/proti-ukrayini-pracyuyut-shonaimenshe-23-rosiiski-kiberterroristichni-khakerski-grupi> (дата звернення: 02.12.2023).
3. Інформаційна безпека та кібербезпека держави: аналітична доповідь до Щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2017. С. 47-56.
4. Конрі-Мюррей Е. Політика безпеки в часи терору. URL: <http://www.osp.ru/lan/2002/02/083.htm> (дата звернення: 03.12.2023).
5. Лисько Т.Д. Інформаційний тероризм як загроза національній безпеці та спосіб інформаційної війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 574-576.
6. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 02.12.2023).
7. Проект Кримінального кодексу України станом на 14.10.2023 року. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf> (дата звернення: 03.12.2023).
8. Топчій В.В. Кібертероризм в Україні: поняття та запобігання кримінально-правовими та кримінологічними засобами. URL: http://www.lj.kherson.ua/2015/pravo06/part_3/16.pdf (дата звернення: 02.12.2023).
9. Victor Zhora. State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine. *Russia's Cyber Tactics: Lessons Learned*. 2022. URL: <https://cip.gov.ua/en/news/russia-scyber-tactics-lessons-learned-in-2022-ssscip-analytical-report-on-the-year-of-russia-s-full-scale-cyberwaragainst-ukraine> (дата звернення: 02.12.2023).

Родіонова Т.В.

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики
Одеського Національного університету імені І. І. Мечникова,
м. Одеса, Україна*

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 №3 89-VIII станом на 10.11.2023, воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводить в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Дослідження проблеми кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені в умовах воєнного стану в Україні набуває надзвичайної актуальності.

Від початку повномасштабного вторгнення та введення воєнного стану в Україні надзвичайно актуальною виявилась проблема відповідності чинного кримінального законодавства України новітнім викликам та загрозам, пов'язаним із війною. Тому український парламент вже в умовах воєнного стану вніс до Кримінального кодексу України (далі – ККУ) низку змін та доповнень, посиливши кримінальну відповідальність за ряд злочинів[2].

Одними з цих законів є Закони України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» [2], №2113-IX та «Про внесення змін до Кримінального

кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» №2117-IX від 3 березня 2022 року. Законом України № 2117-IX від 3 березня 2022 року внесено зміни до ККУ щодо посилення відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 185, 186, 187, 189, 190, 191 КК, вчинені в умовах воєнного стану. Це основні майнові кримінальні правопорушення, які завжди становили значну частину всієї кримінальної статистики в Україні – крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, шахрайство а також розтрата і заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем [3]. Законом України № 2113-IX, що набув чинності 7 березня 2022 року, викладено в новій редакції ст. 111 та 113 КК, які передбачають кримінальну відповідальність за державну зраду та диверсію. 3 квітня 2022 року набрав чинності Закон України № 2155-IX від 24 березня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги», яким Кримінальний кодекс України доповнено статтею 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги». О. Дудоров та Р. Мовчан стверджують, що на сьогодні недоліки, притаманні караності незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв частково усуваються за допомогою застосування ч. 3 ст. 201-2 КК (за такою ознакою, як вчинення дій під час воєнного стану). З урахуванням викладеного, науковці пропонують виключити з КК України дослідженої кримінально-правової заборони як непотрібного прояву надмірної (надлишкової) криміналізації [6, с. 111].

28 квітня 2023 року набув чинності закон, ухвалений з метою приведення законодавства України у відповідність до Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, яким внесені ряд змін до статей Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочин тероризму. Масовані ракетні удари по цивільних об'єктах, об'єктах цивільної інфраструктури, спонсорування воєнізованих приватних збройних угруповань з державного бюджету країною-агресором, шантаж завдання ядерного удару або вчинення диверсійних дій на окупованих підприємствах ядерної енергетики, що передбачає настання великих людських жертв, потребує застосування дієвих санкцій до суб'єктів їх вчинення.

05 жовтня 2023 року набув чинності закон щодо удосконалення положень чинного законодавства у частині кримінальної відповідальності за скоєння військових кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушеннями правил експлуатації бойових чи спеціальних машин, виконання польотів чи підготовки до них, кораблеводіння.

До Кримінального кодексу України внесено низку змін і доповнень, які повинні удосконалити кримінальне законодавство. Чи вдалося це законодавцю – питання дискусійне. Нові зміни породили й чимало проблем, які доведеться розв'язувати на практиці. Законодавець допустив помилки, які погіршують кримінально-правовий захист суспільних відносин від суспільно небезпечних діянь. Не можна не погодитися з тим, що «навіть в умовах воєнного стану швидкі зміни до КК не є виправданими, оскільки зроблені законодавцем помилки можуть призвести або й призводять до порушення прав людини, невизначеності правової кваліфікації діянь, гальмування досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень. З прийняттям за пришвидженою процедурою все нових і нових змін до КК створюється все більше неоднозначності і непередбачуваності» [7].

Цілком імовірно, що таке законодавче рішення обумовлене необхідністю захисту охоронюваних законом суспільних відносин, що виникли у зв'язку із відкритим воєнним нападом росії на Україну, однак ефективність цих законодавчих ініціатив поки не є зрозумілою та очевидною. Широке коло науковців-правників аналізуючи вказані зміни наголошують на тому, що законодавець допустив помилки, які погіршують кримінально-правовий захист суспільних відносин від суспільно небезпечних діянь [5, с. 308].

Говорячи про зміни до Кримінального кодексу України влучно вказує Т.А. Шевчук, що коло невирішених питань є досить широким перш за все через позицію законодавця вирішувати виникаючі в суспільстві проблеми ситуативно, реакційно на нові обставини. На нашу думку це недопустимо, бо може сприяти порушенню основних принципів кримінального права та суттєвій зміні того первісного змісту, який був закладений при прийнятті Кодексу у 2001 році. Сталість, стабільність кримінального законодавства України визначає його непохитний характер і здатність забезпечення охоронюваних суспільних відносин протягом тривалого часу [8, с. 39].

Отже, необхідність визнання воєнного або надзвичайного стану, а також пов'язаних з ними обставин, такими, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання, обумовлена тим, що за їх наявності полегшується вчинення кримінально протиправного діяння, зростає ризик особи стати потерпілою, а правоохоронні органи мають обмежені ресурси для адекватного кримінально-правового реагування.

Література:

1. Воєнний стан як обставина, яка впливає на кваліфікацію злочину та призначення покарання. PRAVO.UA. URL: <https://pravo.ua/voie№№yi-sta№-iak-obstavy№a-iaka-vplyvaie-№akvalifikatsiiu-zlochy№u-ta-pryz№ache№№ia-pokara№№ia/>.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon№.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 № 2113-IX. URL: <https://zakon№.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text>.
4. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022 № 2117-IX. URL: <https://zakon№.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text>.
5. Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. №6. С. 308-317
6. Дудоров О., Мовчан Р. Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча новела. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2022. № 2. С. 99–115.
7. Хавронюк М. І. Помилки у законах воєнного часу щодо змін Кримінального кодексу України. 2022. URL: <https://uplan.org.ua/>

*romylky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-
kodeksu-ukrainy/*

8. Шевчук Т.А. Стабільність кримінального законодавства України в умовах дії правового режиму воєнного стану. Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у ХХІ столітті в дослідженнях молодих учених. Харків, 2023. С. 38-41.

Смирнов М. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального процесу

Національний університет «Одеська юридична академія»,

м. Одеса, Україна

ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Неприхована агресивна політика російської федерації (далі – країна-агресор) проти України, розпочатий та підтримуваний в Україні з 2014 р. країною-агресором збройний конфлікт, анексія Кримського півострова, окупація частин Донецької і Луганської областей та повномасштабне військове вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. створили нові безпрецедентні виклики для національної правоохоронної та судової системи, міжнародної системи правосуддя, які потребують комплексного дослідження спроможності національної правоохоронної та судової системи, а також системи міжнародної кримінальної юстиції з розслідування, притягнення до відповідальності та покарання країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини скоєні в Україні.

Масштаби і серйозність злочинів, скоєних країною-агресором є безпрецедентними в історії України, тому вся національна правоохоронна та судова система постала перед складним завданням збирання доказів та розслідування найтяжчих міжнародних злочинів проти українського народу.

Початок повномасштабного військового вторгнення країни-агресора в Україну спровокував нові дискусії на тему ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду (англ. Rome Statute of the International Criminal Court, далі – Римський статут)[1], особливостей співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом (англ. International Criminal Court, далі – МКС), його можливостей щодо притягнення до відповідальності країни-агресора за злочин агресії, злочин геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини. Активно дискутується питання створення та діяльності спеціального міжнародного трибуналу *ad hoc* (далі – СМТ) щодо злочину агресії проти України, як реального механізму притягнення до відповідальності країни-агресора.

Слід констатувати, що станом на сьогодні МКС є найбільш досконалою інституційною моделлю з нині діючих органів міжнародного кримінального правосуддя. Визнання юрисдикції МКС (не лише спеціальної юрисдикції через п. 3 ст. 12 Римського статуту) для України є реальною можливістю на міжнародному рівні притягнути до відповідальності топ посадовців країни-агресора за злочини, скоєні в Україні. В той же час, МКС не має юрисдикції щодо розслідування основного злочину – злочину агресії проти України, який породив всі інші злочини цієї жахливої війни.

Злочин агресії не може бути розслідуваний за допомогою МКС в силу існуючих обмежень. Якщо країна не є державою-учасницею МКС, вона виключається з його юрисдикції з розслідування та притягнення до відповідальності за злочин агресії, незалежно від того, чи є вона жертвою агресії, чи агресором. Винятком з цього є звернення з боку Ради Безпеки ООН. З урахуванням того, що країна-агресор має право вето на рішення Ради Безпеки ООН, таке звернення майже неможливо. В такому випадку МКС не матиме юрисдикції у розслідуванні злочину агресії проти України.

Жодна з існуючих міжнародних судових інституцій (МКС, Міжнародний суд ООН, Європейський суд з прав людини) не мають юрисдикції щодо розслідування та притягнення до відповідальності за злочин агресії проти України. Саме неможливість системи міжнародного правопорядку відреагувати на найтяжчі міжнародні злочини у минулому стала підставою для створення міжнародних трибуналів і спеціальних судових органів (Нюрнберзького, Токійського, Міжнародних кримінальних трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди та інших).

Слід нагадати, що злочин агресії, а саме застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом ООН був передбачений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН ще в 1974 році. Більш того, ця резолюція встановлює розширений перелік дій, які є агресією, під який підпадають дії країни-агресора не лише після повномасштабного вторгнення, але й із 2014 року.

Злочин агресії має особливий режим юрисдикції, як окремий від інших злочинів передбачених Римським статутом, таких як геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини. За всіма найтяжчими злочинами, що скоєні в Україні країною-агресором стоїть один найбільший –

так званий материнський злочин агресії, який порушує фундамент міжнародного права та має наслідком всі інші порушення. Це найперший злочин, який тягне за собою всі інші. Без агресії не було б воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду.

Якщо не створити СМТ, існує великий ризик того, що нікого з вищого політично-військового керівництва країни-агресора не буде притягнуто до відповідальності за злочин агресії проти України. Якщо діюча система міжнародного правопорядку не може відповісти на найтяжчий міжнародний злочин проти України – злочин агресії, тоді необхідно її реформувати, переглянути архітектуру міжнародної системи правосуддя та запропонувати спеціальний механізм з притягнення до відповідальності країни-агресора.

Тому пропонується створення СМТ щодо злочину агресії країни-агресора проти України, діяльність якого буде пов'язана із розслідуванням незаконного вторгнення з боку країни-агресора на територію України, як суверенної держави та спрямована на притягнення до відповідальності найвищого політично-військового керівництва країни-агресора. Без права кримінального переслідування цих осіб немає великого сенсу у створенні СМТ.

Особисто путін, уряд та інше політично-військове керівництво країни-агресора свідомо і цілеспрямовано планували, готували, ініціювали і здійснили акт агресії проти України, порушили основоположні принципи територіальної цілісності та політичної незалежності шляхом розвитку державної та військової політики щодо агресії. СМТ повинен мати юрисдикцію щодо фізичних осіб, які здійснюють ефективний контроль або безпосередньо керують політичними чи військовими діями країни-агресора. Мова йде саме про путіна та вище політично-військове керівництво країни-агресора. Саме вони планували, готували та розпочали найбільшу війну у Європі з часів Другої світової, віддавали злочинні накази про початок війни та її продовження. Офіційний статус глави держави чи іншої посадової особи країни-агресора, не звільнятиме таку особу від індивідуальної кримінальної відповідальності та не пом'якшувати покарання.

Довести злочин агресії проти України простіше, ніж, наприклад, злочин геноциду. Агресія проти України очевидна. У відкритих джерелах є всі докази того, що агресію було здійснено країною-агресором за вказівкою путіна. Дискутуються питання щодо процедури та механізму створення

СМТ. Пропонуються дві альтернативні можливості створення СМТ, зокрема: 1) внаслідок об'єднаної універсальної юрисдикції держав; 2) внаслідок територіальної юрисдикції та згоди України, де агресія заборонена ст. 437 Кримінального кодексу України. Схвалення Генеральної Асамблеї ООН суттєво підкріпить легітимність такого механізму та буде мати важливе значення для характеристики СМТ як того, що діє всієї міжнародної спільноти.

Створення СМТ на додачу до МКС для розслідування та притягнення до відповідальності за злочин агресії проти України дозволить усунути прогалини юрисдикції у чинному міжнародному кримінальному законодавстві. Створення та діяльність СМТ має ґрунтуватися на засадах, стандартах та процедурах, передбачених Римським статутом для МКС. СМТ повинен мати юрисдикцію для проведення розслідування та покарання вищого політично-військового керівництва країни-агресора, має розслідувати та засудити злочин агресії проти України не тільки після 24 лютого 2022 року, а й з лютого 2014 року, відповідно до визначення злочину агресії, як це передбачено ст. 8 bis Римського статуту.

СМТ буде мати юрисдикцію лише щодо злочину агресії проти України, а за допомогою МКС можливо буде провести розслідування та притягнути до кримінальної відповідальності винних за геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини тих, хто віддавав злочинні накази. СМТ буде підтримувати та доповнюватиме роботу МКС, уникаючи будь-якого дублювання його функцій та юрисдикції. Важливо розуміти, що одночасно та паралельно із розслідуванням за допомогою МКС найтяжчих міжнародних злочинів, скоєних в Україні (злочин геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини) необхідно створення СМТ для розслідування злочину агресії, тому що іншого міжнародно-правового механізму наразі не існує.

Практика притягнення до відповідальності за злочин агресії майже відсутня. Історія міжнародного кримінального правосуддя знає лише єдиний випадок, коли злочин агресії розглядався на міжнародному рівні та за нього було притягнуто до відповідальності керівництво держави. Це Нюрнберзький трибунал, що відбувся в 1946 році. Але перші кроки в створенні СМТ щодо злочину агресії країни-агресора проти України вже зроблені. Створення СМТ підтримали парламентські асамблеї Ради Європи, ОБСЄ та НАТО, парламенти України, Литви, Естонії, Чехії, Нідерландів. Більш того, 19 січня 2023 року Європейський парламент більшістю голосів

ухвалив резолюцію на підтримку створення «спеціального додаткового трибуналу» для засудження злочину агресії проти України, що був скоєний політично-військовим керівництвом країни-агресора та її союзників.

З метою притягнення до відповідальності та покарання вищого політично-військового керівництва країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини скоєні в Україні необхідним є одночасна та паралельна реалізація двох механізмів: 1) механізм СМТ для розслідування та притягнення до відповідальності за злочин агресії; 2) механізм МКС для розслідування та притягнення до відповідальності за злочин геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини.

Створення та діяльність СМТ щодо злочину агресії проти України, слід розглядати як реальний механізм для розслідування, притягнення до відповідальності та покарання вищого політично-військового керівництва країни-агресора за найтяжчий міжнародний злочин. Лише СМТ дасть змогу відновити справедливість і покарати всіх винних у жахливих злочинах, спричинених найбільшою війною у Європі з часів Другої світової.

Література:

1. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

Ткаченко К.В.,

аспірантка юридичного факультету

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,

м. Чернівці, Україна

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ РЕСТИТУЦІ ТА КОМПЕНСАЦІЇ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

24 лютого 2022 року російська федерація здійснила широкомасштабне вторгнення на територію України. 28 лютого 2022 року відбулася одинадцята надзвичайна спеціальна сесія Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, внаслідок чого 02 березня 2022 року прийнято резолюцію Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй ES-11/1 «Агресія проти України» [12]. Злочинні діяння російської федерації стосовно нашої держави були визнані та засуджені сто сорока одним суб'єктом міжнародного права [6].

На тлі героїчного протистояння українського народу російським окупаційним військам 23 червня 2022 року Україною офіційно набуто статусу кандидата на членство в Європейському Союзі. Ухвалення епохального рішення Європейської Ради за участю двадцяти семи держав-членів Європейської Унії стало черговим поштовхом для здійснення багатомірного процесу погодження національного законодавства із загальноновизнаними міжнародними стандартами.

У розділі I Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року № 1629-IV, наголошується на такому. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу є пріоритетною складовою інтеграції України до Європейського Союзу, що в свою чергу є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики [8].

Згідно зі статтею 8 Загальної декларації прав людини, прийнятої і проголошеної резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 року, кожна людина має право на

ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом [4].

Такий кримінально-правовий інструментарій як реституція та компенсація має вагомий вагу серед заходів, спрямованих на захист прав і законних інтересів потерпілих осіб, на національному й міжнародному рівнях.

Відповідно до пункту 3 Концепції забезпечення законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, схваленої Указом Президента України від 28 грудня 2004 року № 1560/2004, з метою ефективного захисту законних прав та інтересів потерпілих потрібно запровадити основні принципи, що застосовуються у практиці світової спільноти, зокрема щодо справедливого поводження з потерпілими, інформованості, забезпечення відшкодування шкоди, надання безоплатної правової допомоги потерпілим, надання потерпілим соціальної допомоги [5].

У пункті 11 Рекомендації № R (85) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо становища потерпілого в межах кримінального права і кримінального процесу, ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи на 387 засіданні заступників міністрів 28 червня 1985 року, міститься такий правовий припис. У законодавстві необхідно передбачити, що відшкодування може бути як карна санкція, або як захід, що замінює карну санкцію, чи може призначатися додатково до карної санкції [11].

Напочатку квітня 2005 року під час двадцять шостої Європейської конференції міністрів юстиції (Гельсінкі, Фінляндська Республіка) тодішнім Міністром юстиції України Романом Зваричем від імені останньої було підписано Європейську конвенцію про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 року.

Відшкодування повинно покривати, залежно від випадку, принаймні такі частини збитків: втрату заробітків, витрати на ліки та госпіталізацію, витрати на поховання, та у випадках, що стосуються утриманців, - на утримання (стаття 4 Європейської конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів) [3; ст. 35].

Підписання подібних міжнародних договорів сприяє гармонізації на європейському рівні керівних принципів (мінімальних вимог) щодо відшкодування потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень і наданню їм обов'язкової сили.

З огляду на пункт 15.1 Додатку до Рекомендації Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів, ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи на 967 засіданні заступників міністрів 14 червня 2006 року, держави повинні спільно працювати над підготовкою ефективного та узгодженого реагування на транснаціональні злочини. Держави повинні забезпечити можливість комплексного реагування на потреби потерпілих та співпрацю всіх служб допомоги [10; ст.72].

Згідно з частиною другою статті 12 Директиви Ради Європейського Союзу 2004/80/ЕС щодо відшкодування потерпілим від злочинів від 29 квітня 2004 року національні норми всіх держав-членів повинні передбачати схеми відшкодування потерпілим від умисних насильницьких злочинів, вчинених на території відповідних держав, які гарантуватимуть справедливе та належне відшкодування потерпілим [2; ст. 109].

У статті 14 Директиви Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу 2012/29/EU про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину, а також заміну Рамкового Рішення Ради Європейського Союзу 2001/220/JHA від 25 жовтня 2012 року йдеться про таке. Держави-члени повинні надати потерпілим, які беруть участь у кримінальних провадженнях, можливість відшкодування витрат, які вони понесли в результаті активної участі у кримінальних провадженнях, відповідно до їх ролі у відповідній системі кримінальної юстиції. Умови або процедурні правила отримання потерпілими відшкодування повинні визначатися національним правом [1; ст. 142].

Неможливо залишити поза увагою створення фондів відшкодування потерпілим завданих внаслідок вчинення кримінальних правопорушень збитків, що сприяє посиленню соціальної захищеності населення і підвищенню авторитету держави в особі її правоохоронних органів. Однак європейський досвід демонструє необхідність створення ґрунтового нормативно-правового базису задля його належного функціонування.

Декілька років тому український уряд намагався запровадити реституцію та компенсацію в чинне законодавство нашої держави. У частині третій статті 11 проекту Закону України «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» від 17 липня 2020 року № 3892 сформовано таке положення. Видатки, пов'язані з відшкодуванням шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних

правопорушень, здійснюється в межах і за рахунок коштів державного фонду відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень [7].

Згідно з пунктом 2 Висновку Комітету Верховної Ради України з питань інтеграції України з Європейським Союзом щодо проєкту Закону України «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» предмет правового регулювання законопроекту охоплюється положеннями статті 14 «Верховенство права та повага до прав людини і основоположних свобод» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Наостанок варто наголосити на узгодженості інтеграції даних правових норм до чинного кримінального законодавства нашої держави з пунктом 6 розділом I Стратегії національної безпеки України «Безпека людини - безпека країни», затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, де йдеться про необхідність захисту особи, суспільства та держави від правопорушень, зокрема корупційних, забезпечення відновлення порушених прав, а також відшкодування заподіяної шкоди [9].

Отже, можна дійти висновку, що кримінально-правовий інститут реституції та компенсації повинен зайняти чітко окреслену нішу в чинному законодавстві України. Створення надійного компенсаційного механізму є додатковою гарантією поновлення порушених прав населення і відшкодування завданої йому шкоди внаслідок вчинених кримінальних правопорушень, зокрема у світлі злочинних діянь політичного та військового керівництв держави-агресора.

Література:

1. Директива Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу 2012/29/EU про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину, а також заміну Рамкового Рішення ради Європейського Союзу 2001/220/JHA від 25 жовтня 2012 року. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/14586540832015_compensation_for_victims_of_violent_crimes.pdf (дата звернення: 23.11.2023).
2. Директива Ради Європейського Союзу 2004/80/EC щодо відшкодування потерпілим від злочинів від 29 квітня 2004 року. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/14586540832015_compensation_for_victims_of_violent_crimes.pdf (дата звернення: 23.11.2023).
3. Європейську конвенцію про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 року. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/14586540832015_compensation_for_victims_of_violent_crimes.pdf (дата звернення: 23.11.2023).
4. Загальна декларація прав людини: Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#top (дата звернення: 23.11.2023).
5. Концепція забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів: схвалено Указом Президента України від 28 грудня 2004 року № 1560/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560/2004#Text> (дата звернення: 23.11.2023).
6. Понад 140 країн на Генасамблеї ООН підтримали українську формулу миру: електронний портал Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3674324-genasamblea-oon-uhvalila-ukrainsku-rezoluciu-sodo-neobhidnosti-dosagnenna-spravedlivogo-miru.html> (дата звернення: 23.11.2023).
7. Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень: проєкт Закону України від 17 липня 2020 року № 3892. URL:

- https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69541 (дата звернення: 23.11.2023).
8. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 23.11.2023).
 9. Про Стратегію національної безпеки України «Безпека людини - безпека країни»: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 23.11.2023).
 10. Рекомендація № R (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів: ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 967 засіданні заступників міністрів 14 червня 2006 року. URL: https://www.probatation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/10_Рекомендація-Рес20068-Комітету-Міністрів-Ради-Європи-державам-членам-щодо-допомоги-потерпілим-від-злочинів.pdf (дата звернення: 23.11.2023).
 11. Рекомендація № R (85) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо становища потерпілого в межах кримінального права і кримінального процесу: ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 387 засіданні заступників міністрів 28 червня 1985 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_85_11_1985_06_28.pdf (дата звернення: 23.11.2023).
 12. Aggression against Ukraine: Resolution ES-11/1 adopted by the General Assembly on 2 March 2022. URL: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_es-11_1.pdf (дата звернення: 23.11.2023).

Тома М.Г.

*кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна*

ВІК СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Питання дослідження суб'єкта кримінального правопорушення в умовах розвитку сучасного українського суспільства та кримінального законодавства не втрачають своєї актуальності, насамперед, тому що дана кримінально-правова категорія найбільш схильна до змін як у теорії, так і на практиці. Як ми знаємо, кримінальний кодекс протягом останніх років є об'єктом масштабного реформування. На сьогоднішній день в науковій літературі широко обговорюється питання модифікації суб'єкта кримінальної відповідальності. Враховуючи ряд проблем визначення ознак суб'єкта кримінального правопорушення, до подібних досліджень як правило залучаються не лише юристи, а й представники інших наукових галузей: психології, соціології тощо [1, с. 34], оскільки без участі подібних фахівців неможливо вирішити певні завдання, пов'язані з такою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення як вік, адже він безпосередньо пов'язаний із змінами, що протікають на фізіологічному рівні особистості, особливостями та рівнем сформованості її психіки, соціальним статусом.

Вік становить собою складне, об'ємне та багатопланове поняття, вивченню якого приділяють значну увагу різні науковці таких наук як: медицина, психологія, філософія, педагогіка, соціологія, і відповідно кримінальне право та криминологія. Що стосується кримінального законодавства, то вік в основному розглядають як ознаку суб'єкта кримінального правопорушення. У національному кримінальному законодавстві України визначення поняття віку відсутнє, воно обмежується лише кількісним визначенням мінімальної вікової межі, з якої може наставати кримінальна відповідальність.

На моє переконання варто зазначити, що для кримінального права правильне розуміння поняття віку, його ознак і елементів має важливе значення, оскільки вік є обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення при кваліфікації небезпечних діянь й обов'язковою

ознакою ряду кваліфікованих складів кримінальних правопорушень у частині ознаки потерпілого від злочину. Основою кримінально-правового поняття віку є його загальноприйняте значення, лише з деякими специфічними уточненнями [2, с. 173]. Розуміння суб'єкта кримінального правопорушення наводиться у частині першій ст. 18 Кримінального кодексу України (далі КК України), згідно із якою суб'єкт - це фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність [3].

Науковці виділяють декілька різновидів віку: 1) біологічний вік – вік який визначається залежно від стану обмінних, структурних, функціональних, регуляторних особливостей і пристосувальних можливостей організму; 2) освітній вік – рівень розвитку навчальних умінь, який визначається стандартизованими тестами; 3) розумовий вік – рівень розумового розвитку, який визначається за допомогою тесту інтелекту; 4) фізіологічний вік – вік людини, що виражається в поняттях рівня фізіологічного розвитку; 5) хронологічний вік – час, що минув від народження [4, с. 187].

Серед науковців вирує думка, згідно з якою виключно кількісна характеристика віку не дає повного уявлення про дане поняття, оскільки за кількістю прожитих років завжди криється якісний зміст цих періодів життя. Останнє в свою чергу проявляється через біологічні, соціальні та психологічні властивості віку. Автори наукових видань з вікової психології дають точніше визначення віку, розуміючи його як період розвитку кого-небудь, якісно специфічний рівень формування особистості. При цьому вік має подвійне значення: як специфічний наслідок попереднього розвитку особи і водночас стадія в соціально-психологічному розвитку людини [5, с. 279].

Кримінальне законодавство вік тлумачить в широкому і вузькому розумінні його значення. Під віком у широкому розумінні мається на увазі календарний період, який пройшов від народження людини до будь-якого іншого хронологічного моменту її життя. У вузькому розумінні – це календарний період психофізіологічного стану людини, з котрим пов'язані біологічні, соціально-психологічні і юридичні зміни та наслідки [6, с. 47]. Слід зазначити, що межі вказаних видів є умовними, оскільки кожен з них тісно пов'язаний з іншим.

Як кримінально-правова категорія вік становить собою встановлену кримінальним законом кількість часу, прожитого особою, а також ступінь її психологічного, фізіологічного і соціального розвитку, що характеризує можливість особи усвідомлювати суспільну небезпеку своїх діянь відповідно та керувати ними. Однією з обов'язкових умов притягнення особи до кримінальної відповідальності можна назвати досягнення нею встановленого КК України віку. Варто наголосити, що встановлення мінімальної календарної вікової межі для кримінальної відповідальності має бути соціально та кримінологічно обґрунтованим. Тільки за умови досягнення певного віку під впливом в першу чергу сім'ї, школи, соціального середовища підліток досягає певного рівня свідомості, який дозволяє йому відмежовувати добро та зло, що може спричинити шкоду іншим людям чи суспільству в цілому. Підліток таким чином набуває можливість усвідомлювати соціальний зміст своєї поведінки, отримує достатнього рівня соціальної свідомості, який дозволяє йому оцінювати не лише фактичний бік своїх вчинків, але і їх соціальноправову значимість.

За кримінальним законодавством України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років (ч. 1 ст. 22 Кримінального Кодексу України). Водночас закон передбачає так званий знижений вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, відповідно до ч. 2 ст. 22 КК України особи, які вчинили злочин у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності за ряд тяжких та особливо тяжких злочинів, насильницького та майнового характеру вчинені виключно умисною формою вини.

Зазначимо, що в основу встановлення можливості притягнення особи до кримінальної відповідальності з 14-річного віку покладені наступні критерії: 1) рівень розумового розвитку, який дає підставу вважати, що особа в 14-річному віці вже розуміє (усвідомлює) суспільну небезпеку й протиправність діянь, зазначених у ч. 2 ст. 22 КК України; 2) вагома поширеність вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів серед підлітків; 3) висока суспільна небезпека таких діянь [7, с. 159].

Звернемо увагу на те, що у науці кримінального права наявні різні дискусії щодо підстав, якими повинен керуватись законодавець під час встановлення мінімального віку суб'єкта кримінального правопорушення за кримінальним законодавством України. Можна вирізнити два підходи до

питання встановлення мінімального віку суб'єкта злочину: 1)прибічники першого підходу стоять на тому щоб встановити єдиний мінімальний вік суб'єкта вчиненого протиправного діяння визначено як злочин. Проте серед прихильників цього підходу немає єдиної думки з приводу віку, після досягнення якого особа може підлягати кримінальній відповідальності; 2)представники другого підходу пропонують до встановлення мінімального віку суб'єкта кримінального правопорушення підходити диференційовано, тобто встановити вік суб'єкта злочину щодо вчинення всіх кримінальних правопорушень і вік суб'єкта злочину щодо вчинення лише окремих кримінальних правопорушень. Проте, прихильники останнього підходу висловлюють різні погляди щодо віку, після досягнення якого особа може бути суб'єктом злочину, щодо вчинення всіх злочинів та щодо вчинення лише окремих злочинів та ін..

Аналізуючи вищезазначене можна сказати, що точне встановлення віку особи може мати вирішальне значення під час розгляду питання про притягнення її до кримінальної відповідальності. Встановлення у кримінальному кодексі віку кримінальної відповідальності не означає, що кримінальний закон визнає неповнолітніх, які досягли віку кримінальної відповідальності, повною мірою соціально зрілими. Отже, вивчення різних аспектів віку як ознаки суб'єкта кримінального правопорушення має важливе значення для розвитку теорії кримінального права та правозастосовної практики. Проте, крім правового питання, ефективна диференціація віку у кримінальному законодавстві має велику соціальну значущість, оскільки торкається проблеми прав особистості.

Список використаних джерел:

1. Байбарін А. А. Кримінально-правова диференціація віку: монографія. - М.: Вища школа, 2009. - 252 с.
2. Сапожнікова О. Проблемні питання, що пов'язані із встановленням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». 2007. Випуск 45. С. 170-180.
3. Кримінальний кодекс України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ-Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. 610 с.
5. Чубарєв В.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Київ : Правові джерела, 2002. 381 с.
6. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Атіка, 2004. 263 с.
7. Сапожнікова О. Особливості вікового критерію кримінальної відповідальності. Право України. 2009. № 7. С. 158-161.

Фігурський В.М.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

**ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ РОЗУМІННЯ ДОКАЗІВ ТА
УНОРМУВАННЯ СПОСОБІВ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДЕРЖАВ**

Вирішення як основного питання кримінального провадження – про винуватість чи невинуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень), так і поточних питань кримінальної процесуальної діяльності відбувається на підставі відповідних фактичних даних. Такими даними згідно з ч. 1 ст. 84 КПК України є докази.

Найпростіше визначення доказів міститься у ч. 1 ст. 20 КПК Литовської Республіки. Так, доказами у кримінальному провадженні є дані, отримані в установленому законом порядку. Водночас у чч. 3, 4 цієї статті зазначено, що доказами можуть бути лише такі дані, які підтверджують або спростовують хоча б одну обставину, що має значення для правильного вирішення справи, а також те, що доказами можуть бути лише дані, отримані законним шляхом, які можуть бути перевірені процесуальними діями, передбаченими цим Кодексом [1].

У подібний спосіб зміст цієї категорії витлумачений у ст. 104 КПК Республіки Болгарія – доказами у кримінальному провадженні можуть бути фактичні дані, які пов'язані з обставинами справи, сприяють їх з'ясуванню та встановлюються в порядку, передбаченому цим Кодексом [2].

Значно повніша дефініція цього поняття закріплена у КПК Республіки Молдова, відповідно до ч. 1 ст. 93 якої доказами є отримані в установленому цим Кодексом порядку фактичні дані, ґрунтуючись на яких встановлюються наявність або відсутність злочину, особа, яка вчинила злочин, винуватість або невинуватість обвинуваченого, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [3].

Ще більше ознак доказів містить ч. 1 ст. 127 КПК Латвійської Республіки, згідно з якою доказами у кримінальному провадженні є будь-які отримані в установленому законом порядку та встановлені у певній

процесуальній формі відомості про факти, які особи, які беруть участь у кримінальному провадженні, використовують у межах своєї компетенції для обґрунтування наявності чи відсутності обставин, що входять до предмету доказування [4].

Наведені дефініції поняття «доказ» дуже подібні до вітчизняного визначення цієї категорії, закріпленого у ч. 1 ст. 84 КПК України. Зокрема, доказами визнаються дані чи фактичні дані. У цьому контексті їх розглядають як кримінально-релевантну інформацію, що дає можливість з'ясувати наявність чи відсутність елементів предмету доказування. Такі дані отримані у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку. Тож цей засіб кримінального процесуального доказування може бути використаний лише за умови нормативного дозволу. В наявності вузьке розуміння «доказу».

Дещо ширше, у порівнянні з поданими, трактування доказу закріплене у словацькому та чеському кримінальному процесуальному законах.

Відповідно до ч. 3 § 119 КПК Словацької Республіки доказами може служити все, що сприяє правильному з'ясуванню обставин справи і отримане із засобів доказування відповідно до цього або окремого закону [5]. Звідси словацькі процесуалісти визначають доказ як пряме знання або наслідок процесуальної дії уповноваженого у кримінальному провадженні органу чи суду, отримані за допомогою засобу доказування, для з'ясування обставин, що є предметом доказування [6, с. 404]. Подібне розуміння доказу сформульоване і у чеській кримінальній процесуальній доктрині [7, с. 400-401].

Як впливає з вищенаведених доктринальних позицій, доказ також тлумачать як інформацію. Так само закріплене нормативно-дозвільне використання цього інструменту у доказуванні.

У кримінальному процесуальному праві деяких європейських держав нормативне визначення доказів відсутнє. Однак така прогалина заповнена наукою кримінального процесу.

Так, у теорії польського кримінального процесу немає багатозначнішого поняття, ніж «доказ». У КПК Республіки Польща запроваджена відкрита система доказів. Тому доказом може бути будь-що, що дає змогу встановити істину [8, с. 49]. Доказом є кожна інформація про факти, що підлягають встановленню [9, с. 114]. Водночас не будь-яка інформація є процесуально релевантною. Також не кожна інформація є

доказом. Для того, аби ним стати вона повинна бути впроваджена до кримінального процесу у спосіб, передбачений кримінальним процесуальним законом. Тож категорія «інформація» є ширшою, ніж доказ. Доказ у кримінальному провадженні є кожен допустимий засіб, що служить для встановлення обставин, які мають значення для його вирішення [10, с. 578].

Звідси випливає, що у польському кримінальному процесі доказ також трактується як інформація, що може бути використана у кримінальному процесуальному доказуванні, за умови її одержання із встановлених законом джерел та у спосіб ним передбачений.

КПК ФРН теж не містить легального визначення поняття «докази», однак у ньому воно використовується, насамперед, у зв'язку із проведенням судового розгляду щодо отримання доказів (§ 244) та їх вільної оцінки (§ 261) [11]. Водночас, доказами згідно з КПК ФРН вважаються такі джерела: обвинувачений (*Der Beschuldigte*), свідок (*Der Zeuge*), експерт (*Der Sachverständige*), візуальні докази (*Augenscheinbeweis*), документи (*Urkunde*). Їм надано самостійне доказове значення. Відомості про факти не включені у поняття доказу.

Необхідно зазначити, що обвинувачений вважається не лише суб'єктом процесу, а й доказом. Доказом у технічному розумінні він є лише у контексті проведення його огляду, відбирання у нього фотографій чи відбитків пальців тощо, а також під час одночасного допиту зі свідком. Аналогічне трактування поширюється і на свідка. Водночас, сучасний підхід характеризується розширенням суб'єктної позиції свідка, який має право на захист своєї фізичної недоторканості та особистості. Проте, це не повинно підірвати придатність свідка як доказу. Розрізняють візуальні докази та документи. Не лише речі є предметом візуального доказу, але й жива особа та труп, а також такі події, як рух транспорту на певному перехресті. Документ вважається доказом, якщо має інтелектуальний зміст, незалежно від матеріальної основи [12, с. 188-189, 214, 223-224].

Вищенаведене дає підстави для висновку про те, що у німецькому кримінальному процесі під доказом розуміють джерело відомостей про факти.

У французькій процесуальній доктрині доказом факту вважається будь-що, що веде до логічного висновку, що він існує або що він істинний. Докази є ключовим елементом процедури [13]. Французькі правники вважають, що доказ є як інтелектуальною, так і матеріальною операцією.

Інтелектуальна операція – це процес, суто юридична демонстрація, відмінна від інших наук. Матеріальна операція стосується факту, документа, який щось підтверджує [14, с. 813-814]. Докази є інструментом виявлення правди [15]. У кримінальному процесі Франції може бути використаний будь-який допустимий доказ, незалежно від того, чи він зазначений у законі, чи ні.

Утім використання доказів у французькому кримінальному процесі ґрунтується на двох принципах: справедливість при отриманні доказів і справедливість при дослідженні доказів [16, с. 55-56]. Перший принцип забороняє використовувати докази, отримані з порушенням права на захист, права на повагу до людської гідності. Також не допускається використання доказів, одержаних внаслідок хитрощів або обману (у французькій судовій практиці мав місце випадок, коли слідчий суддя, приховуючи свій статус від підозрюваного, провів з ним у телефонну розмову з метою отримання обвинувальних доказів) чи інших незаконним способів (допит свідка під гіпнозом). Другий принцип ґрунтується на повазі до прав сторони захисту та повазі до змагального процесу. Про підтримку поваги до прав захисту йдеться у art. 432 КПК Республіки Франція, згідно з якою письмові докази не можуть впливати з листування між обвинуваченим і його адвокатом [17]. Повага до змагального процесу сформульована у ч. 2 art. 427 цього кодексу – суд може обґрунтовувати своє рішення лише доказами, наданими йому під час судового розгляду і обговорених за участю обох сторін [17].

Поряд з цим, для встановлення обставин певних кримінально-караних діянь можуть бути використані тільки визначені законом процесуальні інструменти. Наприклад, правопорушення можуть бути доведені лише певними засобами доказування: протоколами та показаннями (art. 537 КПК Республіки Франція) [17].

В італійській процесуальній науці доказ визначають як будь-які дані, законно отримані під час судового розгляду, які можуть бути оцінені судом щодо конкретної обставини, яка підлягає доказуванню [18, с. 84]. Відповідно до art. 189 КПК Італійської Республіки коли потрібні докази, не передбачені законом, суд може прийняти їх, якщо вони придатні для встановлення фактів і не завдають шкоди моральній свободі особи. Суд приймає рішення про допуск після заслуховування сторін щодо способу отримання доказів [19].

Італійський законодавець, зробивши вибір між допустимістю чи недопустимістю так званих нетипових доказів (*prove atipiche*), прямо не врегульованих законом, на користь їх використання у кримінальному

судочинства, водночас, обмежив сферу їх дії. Повноваження оцінки допустимості нетипових доказів належать суду. До двох істотних вимог, а саме: відсутність моральної шкоди для відповідної особи та необхідність проведення операції для встановлення фактів, необхідно додати й те, що, в будь-якому випадку, це має бути доказ, не заборонений законом. Водночас, типові докази (*prove tipiche*) повинні бути одержані у спосіб, встановлений законом. З огляду на це, КПК Італійської Республіки містить розділ III «Засоби доказування» (*Mezzi di prova*) та розділ IV «Засоби пошуку доказів» (*Mezzi di ricerca della prova*) [19].

Тож в італійському та французькому кримінальному процесуальному праві закріплений змішаний спосіб використання доказів – як за умови не порушення встановлених нормативних заборон, так і за умови нормативного дозволу.

Література:

1. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/en/TAD/TAIS.163482>
2. Наказателно-процесуален кодекс. URL: https://lex.bg/bg/laws/ldoc/21355_12224
3. Codul de procedură penală a Republicii Moldova. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=326970&lang=2>
4. Kriminālprocesa likums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>
5. Trestný poriadok. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2005/301/>
6. Čentěš J. a kol. Trestný poriadok. Veľký komentár. 5. aktualizované vydanie. Žilina: Eurokodex, 2022. 956 s.
7. Jelínek J. a kol. Trestní právo procesní. 6. aktualizované vydání. Praha: Leges, 2021. 944 s.
8. Gorbaczuk M. Dowody w postępowaniu kontrolnym i ich procesowa waloryzacja. *Kontrolerinfo*. 2017. № 9. S. 47-60.
9. Boch B. Pojęcie dowodu prywatnego i dokumentu prywatnego w polskim procesie karnym. *Problemy Prawa Karnego*. 2019. T. 3. S. 111-133.

10. Grzegorzczak T., Tylman J. *Polskie postępowanie karne*. Wydanie 10. Warszawa: Lexis Nexis, 2022. 1440 s.
11. Strafprozeßordnung. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/>
12. Roxin C., Schönemann B. *Strafverfahrensrecht*. 27, neu bearbeitete Auflage. München: C.H. Beck, 2012. 568 s.
13. La preuve dans le procès pénal. URL: <https://revuejuris.net/wp-content/uploads/2019/12/document-final.pdf>
14. Mekki M. Preuve et vérité en France. Journées PaysBas/Belgique – La Preuve. Bruxelles: Bruylant, 2015. P. 813-847.
15. Mekki M. Vérité et preuve. URL: https://www.researchgate.net/publication/264537086_El_acoso_laboral_tutela_y_prueba_de_la_lesion_de_los_derechos_fundamentales/fulltext/55e0a66e08ae2fac471c5208/El-acoso-laboral-tutela-y-prueba-de-la-lesion-de-los-derechos-fundamentales.pdf
16. Fourment F. *Procédure pénale*. 14-e édition. Bruxelles: Éditions Larcier, 2013. 417 p.
17. Code de procédure pénale. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/
18. Ferrua P. La prova nel processo penale. *Revista Brasileira de Direito Processual Penal*. Vol. 4. № 1. P. 81-128.
19. Codice di procedura penale. URL: <https://www.brocardi.it/codice-di-procedura-penale.html>

Юрчишин В.М.

д.ю.н., професор кримінальної юстиції, професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування Чернівецького торговельно-економічного інституту, Почесний працівник прокуратури України

**ФУНКЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИКА В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ**

У новому Кримінальному процесуальному кодексі України введено інститут судового контролю, який повністю відповідає стандартам Європейського союзу та резолюціям ПАРЕ. Такий правовий інститут, як судовий контроль, діє у правильному напрямку. Однак на жаль, суттєвий вплив на судовий контроль спричинила війна з російською федерацією, що зумовило зміни у повноваженнях органів прокуратури в умовах воєнного стану, зокрема їх розширення, що є цілком закономірним, виправданим та необхідним. Законом №1631-VII від 12.08.2014 року КПК України було доповнена ст. 615 «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції».

Згідно зазначеного Закону на місцевості адміністративні території, на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичних операцій, у разі неможливості виконання у встановлені Законом строки слідчим суддею повноважень передбачених: ст. 163, Розгляд клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, ст. 164 Ухвала про тимчасовий доступ до речей і документів, ст.234 обшук, ст.235 Ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, ст.247 слідчий суддя, який здійснює розгляд клопотання щодо негласних розшукових дій, ст.248 Розгляд питання про дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, такі повноваження покладалися на «відповідного прокурора» [1].

Під терміном «відповідний прокурор» слід розуміти процесуальний керівник (уточнення – В.Ю.).

02 червня 2016р. Верховна рада України прийняла Закон №1401-VIII, яким внесено до Конституції України зміни та доповнення. Зокрема, Конституцію України було доповнена статтею 131-1, згідно якої в Україні діє прокуратура, яка здійснює:

1. Підтримання публічного обвинувачення в суді;

2. Організацію і процесуальний керівництва досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями діями органів правопорядку;

3. Представництва інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом конституція конституції [2, с.58].

З цього часу, на органи прокуратури покладено функцію процесуального керівництва. Ми підтримуємо думку професора В.М. Тертишника про те, що ...прокурор здійснює нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням... . Тобто він поєднує функції слідчого, обвинувача і прокурора, здійснює нагляд за розслідуванням загалом, а отже, і керівництвом розслідуванням зокрема [3, с. 91].

Зміни до статті 615, доповнення КПК України ст.ст. 615-1, 616 були пов'язані із агресією російської федерації і реакцію Президента України, який видав Указ №64/2022 «Про ведення воєнного стану в Україні», а Указом Президента України від 06.11.2023р. №734/2023 «Про продовження строку воєнного стану» продовжено строк дії воєнного стану в Україні з 05 годин 30 хвилин 16 листопада 2023р. строком на 90 діб [4].

Таким чином, редакція Закону України №1631-VII від 12 серпня 2014р. передбачала, що у разі неможливості виконання у встановлений Законом строки слідчим суддею повноважень передбачених ст.ст. 163, 164, 234, 235, 247 та 248 КПК України, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб, ці повноваження виконує відповідний прокурор. Стаття 615 Кримінально-процесуального кодексу України, доповнена п.2 ч.1 згідно якої, окремі повноваження слідчого судді делегуються керівнику відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором у разі відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею своїх повноважень. Згідно статті 10 Закону України «Про прокуратуру» обласну прокуратуру очолює керівник обласної прокуратури, а окружну прокуратуру очолює – керівник окружної прокуратури (ст.12 Закону України «Про прокуратуру») відповідно на них покладені зазначені повноваження [5, с.15-17].

Отже, у редакції Закону України №1631-VII від 12 серпня 2014р. повноваження слідчого судді у разі неможливості їх виконання, виконував

відповідний прокурор — тобто процесуальний керівник, а згідно Закону №2111-IX від 03 березня 2022р. та Закону №2137-IX від 15.03.2022 р. і Закону №2101-IX від 14.04.2022 р. керівник окружної, обласної прокуратури – за умови відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею повноважень передбачених ст.ст. 140, 164, 164, 170, 173, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245 - 248, 250, 290 КПК України.

Висновок: Верховна Рада України внесли зміни та доповнення до Кримінально-процесуального кодексу України, яким надала керівнику окружної, обласної прокуратури повноваження слідчого судді. Такі повноваження на час воєнного стану є виправданими, вони відповідають завданням кримінального процесу – забезпечення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування злочинів, вчинених агресором - російською федерацією на території України.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Конституція України: чинне законодавство станом на 05 липня 2023 р.: Офіц. Текст. К.:Алерта, 2023. 80 с.
3. Тертишник В.М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 20-те, доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2023. 1120 с.
4. Голос України, газета №226 10 листопада 2023 року (8243) http://www.golos.com.ua/edition_archive/2023-11
5. Закон України «Про прокуратуру»: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 16 січня 2023 року – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2023. – 140 с. – (Закони України).

Юрчишин П.В.

*аспірант 1-го року очної форми навчання аспірантури Київського
університету права НАН України*

*Науковий керівник – Гольдберг Н.О., к.ю.н. доцент кафедри кримінального
права та процесу КУП НАН України*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

24 лютого 2022р. російська федерація розпочала військову агресію проти України. В цей же день Указом Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», було введено воєнний стан. Указом Президента України від 06.11.2023р. №734/2023 «Про продовження строку воєнного стану» продовжено строк дії воєнного стану в Україні з 05 годин 30 хвилин 16 листопада 2023р. строком на 90 діб [1].

Воєнний стан – це особливий правовий режим, який може бути введеним в Україні на всій її території чи в окремих її місцевостях, у випадках збройної агресії або ж загрози нападу, небезпеки державній незалежності України та її територіальній цілісності.

Такому правовому режиму властиві наступні ознаки: надання додаткових повноважень представникам окремих державних органів (зокрема, наприклад, органам виконавчої влади, військовим командуванням); можливість обмеження конституційних прав і свобод громадянина у встановлених законом виключних випадках та порядку; настання особливого періоду для проведення мобілізації; початок дій окремих норм Кримінального Кодексу України (далі – ККУ), властивих військовому періоду тощо [2].

Що ж безпосередньо стосується органів та посадових осіб прокуратури, то у ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» зазначено наступне: «У період воєнного стану не можуть бути припинені повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також судів, органів прокуратури України, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, та органів, підрозділи яких здійснюють контррозвідувальну діяльність» [3].

На нашу думку, саме ця норма профільного законодавства і є правовим базисом виключності статусу прокурора у такий складний

період в державі, що і призводить до відповідних змін організації його діяльності.

Однією із функцій органів прокуратури під час досудового розслідування є нагляд за негласними та іншими слідчими розшуковими діями органів правопорядку (ч.2 ст.130-1 Конституції України) [4, с.58].

На думку професора В.М. Тертишника ...нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку потребує належної фахової підготовки (прокурорів – уточнення моє – Ю.П.), так і удосконалення процесуальної форми сучасного інституту негласних слідчих (розшукових) дій [5, с.389].

Початковим етапом доказування є формування доказів, яке здійснюється шляхом проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і інших процесуальних дій. Серед способів формування доказів істотне значення належить негласним слідчим (розшуковим) діям, які являють собою різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) (ч. 1 ст. 246 КПК) [6].

Негласність слідчих (розшукових) дій означає особливий порядок їх підготовки, проведення, зберігання та використання отриманих результатів у режимі прихованості до певного часу від інших осіб, які не причетні до їх проведення [7, с. 130]. Негласність може бути зумовлена як практичною доцільністю, так і неможливістю гласного проведення окремих слідчих (розшукових) дій, відкритого використання засобів, методів або залучення окремих учасників. Негласність може бути: 1) абсолютною, за якої про проведення негласних слідчих (розшукових) дій поінформовані тільки особи, які приймають рішення про їх здійснення, оперативні співробітники, яким доручається виконання відповідного рішення, а також особи, які залучаються до проведення негласних слідчих (розшукових) дій (конфіденти, співробітники оперативних підрозділів); 2) відносною, за якої про проведення негласних слідчих (розшукових) дій не знають тільки особи, щодо яких вони здійснюються, а їх результати, отримані в таємниці від зацікавлених осіб, надалі можуть бути піддані гласності [8, с. 421].

Особливості забезпечення прав осіб у ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій і використання їх результатів у доказуванні

зумовлюють необхідність у зверненні до дослідження порядку їх проведення.

Однією з негласних слідчих (розшукових) дій, найбільш складно та різноплановою за своїм характером є контроль за вчиненням злочину.

У загальноприйнятому розумінні «контроль» - це перевірка відповідності контрольованого об'єкта встановленим вимогам, а також постійне спостереження з метою перевірки чи нагляду. Відповідно до дефініції, наведено у тлумачному словнику української мови, контроль є специфічною формою рефлексії, здатністю суспільства робити себе предметом свого розгляду та реагувати на відхилення від ідеального стану; існує у будь-якому суспільстві як система різномірних механізмів, способів, які фіксують і забороняють відхилення дій людей за межі допустимого щодо моральності, права, технічних інструкцій тощо, що перетворюють ці відхилення в енергію відновлення руху до ідеалу. На сьогодні теоретико-правові джерела не закріплюють безпосередньо визначення контролю за вчиненням злочину, розкриваючи лише зміст окремих його форм.

Висновок. Відповідно до ч. 3 ст. 110, ч. 4 ст. 246, ч. 1 ст. 251, ч. 7 ст. 271 КПК України контроль за вчиненням злочину проводиться за рішенням прокурора, яке приймається у формі постанови.

Контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України) як негласна слідча розшукова) дія проводиться виключно на підставі постанови прокурора, що може бути винесена ним за власною ініціативою чи за зверненням слідчого, який здійснює досудове розслідування і має на меті встановлення контролю за таким, що готується або вчиняється тяжким чи особливо тяжким злочином. Проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії може бути здійснене в окремих формах, якими є *контрольована поставка, контрольована та оперативна закупка, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину.*

Література:

1. Голос України, газета №226 10 листопада 2023 року (8243) http://www.golos.com.ua/edition_archive/2023-11
2. Васильєв С. В., Маляр С. А. Правові засади запровадження режиму воєнного стану в Україні. Наука і техніка сьогодні. 2022. № 3 (3). С. 22-30.

3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250
4. Конституція України: чинне законодавство станом на 05 липня 2023 р.: Офіц. Текст. К.:Алерта, 2023. 80 с.
5. Тертишник В.М. Конституція України. Науково-практичний коментар. Київ: Алерта, 2023. 464 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
7. Колесник В.А. Суб'єкти здійснення та класифікація негласних слідчих (розшукових) дій. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 129–134.
8. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.

Ющик О.І.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОБАЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ КРИВДНИКІВ

Однією із необхідних умов вступу України до Європейського Союзу є законодавче врегулювання та закріплення дієвих механізмів по запобіганню домашньому насильству та боротьбі з ним. До найбільш вагомих міжнародних актів у сфері протидії домашньому насильству є «Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011 року, яку Україна ратифікувала Законом України від 20 червня 2022 року № 2319-ІХ «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами»[4]. Положення Стамбульської конвенції містять рекомендації та вимоги держав-учасниць із криміналізації діянь, пов'язаних із домашнім насильством та створення ефективного механізму відповідальності кривдників.

Національне законодавство з 2001 року починає закріплювати загальні засади боротьби з домашніми кривдниками у нормах Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року, але втратив чинність 7 січня 2018 року, внесенням змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України 6 грудня 2017 року, а саме криміналізацією домашнього насильства статтею 126-1 КК України та внесенням окремого розділу XIII-1 «Обмежувальні заходи», а також прийняттям Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» 7 грудня 2017 року[3].

Відповідно такі законодавчі зміни стали підґрунтям для протидії домашньому насильству, невідворотності кримінальної відповідальності правопорушника, розробленні та застосуванні системи заходів, спрямованих на зміну поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей,

на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків [3].

Одним із таких заходів відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачено проходження програми для кривдника, яка передбачає комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків. Згідно ст. 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року [2] оцінкою ризиків є оцінювання вірогідності продовження чи повторного вчинення насильства за ознакою статі, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи.

Методологічну основу виконання такого заходу становить Типова програма для кривдників затверджена Наказом Міністерства соціальної політики України 01 жовтня 2018 року № 1434 [9]. Завданнями цієї Типової програми є: сприяння зміні насильницької поведінки кривдника; сприяння засвоєнню кривдником моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, взаєморозуміння, взаємоповаги і дотримання прав усіх членів родини, формування у кривдника конструктивної моделі поведінки у приватних стосунках; сприяння оволодінню кривдником знаннями про основні норми законодавства в сфері запобігання та протидії домашньому насильству та/або насильству за ознакою статі, а також про види відповідальності за його вчинення; формування у кривдника відповідального ставлення до власної поведінки та її наслідків для себе та оточуючих; сприяння розвитку у кривдника емоційного інтелекту та самосвідомості; розвиток навичок кривдника до конструктивного безконфліктного спілкування, ефективної та ненасильницької комунікації; розвиток здатності кривдника виявляти, аналізувати та усвідомлювати свої негативні думки, когнітивні фільтри, помилки, емоції, керувати ними, розуміти їх наслідки.

Типова програма для кривдників, яка містить рекомендований комплекс заходів, спрямованих на корекцію поведінки осіб, котрі вчинили домашнє насильство. Вона передбачає здійснення діагностики причин насильства в сім'ї, індивідуальну та групову роботу з кривдниками, результатом якої повинен стати контроль ними власної поведінки, здатність стримувати агресію та задовольняти потреби ненасильницькими шляхами, будувати відносини з іншими людьми на основі взаєморозуміння

Направлення кривдника на проходження програми на законодавчому рівні закріплено статтею 39-1 КУпАП «у разі вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі суд під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про направлення особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, на проходження програми для таких осіб, передбаченої Законом України "Про запобігання та протидію домашньому насильству" чи Законом України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" [5].

Кримінальним законодавством визначено обмежувальний захід, передбачений статтею 91-1 КК України, а саме направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми [6]. Даний захід є спеціальним та запроваджений саме з метою протидії домашньому насильству шляхом перевиховання особи, яка його вчинила, зміну її ставлення до цього явища. Реалізація пробаційної програми щодо суб'єкта пробації, на якого судом покладено такий обов'язок, забезпечується органом пробації.

В межах кримінального провадження за правопорушення, пов'язані з домашнім насильством суд може застосувати пройти пробаційну програму кривдника на підставі ст. 194 КПК України на стадії досудового розслідування до особи, яка підозрюється у вчиненні такого кримінального правопорушення [7].

У випадку призначення покарання не пов'язаного з позбавленням волі суд може застосувати відповідно до п.5 ч. 1 ст. 91-1 КК України обмежувальний захід, що застосовується до особи, яка вчинила домашнє насильство. Крім того, у разі звільнення від відбування на підставі ст. 75 КК України, суд може покласти обов'язок, передбачений ч. 2 ст. 76 КК України, а саме виконати заходи, передбачені пробаційною програмою, що є необхідними і достатніми для її виправлення з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуальних кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» [1] прийнятого 23 серпня 2023 року Кримінальний кодекс України доповнено статтею 59-1 «Пробаційний нагляд», який є різновидом покарання, що

полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства. Відповідно в межах цього покарання суд теж може покласти обов'язок на особу виконати заходи, передбачені пробаційною програмою.

Для досягнення результатів пробаційної програми не достатньо лише її застосування, щоб виправити кривдника та попередити вчинення нових кримінальних правопорушень в сфері домашнього насильства. Тому Наказом Міністерства юстиції України від 28 березня 2018 року було затверджено перелік заходів щодо реалізації пробаційної програми [8].

До початку реалізації пробаційної програми куратор пробаційної програми ознайомлює суб'єкта пробації з метою програми, знаннями та навичками, які він може набути за результатами проходження програми, графіком реалізації пробаційної програми (під підпис) та попереджає про відповідальність за невиконання обов'язків, покладених на суб'єкта пробації судом. Виконання суб'єктом пробації заходів, передбачених пробаційною програмою, передбачає: відвідування занять відповідно до графіка реалізації пробаційної програми; недопущення під час занять вчинків, що ображають людську гідність і громадську мораль, погроз, насильства, відвідування занять з ознаками алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння та інших вчинків, що унеможливають проведення заходів, передбачених пробаційною програмою; виконання завдань, що надаються куратором пробаційної програми або іншими фахівцями, які можуть залучатися до реалізації пробаційних програм, у рамках заходів, передбачених пробаційною програмою.

Після виконання пробаційної програми надається висновок щодо виконання заходів, передбачених пробаційною програмою, та оцінка результатів проходження пробаційної програми додаються до матеріалів органу пробації, які подаються до суду щодо суб'єкта пробації. У разі невиконання суб'єктом пробації заходів, передбачених пробаційною програмою, без поважних причин орган пробації застосовує до нього письмове попередження про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення для відбування призначеного покарання.

Отже, законодавча фіксація застосування пробаційних програм для кривдників є дієвим механізмом протидії домашньому насильству,

невідворотності кримінальної відповідальності правопорушника, розробленні та застосуванні системи заходів, спрямованих на зміну поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуальних кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» від 23 серпня 2023 року №3342-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text> (дата звернення 03.12.2023)
2. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року № 2866-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення 02.12.2023)
3. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» 7 грудня 2017 року № 2229-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення 02.12.2023)
4. Закон України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» № 2319-IX від 20.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> (дата звернення 01.12.2023)
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 02.12.2023)
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3028> (дата звернення 02.12.2023)

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2013 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 02.12.2023)
8. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Переліку заходів щодо реалізації пробаційної програми» від 28 березня 2018 №926/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-18#Text> (дата звернення 03.12.2023)
9. Типова програма для кривдників затверджена Наказом Міністерства соціальної політики України 01 жовтня 2018 року № 1434 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text> (дата звернення 03.12.2023)

ТРИБУНА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

Доголич І.В.,

*студентка 4 курсу юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

Науковий керівник: Шевчук А.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Принцип правової визначеності є важливою складовою принципу верховенства права. У широкому розумінні принцип правової визначеності являє собою сукупність вимог до організації та функціонування правової системи з метою забезпечення стабільного правового положення людини шляхом вдосконалення процесів правотворчості та правозастосування [1, с. 66].

Принцип правової визначеності є різновидом загальних принципів права. Він знаходить своє відображення у джерелах права ЄС і застосовується у практиці Європейського суду, є спільним для правопорядків держав – членів ЄС, а також набуває поширення у праві України. Зміст принципу правової визначеності, розуміння його сутності й призначення у правовому регулюванні, а також з'ясування вимог, які впливають з цього принципу є ключовими факторами для адаптації законодавства України до принципів права ЄС.

В установчих договорах Європейського Союзу принцип правової визначеності прямо не закріплюється, проте Судом ЄС він визнається одним із загальних принципів європейського права. В своїй практиці Суд ЄС зазначає, що дія (наслідки) права Співтовариства повинна бути чіткою і передбачуваною для тих, на кого воно поширюється. Принцип правової визначеності для обґрунтування своїх рішень використовує і Європейський

суд з прав людини, прецеденти якого можна вважати частиною європейського права [1, с. 68].

Так, у справі «Гешмен і Герруп проти Сполученого Королівства» (рішення від 25 листопада 1999 р.) Європейський суд з прав людини вказав, що однією з вимог, яка впливає зі словосполучення «встановлений законом», є передбачуваність. Норму не можна вважати «законом», якщо вона не сформульована достатньо чітко, що дає особі можливість керуватися цією нормою у своїх діях. З іншого боку, хоча визначеність у законі надзвичайно бажана, забезпечення її може призвести до надмірної ригідності, тоді як закон ніколи не повинен відставати від обставин, що змінюються. Ступінь чіткості, яку мають забезпечувати формулювання національних законів і яка в жодному випадку не може охопити всі непередбачувані обставини, значною мірою залежить від змісту певного документа, сфери, на яку поширюється закон, а також від кількості та статусу тих, кому він адресований [2].

Європейський суд з прав людини також звертав увагу і на недосконалість чинного законодавства України і необхідність дотримання принципу правової визначеності. Так, у рішенні від 6 листопада 2008 р. у справі «Слоєв проти України» ЄСПЛ зазначив таке: «Суд вважає, що відсутність чітко сформульованих положень, які б визначали, чи можливо належним чином продовжити (якщо так, то за яких умов) застосування на стадії судового слідства запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, обраного на визначений період на стадії досудового слідства, не відповідає критерію «передбачуваності закону» для цілей п. 1 ст. 5 Конвенції. Суд також нагадує, що практика, яка виникла у зв'язку із законодавчою прогалиною і яка зумовлює тримання особи під вартою протягом необмеженого і непередбачуваного строку за обставин, коли таке тримання не передбачається ні конкретним положенням законодавства, ні будь-яким судовим рішенням, сама по собі суперечить принципу юридичної визначеності, який введений Конвенцією і який становить один з основних елементів верховенства права» [3].

Важливість та необхідність дотримання принципу правової визначеності в своїх рішеннях зазначали і національні суди. Так, Конституційний суд України у своєму рішенні від 26 лютого 2019 року у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2

Кримінального кодексу України, в п. 3 якого говориться, що одним з головних елементів принципу верховенства права, закріпленого ч. 1 ст. 8 Основного Закону України, є юридична визначеність. Конституційний Суд України наголошував на важливості вимоги визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до свавілля [4].

Поняття правової визначеності у її сучасному розумінні виводять із права людини знати критерії, відповідно до яких можуть бути встановлені обмеження її основних прав і свобод. В аспекті кримінального права це означає здатність зрозуміти, які діяння та за яких умов можуть бути визнані злочинними, які правові наслідки належить очікувати у випадку їх вчинення. Не викликає сумніву, що правова визначеність охоплює також можливість зрозуміти іншу сторону кримінально-правової регламентації – умови, за яких діяння, формально передбачені кримінальним законом як злочини, не будуть тягнути відповідальності, та на які пом'якшення може розраховувати особа, яка все ж таки вчинила злочин. Також очевидним є те, що правова визначеність має бути «адресована» не лише особі, яка може вчинити чи вже вчинила діяння, передбачене в Кримінальному кодексі України як злочин, а й до дійсного чи потенційного потерпілого.

Реалізація правової визначеності, у тому числі в кримінально-правовій сфері, відбувається на двох рівнях (аспектах, виявах, напрямках) – законодавчому та правозастосовному. Тобто, правова визначеність в Україні може бути забезпечена лише за умови належної якості як законотворчої діяльності, так і правозастосування.

Таким чином, можна дійти висновку, що правова визначеність, в кримінально-правовій сфері, своєю основою і передумовою має належний рівень законодавства. Лише тоді, коли закони, які передбачають злочинність і караність діяння, прийняті компетентним органом, належно оприлюднені, не суперечать іншим нормативно-правовим актам (як національним, так і міжнародноправовим), ясні, зрозумілі, несуперечливі, стабільні, узгоджуються з засадами суспільної моралі та виражають надії та сподівання народу, можна розраховувати на те, що буде забезпечена правова визначеність.

Література:

1. Богачова, Л. Л. «Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика).» Theory and practice of jurisprudence 2.4 (2013): С. 66-70.
2. Рішення ЄСПЛ у справі «Гешмен і Герруп проти Сполученого Королівства» (Case of Hashman and Harrup v. The United Kingdom) 25 листопада 1999 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO0564>
3. Рішення ЄСПЛ у справі «Єлоєв проти України» 6 листопада 2008 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_433#Text
4. Рішення Конституційного суду України від 26.02.2019 № 1-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text>

Єленчук К.В.,
*студентка 3 курсу юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

Науковий керівник: Продан Т.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри кримінального права юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ

З початку вторгнення російської федерації на територію України, кримінальне законодавство зіткнулось з випробуванням щодо забезпечення ефективної правової реакції на численні факти порушень законів та звичаїв війни. Протягом протистояння України проти російської федерації, Кримінальний кодекс України (далі – КК України) зазнавав численних змін. Однак питання кримінально-правової кваліфікації у контексті застосування положень ст. 438 КК України залишається предметом дискусії.

Актуальність кваліфікації порушень законів та звичаїв війни зростає з кожним роком, починаючи ще з моменту анексії АРК та вторгнення російської федерації на Донбас. До сьогодні збройна агресія російської федерації супроводжується вчиненням численних злочинів проти українського народу. Серед найбільш масштабних – Іловайська трагедія, вбивство українських військовослужбовців під час виходу з оточення, позасудові страти, тортури. Масові катування, згвалтування, вбивства цивільних у Бучі, Ірпені, Маріуполі та інших населених пунктах.

Згідно даних Офісу Генерального прокурора, понад 112 000 злочинів агресії та воєнних злочинів вчинено військовослужбовцями збройних сил російської федерації на території України з початку повномасштабного вторгнення. Майже 109 тисяч з них – за статтею 438 КК України [1]. Суспільна небезпека злочину, передбаченого ст. 438 КК України, полягає у спричиненні шкоди, не викликаной військовою необхідністю, цивільному населенню, національним цінностям, об'єктам критичної інфраструктури тощо.

Необхідно зазначити, що даний злочин характеризується різними за характером суспільної небезпеки альтернативними кримінально протиправними діяннями. Зокрема, злочин, що передбачений ст. 438 КК України може бути вчинено у таких формах: «жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; вигнання цивільного населення для примусових робіт; розграбування національних цінностей на окупованій території; застосування засобів ведення війни заборонених міжнародним правом; інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій» [4]. Відповідно до цього, ми спостерігаємо, що віднесення окремих кримінально протиправних діянь до однієї з форм об'єктивної сторони цього злочину спричиняє труднощі, оскільки одне й те саме порушення норм міжнародного гуманітарного права може підпадати під ознаки декількох із вище наведених форм. А тому, якщо у суду будуть виникати сумніви щодо віднесення діяння до однієї із форм, вони можуть кваліфікувати вчинене як порушення законів та звичаїв війни, передбачене ч. 1 або ч. 2 ст. 438 КК України, без конкретизації форми вчиненого делікту [2, с. 28]. До того ж, аналізуючи положення даної норми, ми спостерігаємо, що законодавець, визначив приблизний перелік дій, в яких може виявитися дане порушення, оскільки зазначив, що відповідні злочинні дії можуть виражатися у «іншому порушенні законів та звичаїв війни, передбачених міжнародним правом». Оскільки, диспозиція ст. 438 КК України передбачає міжнародно-бланкетний характер, це дає можливість для правильної кваліфікації кримінально протиправних діянь звертатись до норм міжнародного гуманітарного права. Саме тому, кваліфікація діянь передбачених ст. 438 КК України, потребує аналізу не лише з точки зору національного, але й міжнародного права.

Так, під час аналізу останніх судових рішень, які стосувалися порушень ст. 438 КК України та були винесені після повномасштабного вторгнення, можна відзначити, що суди у більшості випадків використовували міжнародні конвенції для уточнення кримінально протиправних посягань. Серед них:

- порушення законів та звичаїв війни, передбачених ст. 25 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, яке є Додатком до IV

Конвенції про закони та звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 р. – незаконне знищення майна цивільного населення;

- порушення законів та звичаїв війни, передбачених ст.ст. 27, 28 та 33 Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. – пограбування цивільного населення, незаконне знищення майна цивільного населення;

- порушення законів за звичаїв війни, передбачених ст.ст. 13, 27, 29, 147 Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р., ст.ст. 51,75 Додаткового протоколу від 08.06.1977 р. до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол 1) – жорстоке поводження з цивільним населенням, в частині незаконного утримання цивільного населення та катування, примушування осіб, що перебувають під захистом до служби в збройних силах держави окупанта [3, с. 463].

Проте, в деяких вироках суди, констатуючи наявність ознак складу злочину, передбаченого ст. 438 КК України, не вказували, які саме міжнародні норми права було порушено. Наприклад, у вироку Шевченківського районного суду м. Києва від 03.08.2022 року у справі № 761/14035/22 встановлено порушення військовослужбовцем зс російської федерації законів та звичаїв війни у формі пограбування цивільного населення, однак не встановлено, які саме норми міжнародного гуманітарного права ним було порушено. З точки зору законодавства, цей вирок залишається законним, однак у випадках коли норми міжнародного права не використовуються, може виникнути питання чи не були порушені права обвинуваченого під час винесення вироку [5, с. 12].

З вище викладеного випливає, що суттєвим залишається питання чіткого визначення понять, які стосуються порушення законів та звичаїв війни, а також уточнення конкретних діянь, що підпадають під кримінальну відповідальність, передбачених ст. 438 КК України. Адже, чим більш узагальненим є формулювання статті, тим складніше її застосування, особливо враховуючи велику кількість міжнародних домовленостей, які Україна прийняла та зобов'язалася дотримуватися за рішенням Верховної Ради України.

Таким чином, враховуючи той факт, що більшість порушень законів та звичаїв війни будуть розглядатися національними судами, правове регулювання у сфері воєнних злочинів є актуальним як ніколи раніше. Перед

Україною стоїть завдання продемонструвати здатність застосовувати передбачені кримінальним законом механізми з дотриманням принципів міжнародного гуманітарного права. Притягнення військових злочинців країни-агресора до відповідальності є кроком до відновлення справедливості, не лише щодо окремого порушника, а й у контексті відповідальності за дії цілої держави, яка завдала шкоди у різних сферах життєдіяльності людей.

Література:

1. Генеральна прокуратура України. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 05.11.2023 р.)
2. Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни : наук.-практ. посіб. / А.А. Вознюк, І.В. Жук, О.В. Таран, С.С. Чернявський та ін.; за заг. ред. М.С. Цуцкірідзе, В.В. Чернея, А.А. Вознюка. К : Норма права, 2023. 320 с.
3. Кваша О.О., Чаплюк О.І. Вироки у кримінальних провадженнях про порушення законів та звичаїв війни (стаття 438 Кримінального кодексу України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 461-464.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.11.2023).
5. Таран О., Тарасенко О., Чернявський С. Деякі питання судової практики в провадженнях про порушення законів і звичаїв війни. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2023. Том 13. № 2. С. 9-18.

Кейван С.П.,
*студентка III курсу юридичного факультету
Чернівецький національний університет,
імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

Науковий керівник: Тома М.Г.,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
асистентка кафедри кримінального права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна*

МОДЕРНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ПІДСТАВИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Розвиток будь-якої держави невід'ємно супроводжується еволюцією та змінами її правової системи. Кримінальне право та законодавство України упродовж багатьох століть формувалось та вдосконалювалось як один з напрямів в європейському кримінальному праві та законодавстві. Обравши шлях європейської інтеграції, Україна автоматично взяла на себе зобов'язання відповідати високим стандартам і вимогам до якості свого законодавства. У результаті система права України потребує значного етапу реформування. Як зазначає професор Хавронюк М.І.: «Основні тенденції його (кримінального законодавства) розвитку цілком збігаються з тенденціями розвитку права держав континентальної Європи, маючи одне «материнське» право для всіх – римське, основою якого, у свою чергу, було християнське канонічне право. Кримінальне право розвивалось у багатьох напрямках. Поступово воно було відділене від моралі, релігії і канонічного права за принципом «Гріхами відає церква, злочинами – держава», виокремилось у спеціальну галузь права» [1, с. 1]. Кримінальний кодекс України (далі – КК України) було змінено понад 800 разів, і обґрунтованість та необхідність деяких із цих змін викликають сумніви. Введення таких поправок, наявність численних внутрішніх суперечностей, прогалин та неточностей, а також несумісність деяких положень кодексу з міжнародними зобов'язаннями України породжують питання щодо необхідності розробки нового КК України.

Необхідність істотного оновлення чинного кримінального законодавства виникає з ряду обґрунтованих причин. Перша з причин полягає у постійній «модифікації» у нашому законодавстві, що порушує його системність та цілісність. Друга причина – чинне законодавство не відповідає міжнародним зобов'язанням України, зокрема гарантіям прав людини, які передбачені Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод [2]. Третя причина полягає в тому, що відсутня єдина система законів, які регулюють публічні правопорушення, і є необхідність у створенні єдиного та комплексного Зводу Законів України. Четверта причина – потреба консолідації законів, що регулюють відповідальність за публічні правопорушення. Наступними підставами реформування виступають: відсутність однозначності в застосуванні законів про публічні правопорушення судами, що виникає з суперечностей та широкого спектру дискреційних повноважень, на підставі правових актів, а також відсутність єдиної теорії щодо визначення санкцій за публічні правопорушення.

Основні критерії для визначення необхідності у прийнятті нового КК України включають суспільну корисність, системно-правову несуперечливість та забезпечення відповідності законодавства про кримінальну відповідальність актуальним реаліям умов суспільного життя. Під час проведення заходів, спрямованих на реформування кодексу та його вдосконалення, важливим кроком є урахування даних обставин, що і впливає на отримані результати. Однією з основних груп таких обставин є встановлення соціальної обумовленості даної модернізації. Соціальна обумовленість – це залежність від умов суспільного життя [3, с. 23]. Обставини соціальної обумовленості поділяються на загальні та спеціальні. Загальні обставини соціальної обумовленості мають значення для всього законодавства про кримінальну відповідальність у цілому, незалежно від розділів КК України. До загальних обставин належать такі: чіткість і ясність мови, відповідність трансформаціям у суспільному середовищі. Спеціальні обставини соціальної обумовленості слід розглядати у комплексі із загальними обставинами та враховувати при аналізі соціальної обумовленості конкретних норм КК України або певних його розділів. Ці обставини можуть включати специфічні аспекти, які взято до уваги при визначенні соціального впливу окремих видів кримінальної відповідальності: суспільна небезпека деяких злочинів та їх відносна

поширеність. Обидві категорії обставин є важливими при аналізі та розумінні соціальної обумовленості кримінально-правових норм в їх загальному та специфічному контекстах.

Проведення декількох науково-практичних заходів, присвячених аналізу положень проєкту нового кодексу, зокрема, починаючи із Міжнародної наукової конференції «Реформування кримінального законодавства України: сучасність та майбутнє» (м. Харків, 22–23 жовтня 2020 р.) відобразили зазначені причини, а також необхідність проведення нової кодифікації кримінального законодавства.

Слід відзначити, що на політичному рівні теж існує розуміння необхідності таких реформ. Свідченням підтримки правових реформ є видання Президентом України Указу №584-2019 від 7 серпня 2019 року «Питання Комісії з питань правової реформи» [4]. Указом було затверджено Положення про Комісію з питань правової реформи та сформульовано основні завдання, спрямовані на сприяння подальшому розвитку правової системи України на основі конституційних принципів верховенства права, пріоритетності прав та свобод людини і громадянина, з урахуванням міжнародних зобов'язань України. Наприклад, завдання, що полягають в укладенні пропозицій з питань удосконалення правової системи України, враховуючи сучасні виклики та потреби демократичного суспільства та подання їх на розгляд Президенту України; формування та підсумовування пропозицій «конверсії», тобто внесення змін до Основного Закону України, законодавства про кримінальну відповідальність та кримінального процесуального законодавства; організація широкого громадського обговорення, переважно в професійному середовищі, за участю висококваліфікованих фахівців різних галузей права, міжнародних експертів, які мають досвід у розробці законодавчих ініціатив з питань правової реформи в Україні, тощо.

Минуло вже декілька років з дня створення Робочої групи з питань розвитку кримінального права (далі – Робоча група), що була створена даним Указом. Загалом проєкт уже написаний і наразі триває його удосконалення водночас у кількох напрямках: знаходження суперечностей й помилок та їхнє усунення. Робоча група обговорює ті зауваження й пропозиції, які надсилають фахівці з кримінального права для імплементування положень відповідних директив Євросоюзу [5].

Чинний КК України «не враховує тих процесів і явищ, що вже реально існують і потребують кримінально-правової охорони або тих, настання яких є об'єктивним в найближчі часи, тих, які будуть викликати необхідність кримінально-правового реагування в найближчий час. Треба підкреслити і те, що чинний Кримінальний кодекс не відповідає кримінально-правовій правосвідомості суспільства в частині її складових — кримінально-правової ідеології та кримінально-правової психології» [6, с. 54].

Насамперед, при розробці концепції нового кодексу варто відмовитись від кримінально-правової ідеології радянської епохи і будувати його на базі сучасних ідеологічних підходів. Необхідно передбачати, що з часом він повинен бути доповнений і таке доповнення має увійти до майбутнього кодексу органічно, впливати з тих засад, на яких він буде будуватись, а не стати штучним доповненням до нього. Слід пам'ятати, що головною метою даної галузі права, передусім, є забезпечення захисту найважливіших суспільних відносин, благ і інтересів від незаконних посягань, притягнення осіб, винних у цих діях, до відповідальності та їх подальша соціальна адаптація.

З огляду на вищевикладене, можна стверджувати, що розробка нового *Кримінального кодексу України* дозволить впровадити відповідні зміни, які відповідають міжнародним стандартам і зобов'язанням України. Новий кодекс може враховувати сучасні виклики та тенденції, забезпечуючи більш ефективну боротьбу з формами злочинності. Зміни кримінального законодавства можуть сприяти гармонізації із іншими частинами правової системи. Розробка та ухвалення нового Кримінального кодексу може внести суттєвий внесок у покращення кримінально-правової системи України та забезпечити її відповідність сучасним вимогам та цінностям.

Література:

1. Віхи кодифікації кримінального законодавства на українських землях [електронний ресурс] / М. І. Хавронюк // Новий Кримінальний Кодекс. 2020. 28 с. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/22/havronyuk-m-i-vihy-kodyfikatsiyi-kryminalnogo-zakonodavstva-na-ukrayinskyh-zemlya.pdf> (дата звернення: 01.12.2023).

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.12.2023).
3. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / за заг. ред. В. І. Воловича. Київ: Укр. центр духовн. культури, 1998. 489 с.
4. Питання Комісії з питань правової реформи : Указ Президента України від 07.08.2019 р. № 584/2019. Офіційний вісник України. 2019. № 18, С. 15.
5. Коли запрацює новий Кримінальний кодекс України? - Мережа UPLAN. URL: <https://uplan.org.ua/koly-zapratsiuie-novyi-kryminalnyi-kodeks-ukrainy/> (дата звернення: 01.12.2023).
6. Фріс П. Л. Соціальна обумовленість необхідності створення нового Кримінального кодексу України // Концептуальні засади нової редакції кримінального кодексу України : матеріали Міжнар. наук. конф., (м. Харків, 17–19 жовт. 2019 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. – Харків : Право, 2019. С. 54-58.

Кузик А.В.,

студентка 4 курсу юридичного факультету

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,

м. Чернівці, Україна

Науковий керівник: Дякур М.Д.,

кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри кримінального права

юридичного факультету

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,

м. Чернівці, Україна

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЯК СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНЕ ПОСЯГАННЯ НА СІМ'Ю ТА ВИХОВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Домашнє насильство – це проблема, що стосується не тільки однієї людини, пари, чи сім'ї. Його причини пов'язані з економічною ситуацією, суспільними нормами та ставленням до насильства. Від домашнього насильства можуть потерпати всі члени родини, проте найчастіше воно торкається слабких, нездатних до самозахисту та залежних членів сім'ї: дітей, людей похилого віку, осіб з обмеженими фізичними чи психічними можливостями, а також жінок, які зазвичай фізично слабші за чоловіків, можуть економічно залежати від партнера.

Згідно із ст. 3 Сімейного кодексу України, сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю утворюють особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [2].

В Україні щороку фіксується понад 100 тис. звернень за фактами насильства в сім'ї, з яких 90% надходить від жінок. Особливо вразливими до проявів насильства є сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах через низку проблем: безробіття, вживання психоактивних речовин, ВІЛ-інфекцію та інші соціально небезпечні захворювання тощо. Причини та витоки насильства у кожному окремому випадку є різними і потребують вивчення, оцінки ситуації та визначення видів необхідної допомоги.

Відповідно до Конституції України, життя людини визнано найвищим благом, права та свободи якої контролюються та захищаються відповідно до

ч. 1 ст. 3: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1].

Насильство є одним з найпоширеніших видів девіантної поведінки, що порушує основоположні права і свободи людини, і є складним поняттям та явищем. Даний вид насильства впливає не лише на окремих членів сім'ї, але й на суспільство в цілому. Також має серйозні наслідки для здоров'я, соціальної стабільності та розвитку дітей. Діти, які стають свідками чи жертвами домашнього насильства, зазнають серйозних психологічних травм. Це може вплинути на їхню емоційну стабільність, соціальні відносини та навчання.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» трактує домашнє насильство як дію або бездіяльність фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, вчиненого у родині або за місцем проживання, або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають однією сім'єю, але не перебувають у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [3].

В ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачено такі форми домашнього насильства:

1) фізичне насильство – це форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру;

2) сексуальне насильство, як форма домашнього насильства, включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності;

3) психологічне насильство – це форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи;

4) економічне насильство, як форма домашнього насильства, включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [3].

Варто відзначити, що ознакою домашнього насильства є наявність моральної, фізичної або психічної шкоди здоров'ю члена сім'ї, що заподіяна внаслідок протиправних діянь.

Гуменникова Т.Р. та Метіль А.С. виокремлюють три загальновідомі причини для здійснення домашнього насильства: як спосіб самоствердження; як відповідна реакція на насильство над собою; насильство заради порядку в родині [4, с.13].

Домашнє насильство є глобальною світовою проблемою, яка останнім часом притягує до себе все більше уваги спільноти та потребує пошуків механізмів її вирішення. В період формування правової держави значну роль відіграє один з основних її інститутів – сім'я. Сім'я як осередок суспільства без підтримки держави та її інституцій не завжди спроможна виконувати свої головні функції, зокрема щодо забезпечення належного добробуту та виховання дітей. Негативні наслідки насильства в конкретній сім'ї відчуває на собі все суспільство. Отже від своєчасності та ефективності реагування уповноважених суб'єктів, зокрема органів поліції, залежить майбутнє не лише членів окремої сім'ї, а й усього суспільства та держави в цілому.

Домашнє насильство – найпоширеніший вид гендерно зумовленого насильства в Україні. Упродовж 2023 року правоохоронці відкрили 3 622 кримінальні провадження за статтею про домашнє насильство. У 2022 році було зареєстровано 2 080 проваджень щодо домашнього насильства. У 2021 році було зареєстровано 3 334 провадження.

Окрім цього, у 2023 році правоохоронці виявили понад дві тисячі людей (2 053), які вчиняли домашнє насильство. У попередні роки було виявлено менше громадян України, які вчиняли подібні кримінальні правопорушення. Зокрема, у 2022 році виявили 1 116, а у 2021-му – 1 870 громадян, які вчиняли домашнє насильство [5].

М.П. Козирєв зазначає, що домашнє насильство це негативне соціально-психологічне явище сучасності, яке руйнує нормальні сімейні цінності і норми поведінки, сприяє функціонуванню й засвоєнню хибних моральних орієнтацій. Є формою деструктивної соціально-психологічної взаємодії членів сім'ї, що відображає її соціально-психологічний стан і нормативно-ціннісну сферу. Виявляється негативним чинником соціально-психологічного розвитку людини, її нормальної життєдіяльності, що виявляється у виникненні та поглибленні соціально-психологічної, моральної відчуженості, взаємної недовіри і ворожості членів сім'ї, брутальності й жорстокості у спілкуванні та взаємодії, загрозі життю та здоров'ю людини [6, с.206].

Війна, що наразі триває в Україні, на жаль, не викреслила з нашого життя такого явища, як домашнє насильство. Навпаки, часто вона є каталізатором для загострення ситуації, пов'язаної із вчиненням цього кримінального правопорушення. Тому вкрай важливо висвітлювати тему домашнього насильства, удосконалювати практику збору статистичних даних, змінювати підходи щодо розслідування та притягнення до відповідальності задля забезпечення постраждалим належного та ефективного захисту своїх прав.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. Відомості Верховної Ради. 2002. № 21-22. Ст. 135. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 35.
4. Гуменникова Т.Р., Метіль А.С. Характеристика домашнього насильства: відповідальність і наслідки. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2018. №35. Том 2. С.12-14.
5. Гарєєва М. У 2023 році в Україні розпочали 3622 кримінальні провадження щодо домашнього насильства. URL:
<https://khpg.org/16088132827>.
6. Козирев М.П. Насильство у сім'ї як соціально-психологічна проблема. Соціально-правові студії. 2020. Випуск 3 (9). С. 202-207.

Луцик Я.М.,
*Студентка III курсу
юридичного факультету
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
(м. Чернівці, Україна)*

Науковий керівник: Тома М.Г.
*к.ю.н., доцент, асистент кафедри кримінального права,
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
(м. Чернівці, Україна)*

ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ РФ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ЕКОЦИДУ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Початок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну став пусковим моментом виникнення надзвичайних ситуацій, які часто спричиняють екологічну катастрофу. Кожен день російської агресії в Україні призводить до вчинення екоциду, тому актуальною проблемою є притягнення Російської Федерації до відповідальності. Правники-екологи висловлюють свої позиції щодо включення екоциду до переліку злочинів проти людства поряд з воєнними злочинами, геноцидом і злочинами проти людяності. Екоцид посягає не тільки на суспільні відносини, що гарантують екологічну безпеку, а й загрожує безпеці людства в цілому, їх життю та здоров'ю, породжує настання незворотних наслідків для довкілля, що спричиняє непридатність його для життя [1, с.15]. Визнання екоциду міжнародним злочином дало б змогу криміналізувати екоцид на міжнародному рівні та розробити механізм притягнення до міжнародно-правової відповідальності за вчинення екоциду.

За результатами статистичних даних Офісу Генерального прокурора, за період з 2014 року по 2023 рік, правоохоронні органи зафіксували 42 випадки екоциду та розпочали досудове розслідування за статтею 441 Кримінального кодексу України, проте жодне кримінальне провадження не було скеровано до суду. Починаючи з 2014 року правоохоронними

органами не було розпочато жодного досудового розслідування. Однак у 2016 році був зафіксований один випадок досудового розслідування, у 2017 році кількість випадків становила три, у 2018 році – два, 2019 році – вісім, у 2020 році – шість випадків тощо [5].

З початку повномасштабного вторгнення кількість зафіксованих випадків значно збільшилась. Так у 2022 році зафіксовано і розпочато досудове розслідування за фактами вчинення 15 випадків екоциду, а станом на жовтень 2023 року обліковано п'ять випадків екоциду [5].

За даними Міністра захисту довкілля та природних ресурсів - Руслана Стрільця, лише один день російської агресії в Україні спричиняє довкіллю збитки на суму 102 млн євро або 4 млрд гривень. Такі підрахунки зроблені Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів без урахування екоциду Російської Федерації на Каховській ГЕС, а саме підриву Каховського водосховища [5].

Національне законодавство визначає екоцид як масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу, та передбачає відповідальність за їх вчинення за статтею 441 Кримінального кодексу. З урахуванням статті 12 Кримінального кодексу злочин, передбачений ст.441 КК України, є особливо тяжким [2, ст.441]

Однією із основних проблем притягнення Російської Федерації до кримінальної відповідальності за вчинення екоциду за національним законодавством є своєчасне виявлення вчиненого діяння, фіксування та розслідування правоохоронними органами випадків екоциду, адже значна частина злочинів, передбачених ст.441 Кримінального кодексу, вчиняється Російською Федерацією на тимчасово окупованих територіях України, що унеможлиблює доступ українських уповноважених органів до місця вчинення злочину. Крім того, для фіксування наслідків вчинення екоциду, окрім правоохоронних органів, необхідним є залучення Державної екологічної інспекції, а також наукових, експертних установ, лабораторій, в тому числі і міжнародних, що сприятиме ефективному збору доказів вчинення екоциду та його наслідків.

Наступною проблемою є доведення вини суб'єкта даного кримінального правопорушення, а саме - доведення спрямованості умислу як до вчинення діяння, так і до настання наслідків у вигляді реальної загрози екологічної катастрофи, що передбачено суб'єктивною стороною складу

кримінального правопорушення за ст.441 Кримінального кодексу. Судова практика з приводу притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 441 Кримінального кодексу України, наразі відсутня.

Незважаючи на необхідність поширеного застосування судами статті 441 Кримінального кодексу, проєкт нового Кримінального кодексу взагалі не містить поняття «екоцид».

З метою підвищення ефективності виявлення та збору інформації про випадки екоциду Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України у партнерстві із Міністерством цифрової трансформації розробило застосунок «Екозагроза», за допомогою якого кожен очевидець вже вчиненого Російською Федерацією екоциду або загрози вчинення такого діяння, має змогу повідомити та вказати детальну інформацію, що значно полегшить роботу правоохоронних органів щодо виявлення та фіксації випадків вчинення екоциду.

Поняття екоциду як окремого складу кримінального правопорушення не закріплено на міжнародно-правовому рівні, що унеможлиблює притягнення до міжнародно-правової відповідальності за вчинення екоциду. Спроба офіційного закріплення екоциду в міжнародно-правових документах мала місце у 1991 році у ст.26 Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства. Проте, у 1995 році дану статтю було виключено із Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства.

Відповідно до ст. 5 Римського статуту міжнародного кримінального суду Міжнародний кримінальний суд вповноважений розглядати «питання, пов'язані з чотирма категоріями злочинів: геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності й злочин агресії» [4, ст.5]. Правники-екологи 22 червня 2021 року презентували оновлену концепцію щодо визначення поняття екоциду та висловили пропозицію додати до Римського статуту міжнародного кримінального суду статтю 8, яка б закріплювала екоцид як окремий склад злочину, а також внести зміни до ст. 5 Статуту, визнавши екоцид злочином, що підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду.

Ще 75 років тому про «злочини проти людства» та «геноцид» уперше говорили в залі Нюрнберга, сучасні правники можуть спиратись на досвід того дня, щоб сформувані визначення, яке є практичним, ефективним та стійким, і яке може залучити підтримку, щоб дозволити внести зміни до

Статуту МКС» [6, с.397]. Британський юрист, адвокат-практик, директор Центру міжнародних судів і трибуналів, Філіп Сендс, стверджує, що «настав час використати силу міжнародного кримінального права для захисту нашого глобального середовища [6,с.397].

Протидією екоциду є 8-й пункт Формули миру Президента України Володимира Зеленського, яка передбачає механізм припинення та запобігання екоциду, а також механізм притягнення агресора до відповідальності. У рамках реалізації 8 пункту Формули миру працює Міжнародна робоча група щодо екологічних наслідків війни, основним завданням якої є оцінка впливу війни на довкілля, його екологічне відновлення та розробка проекту Міжнародної довкілцевої декларації, яка закріплюватиме поняття екоциду та дасть змогу криміналізувати діяння на міжнародному рівні.

Таким чином, екоцид є міжнародним злочином, оскільки створює реальну загрозу життю та здоров'ю населення не однієї держави, а людству в цілому, чим зумовлює непридатність довкілля для життя. Основною проблемою притягнення Російської Федерації до кримінальної відповідальності за вчинення екоциду залишається відсутність закріпленого у міжнародно-правових документах поняття екоциду як окремого складу кримінального правопорушення, що унеможлиблює винесення цих випадків на розгляд міжнародних судів.

Питання щодо криміналізації екоциду на міжнародному рівні та внесення екоциду, як окремого складу кримінального правопорушення, що підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, до статті 5 Римського статуту міжнародного кримінального суду, активно вирішується та підтримується багатьма державами Європи. Нагальною проблемою є ратифікація Верховною радою України Римського статуту міжнародного кримінального суду, який підписаний Україною ще 20 січня 2000 року, проте нератифікований.

На рівні національного законодавства проблематичним залишається своєчасне виявлення та фіксація випадків вчинення екоциду, що має наслідок у вигляді неможливості повного та всебічного розслідування випадку вчинення екоциду.

Список використаних джерел:

1. Екоцид у кримінальному праві України та міжнародні перспективи. Аналітична записка. Екологія Право Людина. Верховенство права для захисту довкілля. URL: <http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/06Ekotsyd-u-kryminalnomu-pravi.pdf>.
2. Кримінальний кодекс : Кодекс від 05.04.2001 р. N 2341-III: станом на 5 жовт. 2023 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Пчеліна, О. В. Проблеми фіксування та розслідування екоциду в умовах воєнного стану / Оксана Василівна Пчеліна, Віталій Борисович Пчелін // Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри: зб. доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України, Наук. парк «Наука та безпека». – Харків: ХНУВС, 2023. – С. 187-189.
4. Римський статут Міжнародного кримінального суду. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588
5. Статистика про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
6. Яворська В. Г. Проблеми визначення та вдосконалення поняття злочину екоцид в кримінальному праві. Juridical scientific and electronic journal. 2023. No 8. С. 396-398. URL:<https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/91> (дата звернення:16.11.2023).

Павлова У.Р.

студентка 4 курсу юридичного факультету

*Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

Науковий керівник: Дякур М.Д.

*кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри кримінального права
юридичного факультету*

*Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

**ПРИЧИНИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ УМИСНОГО ВНЕСЕННЯ
СУБ'ЄКТОМ ДЕКЛАРУВАННЯ ЗАВІДОМО НЕДОСТОВІРНИХ
ВІДОМОСТЕЙ ДО ДЕКЛАРАЦІЇ ОСОБИ, УПОВНОВАЖЕНОЇ НА
ВИКОНАННЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ АБО МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ**

Протидія корупції завжди була одним з пріоритетних напрямів діяльності органів державної влади. Проте лише з початку 2014 року в Україні розпочалася реалізація ефективних антикорупційних заходів, які сприяли значному зменшенню проявів корупції. Розробка ефективного механізму запобігання та протидії корупції є ключовим аспектом впровадження державної політики. Необхідністю є прийняття нормативно-правових актів щодо притягнення осіб, винних у вчиненні конкретних кримінальних правопорушень, для забезпечення якісного результату в даному напрямі. З метою запобігання та протидії корупції Верховна Рада України 14 жовтня 2014 року прийняла Закон № 1700-VII «Про запобігання корупції», яким встановлено кримінальну відповідальність за подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування або умисне неподання суб'єктом декларування зазначеної декларації. [4].

Як зазначає П.Л. Фріс, криміналізація – це процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними та закріплення їх у законі про кримінальну відповідальність як злочинів [1, с.20].

Якщо говорити про самі підстави криміналізації, то у теорії кримінального права поняттям «підстави криміналізації» найчастіше позначають ті процеси, які відбуваються в матеріальному та духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей. Найчастіше такими підставами виступають: 1) несприятлива динаміка певного виду суспільно небезпечних діянь, які раніше не утворювали спеціальний склад злочину; 2) виникнення чи суттєвий розвиток нової групи суспільних відносин; 3) виявлення шкідливих наслідків господарської або іншої діяльності людей; 4) суттєва і раптова зміна соціальної, економічної або політичної обстановки в наслідок війни, стихійного лиха, не врожаю чи інших подій; 5) необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами тощо; 6) необхідність посилення охорони конституційних прав і свобод особистості; 7) помилка у проведенні й раніше декриміналізації злочинного діяння; 8) науково обґрунтовані висновки щодо ефективності протидії тим чи іншим діянням кримінально-правовими засобами; 9) зміна думки суспільства щодо ступеня суспільної небезпечності діянь та зміну його загальноприйнятої моральної оцінки [2, с. 22; 17,с. 96; 18,с. 47].

Що ж до необхідності криміналізації декларування недостовірної інформації, то влучною на мою думку є точка зору К.К. Полькіна. Науковець К.К. Полькін вказує, що криміналізація зумовлюється наявністю таких підстав як: несприятлива динаміка такого виду діянь; істотний розвиток нової групи суспільних відносин на підставі соціальних, політичних, економічних змін у державі; необхідність кримінально-правової гарантії охорони конституційних прав та свобод; наявність міжнародно-правових зобов'язань України щодо протидії корупційним правопорушенням. І, продовжує науковець, найбільш яскравим показником необхідності криміналізації слід уважати загалом несприятливу динаміку корупційних правопорушень в Україні. Криміногенна обстановка останніми роками характеризується наявністю вкрай негативної та дуже стійкої тенденції зміни структури правопорушень, пов'язаних з корупційною діяльністю, їхньої поширеності у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг [3, с.148].

Якщо розглядати першочергові причини передумови запровадження кримінальної відповідальності за «неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або

місцевого самоврядування», на найбільшу увагу заслуговують такі підстави криміналізації, як необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами та зміна думки суспільства щодо ступеня суспільної небезпечності діянь та зміну його загально-прийнятої моральної оцінки, на мою суб'єктивну думку. Щодо першої причини, то тут все зрозуміло, адже при підписанні угоди про асоціацію між ЄС та Україною зазначалося, що «боротьба з корупцією є одним із головних принципів для посилення відносин між Сторонами». Проте, я все ж таки більше схилиюся, що вагомішою причиною виявилася зміна думки суспільства щодо ступеня суспільної небезпечності діяння та зміна його загальноприйнятої моральної оцінки. Тобто суспільство не змінило свою думку стосовно саме не конкретно «неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», а тотального несприйняття українським соціумом будь-яких корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень в загальному.

Підсумовуючи вище сказане, можу прийти до висновку, що з-поміж множинності підстав для криміналізації умисного неподання декларації суб'єктом декларування, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування головними потрібно вважати такі причини, як необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами та зміну думки суспільства щодо ступеня суспільної небезпечності діяння та зміну його загальноприйнятої моральної оцінки.

Література:

1. Фріс П.Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. №1. С. 19-28.
2. Васілін Є.М. Доведення банку до неплатоспроможності: соціальна обумовленість криміналізації, аналіз складу злочину: дис.... канд. юрид. наук. Сєвєродонецьк, 2018. 244с.
3. Полькін К. К. Про обґрунтованість криміналізації декларування недостовірної інформації. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2016. № 1. С. 142–155.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Павлюк А.Ю.,
*студентка 3 курсу юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

Науковий керівник: Продан Т.В.,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
асистентка кафедри кримінального права юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ КІБЕРЗЛОЧИНЦЯ

В останнє десятиліття ХХ – на початку ХХІ ст. на світовій арені відбулися суттєві зміни, які протягом тривалого часу визначатимуть головні напрями розвитку людства. Внаслідок глобальних трансформацій формуються принципово нові риси світового порядку, а міжнародні процеси проявляються у вигляді суперечливих тенденцій, постійно виникають нові виклики і загрози міжнародній безпеці. Інтенсивна інтеграція України в світові соціально-політичні та економічні інституції обумовлює її не менш активну інтеграцію у світовий інформаційний простір. Активне використання країнами інформаційних систем та користування інформаційними ресурсами, запровадження та користування відповідними технологіями в умовах глобалізації обумовлює необхідність активної участі у політико-правовому регулюванні даних процесів з боку кожної країни. Відповідно тотальна технологізація суспільства призвела до швидкого росту кіберзлочинності. Це обумовлює потребу у вивченні особи кіберзлочинця з метою подальшого вироблення шляхів протидії даному явищу.

Особистість кіберзлочинця – це сукупність соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових властивостей особистості, що визначають злочинну поведінку індивіда, що виражається у вчиненні кіберзлочинів [2].

Відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури станом на 1 листопада 2023 року встановлено, що в переважній більшості кіберзлочини вчиняють чоловіки – 97%, а частка жінок-кіберзлочинців – 3%. Що стосується вікових груп, то найбільш кримінально активними є

вікові групи 18-24 років (39,6%) і 25-29 років (30,6%). На вікову групу 50 років і старше припадає близько 3% від загального числа осіб кіберзлочинців, що, мабуть, пов'язано з меншою «комп'ютерізацією» осіб старшого покоління. Загалом, ми можемо спостерігати омолодження кіберзлочинності, оскільки простежується збільшення частки неповнолітніх кіберзлочинців (30%) [1].

Також, досить цікавим фактом є те, що особи, які вчиняють кримінальні правопорушення у даній сфері мають вищу, незакінчену вищу освіту (28%) або середню спеціальну освіту (37,4%) [1]. Це пов'язано з необхідністю володіння певною кваліфікацією, знаннями в області програмування, високих технологій і хорошими навичками користувача сучасної електронної техніки.

Звертаючи увагу на соціально-рольові властивості простежується те, що серед осіб, які вчиняють кіберзлочини є представники всіх соціальних верств населення, суспільне становище коливається від студентів (23,4%) до державних службовців (14,4%). Проте, 51% осіб не мають постійного місця роботи [1].

При дослідженні кримінально-правової характеристики, ми дійшли висновку, що переважна більшість осіб, які вчинили діяння у кіберпросторі раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності – 78%. Лише 22% з них мають незняту або непогашену судимості за різні кримінальні правопорушення, а 2,9% є рецидивістами. Також, незначний відсоток припадає на кіберзлочини, які вчинені групою осіб 5,9% [1]. Основним їх виконавцем є, як правило, грамотний фахівець в області ІТ-технологій, а активними учасниками (співучасниками) виступають не тільки хакери-професіонали, а й різного роду шахраї, рекетири, терористи, сутенери, педофіли, торговці людьми, зброєю, наркотиками.

Характеризуючи морально-психологічні властивості простежується те, що нерідко кіберзлочинці страждають психічними захворюваннями. Так, у хакерів виявляються аутистичні розлади, наприклад синдром Аспергера, при якому мають місце порушення розвитку, пов'язані з серйозними труднощами в соціальній взаємодії, а також обмеженим, стереотипним, повторюваним набором інтересів та занять.

Загалом, у структурі морально-психологічних властивостей кіберзлочинців переважають: самоствердження, деструктивні прагнення і протестні настрої, порушення емоційно-вольової сфери, авантюризм,

правовий нігілізм, викривлена система життєвих цінностей, виражений цинізм, корисливість [4, с. 416].

Також необхідно звернути увагу на те, що, на відміну від переважної більшості звичайних кримінальних правопорушень, вчинення кіберзлочину не вимагає, як правило, яких-небудь пересувань або здійснення яких-небудь активних фізичних дій. Кіберзлочинець при реалізації свого кримінально-протиправного наміру знаходиться вдома, в комп'ютерному клубі, місці з безкоштовним доступом до мережі Інтернет або в будь-якому іншому місці, яке для нього є комфортним або, принаймні, знайомим і звичним. Тому кіберзлочинці можуть не відчувати дискомфорт, страх бути випадково виявленим і затриманим. Хоча кіберпростір і є багатограним соціальним простором, в той же час він залишається штучно створеним програмно-апаратним середовищем, діяльність в якому все-таки обмежена технічними рамками, що робить передбаченими наслідки дій. Це, у свою чергу, дозволяє зловмисникові не відчувати невизначеності ситуації, планувати свої дії навіть при несприятливих для нього обставинах, а отже, відчувати себе впевнено і спокійно під час вчинення кримінального правопорушення у кіберпросторі [3, с. 106].

З вище викладеного, в залежності від мотивації злочинної поведінки, ми можемо виділити наступні типи кіберзлочинців:

- ✓ корисливий тип, який утворюють особи з яскраво вираженою тенденцією до заволодіння матеріальними та іншими значущими благами шляхом вчинення діянь у кіберпросторі;
- ✓ насильницький тип. Відсутність фізичного контакту в кіберпросторі не виключає вчинення кримінальних правопорушень проти особистості (доведення до самогубства, погроза вбивством) шляхом психічного впливу, образ, залякування, а так само підбурювання до вчинення насильницьких посягань;
- ✓ соціально дезорганізований або «ігровий» тип. Основною метою кіберзлочинця виступає порушення соціальних і правових норм, здійснення деструктивного впливу на соціум і суспільні відносини;
- ✓ протестний тип. Кіберзлочини – форма протесту, спосіб політичної або ідеологічної боротьби;
- ✓ самостверджувальний тип. Злочинці цього типу мотивовані прагненням отримати більш високий неформальний соціальний статус в кіберсоціумі;

✓ необережний тип. Для цього типу вчинення кіберзлочинів – негативний наслідок або результат вивчення програмних і апаратних складових електронних пристроїв та їх мереж, пошук «вразливих місць», способів їх усунення та захисту [5].

Таким чином, вивчення особи кіберзлочинця є важливим елементом кримінологічної характеристики. Так, вивчаючи особу кіберзлочинця можна виокремити низку властивостей за допомогою яких можна сформуванати портрет кіберзлочинця. Чітке розуміння портрета кіберзлочинця дає можливість уявлення про хід його думок, прорахувати наперед його кроки, а також прогнозувати відповідні його дії. Це значно полегшує правоохоронним органам роботу у розкритті кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі та ідентифікації осіб, що їх вчинили.

Література:

1. Генеральна прокуратура України. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 07.11.2023).
2. Конвенція про кіберзлочинність : Конвенція Ради Європи від 23.11.2001 р. : станом на 7 вересня 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 07.11.2023).
3. Піцик Ю.М. Аналіз особистості кіберзлочинця, який вчиняє злочини проти власності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2017. № 26. С. 105-107.
4. Продан Т. В. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 415-417.
5. Севідов О. А. Криміналістична класифікація суб'єктів кіберзлочинів та їх особливості. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/553/Aktualni%20pytannia%20rozsliduvannia%20kiberzlochyniv_Materialy%20konferenstsi_2013.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Польовий Я.В.

*Студент 3 курсу юридичного факультету,
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича,
(м. Чернівці, Україна)*

Науковий керівник: Тома М.Г.

*к.ю.н., доцент
асистент кафедри кримінального права
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
(м. Чернівці, Україна)*

**ПОРУШЕННЯ РФ НОРМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У ХОДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ
ВІЙНИ**

В умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну проблема захисту та дотримання міжнародного права військовополонених є актуальним питанням, яке потребує пошуку нових шляхів до їх вирішення та покращення стану поводження з військовополоненими у світі.

З початку збройної агресії РФ в Україні зниклими безвісти вважають від семи до десяти тисяч військових. Статистика засвідчує, що 60-65% зниклих безвісти - це живі люди, які перебувають у полоні, а інші, на жаль, — загиблі. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки зазначає, що близько чотирьох тисяч українських військовослужбовців перебувають у полоні, а ще 15 тисяч людей зникли безвісти. Після чергового обміну виявилось, що із 130 осіб - 49 вважалися зниклими безвісти. За даними Єдиного реєстру зниклих безвісти, який запрацював з травня 2023 року відомо про 24 тисячі зниклих безвісти та повернення 2235 українців і українок із російського полону [2].

Міжнародне гуманітарне право є одним із найпотужніших інструментів, який забезпечує гідність та безпеку людей під час воєнних дій. Сучасна нормативно - правова база захисту прав людини в збройних конфліктах містить цілу низку міжнародних актів. Проблема поводження з військовополоненими, починаючи з Гаазької конвенції 1899 року до ратифікації Женевської Конвенції в 1954 році та Додаткових I і II протоколів

до неї у січні 1990 року зобов'язує дотримуватись Женевських конвенцій без будь-яких застережень [1,4].

Дотримання норм міжнародного гуманітарного права у процесі ведення воєнних дій щодо військовополонених, їх прав та відповідальності є обов'язковими до виконання 196 країнами-учасницями правовідносин, які прийняли набір правил для забезпечення гуманного поводження, захисту прав і запобігання насильству. Міжнародна нормативна база правового регулювання воєнних дій є потужним регулятором відносин і гарантує певний рівень безпеки статусу військовополонених [3]. Держава, яка утримує військовополоненого зобов'язана виконувати правила Конвенції.

Конвенція гарантує військовополоненим низку прав: держава, яка утримує військовополонених, несе відповідальність за збереження їхнього життя та здоров'я, зобов'язана гуманно поводитись із полоненим, не застосовувати катування чи психологічний вплив, надавати безоплатну медичну допомогу тощо.

Внесені у 2019 році зміни до III Женевської Конвенції щодо поводження з військовополоненими суттєво оновили і розширили їхню сферу дії на коло осіб, включаючи членів збройних угруповань, які не є членами регулярних збройних сил, а також цивільних осіб, які перебувають у зоні конфлікту [4, 5].

Реалії сьогодення показали, що країна - агресор не дотримується зазначених норм. Родичі військовополонених не володіють інформацією про своїх близьких, до військовополонених застосовуються фізичні та моральні тортури, майже не надається медична допомога, є проблеми з харчуванням та безпекою та приниженням гідності у місцях утримання. У місцях ув'язнення відсутні належні умови, харчування, вода, охорона здоров'я та санітарія.

Відповідно до статті 56 Женевської конвенції 1929 року «Про поводження з військовополоненими» військовополонених не можна утримувати разом з засудженими, вони не можуть бути поміщені до приміщень пенітенціарного типу. Місця утримання військовополонених, які зазнали дисциплінарних покарань повинні відповідати вимогам гігієни, а покарані військовополонені мають право на чистоту та перебування на свіжому повітрі не менше 2 годин [4].

РФ не дотримується не лише міжнародного гуманітарного права, але й власного кримінального законодавства. Зокрема, статті 356 кримінального

кодексу РФ «Застосування заборонених засобів і методів ведення війни», яка встановлює відповідальність за жорстоке поводження з військовополоненими чи цивільним населенням, депортацію цивільного населення, розграбування національного майна на окупованій території, застосування у збройному конфлікті засобів і методів, заборонених міжнародним договором РФ.

Докази жорстокого поводження РФ з полоненими, окрім очевидного порушення Женевських конвенцій, додали до низки повідомлень про військові злочини, вчинені РФ: масові вбивства мирних жителів за межами Києва на початку конфлікту, бомбардування пологового будинку та театру, де перебували цивільні у Маріуполі, а також ракетні обстріли цивільних об'єктів, зокрема житлових будинків, торгових центрів, залізничних станцій та громадських площ. Україна збирає докази щодо вибуху в т.о. Оленівці Донецької області, внаслідок якого підтверджена загибель 53 військовополонених на території колишньої Волноваської виправної колонії №120, де утримувались українські захисники [2].

За даними моніторингової місії ООН, полонені українські військові зазнавали тортур і жорстокого поводження, піддавались вимушеній праці, сексуальному насильству, примусовій конверсії та іншим формам порушення прав. Голова місії ООН з прав людини в Україні Матильда Богнер заявила, що РФ не надає доступу до військовополонених, додавши, що має докази того, що деякі з них піддавалися тортурам і жорстокому поводженню, які можна кваліфікувати військовими злочинами.

Прийняті державами-учасницями правовідносин міжнародні стандарти прав людини передбачають їхню відповідальність за невиконання цих зобов'язань. Дотримання міжнародних стандартів утримання військовополонених не є добровільним вибором, а є зобов'язанням, порушення якого може призвести до відповідальності на міжнародному рівні, включаючи кримінальне переслідування у міжнародних трибуналах [3].

У рамках ООН низка резолюцій, спрямованих на захист прав військовополонених, які закликають усі сторони конфлікту дотримуватись міжнародного гуманітарного права, поважати права людини та захищати життя та гідність людей, які перебувають у зоні воєнних дій. Вони також закликають держави та міжнародні організації надавати допомогу та захист усім, хто постраждав від військових конфліктів, включаючи військовополонених. Тому виконання міжнародних стандартів прав людини

для ув'язнених та військовополонених є важливим завданням для кожної держави та міжнародної спільноти.

У більшості країн існують закони, що зобов'язують державні органи та військові служби забезпечувати безпеку, здоров'я та благополуччя військовослужбовців. Також багато країн мають військові кодекси поведінки, які встановлюють правила та стандарти поведінки для військовослужбовців у різних ситуаціях, які спрямовані на запобігання порушенням прав людини та гуманітарного права, а також на підтримку високих стандартів етики та професіоналізму у військовій сфері [5].

Міжнародний кримінальний суд повинен притягнути РФ до відповідальності за злочини щодо поводження з військовополоненими. Відповідно до ст. 3 Гаазької конвенції IV, ст. 131 Женевської конвенції III ст. 91 Додаткового протоколу I визначають, що особа, яка вчинила правопорушення, зобов'язана відшкодувати завдану шкоду, реалізуючи тим самим матеріальну відповідальність. Стаття 91 Додаткового протоколу I вказує, що «сторона конфлікту несе відповідальність за всі дії особового складу своїх збройних сил» [1, 4].

Багато країн, що імплементували Статут МКС у власне законодавство, встановили кримінальну відповідальність за злочини проти військовополонених. Держави, які імплементували Статут Міжнародного кримінального суду передбачають кримінальну відповідальність за міжнародні злочини, використовують два підходи до кримінальної відповідальності за порушення міжнародного права, перший дзеркальний – національне законодавство встановлює або загальну норму, яка охоплює злочини, зазначені в Статуті МКС, або дослівний перелік злочинів. Другий полягає у всебічному аналізі існуючого законодавства щодо переслідування злочинів відповідно до Статуту Міжнародного кримінального суду [2].

Однак, в коло уваги Міжнародного кримінального суду, як показує практика, потрапляє лише частина осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів. Саме тому, йдеться про формування окремого трибуналу в рамках діяльності ООН для проведення суду над особами, які вчиняли воєнні злочини, злочини проти людства чи акт агресії та тих, що підбурювали до них.

Таким чином, захист прав військовополонених є важливим аспектом міжнародного гуманітарного права, яке регулюється низкою стандартів та договорів. Незважаючи на існуючі нормативи, проблеми з дотриманням прав військовополонених в умовах збройної агресії РФ проти України є

невирішеною, що вимагає удосконалення чинних міжнародно-правових та національно-правових інституційних механізмів контролю щодо дотримання міжнародно-правових норм стосовно поводження з військовополоненими.

Список використаних джерел:

1. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Гаага, 18 жовтня 1907 року. Дата набрання чинності для України: 24 серпня 1991 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення 25.11.2023).
2. Вакуленко А.О. Порухення РФ норм міжнародного права щодо військовополонених у ході російсько-української війни 2022. Національний авіаційний університет. Київ, 2022. 72 с.
3. Годжек Я. С. Нормативні гарантії статусу військовополонених у міжнародному праві та їх значення для України. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/3_2020/35.pdf.
4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (укр/рос): Конвенція ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
5. Кравцова М.О., Дацюк Т.К. Міжнародні стандарти захисту та дотримання прав військовополонених. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. №2. Випуск 2. С. 398-402.

Шевчук О.В.,

студент III курсу юридичного факультету

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

м. Чернівці, Україна

Науковий керівник: Тома М.Г.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

асистентка кафедри кримінального права юридичного факультету,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

м. Чернівці, Україна

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ВИДОВИЙ ТА СУТНІСНИЙ КРИТЕРІЙ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Злочини проти основ національної безпеки України, охоплені Розділом I Особливої частини Кримінального кодексу України (далі - КК України), - категорія кримінально-протиправних діянь, що характеризується найбільшим ступенем суспільної небезпеки в розрізі порівняння з іншими кримінальними правопорушеннями та надзвичайно високим рівнем потенційних загроз для суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності, обороноздатності, а також державної, економічної або інформаційної безпеки України.

В березні 2022 року, на тлі повномасштабного збройного вторгнення Російської Федерації на територію України, значною мірою актуалізувалося питання, пов'язане із виникненням нових загроз для основ національної безпеки України, а відтак, це детермінувало нагальну потребу в пошуку ефективних, дієвих механізмів та способів протидії, попередження та реагування на небезпечні для держави посягання, насамперед, шляхом криміналізації коментованих діянь. На підставі прийняття парламентом Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» № 2108-IX від 03.03.2022 року було доповнено КК України новою статтею 111¹ («Колабораційна діяльність»). Колабораціонізм в кримінально-правовій доктрині є відносно новим для вивчення явищем, оскільки раніше становив здебільшого предмет для дослідження в контексті історичних подій, зважаючи на його генезис та правову природу. Крім того,

історична ретроспектива та запропоновані в літературі історично-правового спрямування позиції щодо класифікації та розмежування між собою видів колабораційної діяльності можуть певним чином екстраполюватися на площину сучасних досліджень у галузі кримінального права задля подальшої диференціації даного кримінального правопорушення за відповідними критеріями, враховуючи при цьому специфіку кримінально-правової регламентації колабораційної діяльності на рівні Закону про кримінальну відповідальність, визначених її форм та характерних ознак, передбачених у ч. ч. 1-7 ст. 111¹ КК України.

До слова, В. Шайкан, вказує, що це явище в Україні в роки Другої світової війни проявилось у широкому діапазоні: від побутового рівня до військових, економічних, культурних, адміністративних, індивідуально-політичних форм [1, с. 44]. І. Дерейко виокремлює такі види колабораціонізму як: побутовий, адміністративний, економічний, військовий, політичний та військово-політичний [2]. Досить часто в літературі виокремлюють такі види колабораціонізму як: духовний, культурний та ідеологічний тощо, проте, посилаючись на вимушеність життя населення в окупації та потребу в задоволенні різноманітних потреб нематеріального характеру у конкретизованих вище сферах, пропонується такі види діянь не відносити до колабораціонізму. З позиції Є. Письменського, подібні сфери співпраці з окупантом (за відсутності інших) не можуть пов'язуватись із відповідним видом кримінально протиправної поведінки, оскільки цей рівень взаємовідносин з окупантом зазвичай характеризується як побіжне співіснування (колабораціонізмopodobне явище) [3, с. 88]. З нашої точки зору, будь-які прояви співпраці з державою-агресором та її представниками на тимчасово окупованій частині території України варто розглядати виключно через призму кримінально-протиправної поведінки, якщо вона містить ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. ч. 1-7 ст. 111¹ КК України, незалежно від сфери вчинення та сутнісного спрямування таких діянь.

Беручи до уваги вищенаведені класифікації, а також форми колабораційної діяльності, вказані у ч. ч. 1-7 ст. 111¹ КК України, вважаємо доцільним запропонувати розуміти під **видовим та сутнісним критерієм (за сферою вчинення) колабораціонізму наступні типи:**

- *Військовий;*
- *політичний;*

- *матеріально-економічний;*
- *культурно (освітньо-) - духовний;*
- *інформаційний;*
- *ідеологічний.*

Військовий колабораціонізм може проявлятися в добровільній участі громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи наданні таким формуванням допомоги [4]. Приписами ч. 2 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», встановлено, що органи державної влади, їх посадові та службові особи та здійснення ними діяльності на окупованих територіях вважаються незаконними та такими, що суперечать легітимному порядку реалізації владних повноважень та функціонуванню органів державної влади, створених у визначеному законодавством порядку. Саме тому **політичний** за своїм сутнісним спрямування колабораціонізм виявлятиметься в зайнятті громадянином України певних посад, зокрема, в окупаційних адміністраціях для здійснення організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, що вказано в ч. 5 ст. 111¹ КК України. Зважаючи на Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» № 5 від 26 квітня 2002 року, можна вказати, що організаційно-розпорядчі обов'язки пов'язані із здійсненням керівництва трудового колективу, виробничою діяльністю, водночас здійснюють їх керівники державних або приватних установ чи організацій, їх заступники тощо, а під адміністративно-господарськими функціями слід розуміти діяльність з приводу управління або розпорядження державним чи іншим майном, що здійснюється керівниками певних структурних підрозділів юридичної особи, певних служб. До категорії «політичний колабораціонізм» можна віднести участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території (ч. 5 ст. 111¹ КК України) [4], а також діяння, які пов'язуватимуться із організацією чи проведенням заходів політичного характеру з державою-агресором або її окупаційною владою на тимчасово окупованій території, наприклад, конференції, з'їзди, круглі столи тощо (ч. 6 ст. 111¹ КК України). Розуміння **матеріально-економічного**

колабораціонізму зводитиметься до провадження господарської діяльності разом із державою-агресором чи її так званими «органами влади», що створені на тимчасово окупованій частині території України (ч. 4 ст. 111¹ КК України). Здійснюючи аналіз ч. 4 ст. 111¹ КК України у фокусі провадження господарської діяльності, можна підкреслити відсутність чіткого переліку видів діяльності, яку можливо законно здійснювати на тимчасово окупованій території, з нашої точки зору, така деталізація необхідна, оскільки мова потенційно може йти про виключно гуманітарні потреби населення, певні види із яких дозволені міжнародним гуманітарним правом. **Культурно (освітньо-) -духовний** колабораціонізм зумовлений здійсненням пропаганди у освітніх закладах всіх типів та форм власності, що має на меті сприяти здійсненню збройної агресії проти нашої держави, окрім того, з метою встановлення та утвердження тимчасової окупації (ч. 3 ст. 111¹ КК України). У галузі освіти можливе впровадження стандартів освіти держави-агресора, що теж необхідно розглядати у світлі колабораціонізму (ч. 3 ст. 111¹ КК України). **Інформаційний** колабораціонізм пов'язаний із здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України (ч. 6 ст. 111¹ КК України) [4]. На нашу думку, до даної категорії колабораційної діяльності можна відносити здійснення публічного заперечення факту вчинення проти України акту збройної агресії, встановлення чи утвердження тимчасової окупації частини території; публічні заклики громадянином України до підтримки рішень, дій або до співпраці із державою-агресором, її збройними формуваннями чи її окупаційною адміністрацією (ч. 1 ст. 111¹ КК України). **Ідеологічний** колабораціонізм опосередковано дотичний до попередніх двох категорій даного критерію класифікації, в основу яких покладені ідеологічні міркування осіб, що вчиняють коментоване кримінальне правопорушення. Законодавець у Постанові «Про Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких» №9101 від 02.05.2023 року, одним із складових елементів «рашизму» як політичної ідеології в РФ названо пропагування ідей «руського міра», саме такі міркування зазвичай спонукають осіб до вчинення колабораційної діяльності в цілому.

Література:

1. Шайкан В. Колабораціонізм в Україні у роки Другої світової війни: причин виникнення, особливості, масштаби. *Друга світова війна і доля народів України* : матеріали всеукр. наук. конференції. Київ: Сфера, 2005. С. 44–51.
2. Гончаренко О. Проблеми інституційного визначення терміна колабораціонізму, його видів та ознак у сучасній вітчизняній історіографії. Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. 2019. №1(23). С. 5-25.
3. Письменський Є.О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєверодонецьк, 2020. 121 с.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

Яворський В.Ю.,
*студент 4 курсу юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

Науковий керівник: Дякур М.Д.,
*Кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри кримінального права
юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

ВИКОРИСТАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАЙНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

В Україні як у сучасній правовій, демократичній та соціальній державі, найвищою соціальною цінністю виступає людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Основна діяльність держави спрямована на утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Ці положення закріплені у ст. 1 та у ст. 3 Конституції України. Діти як специфічна категорія потребують посиленого правового захисту. На конституційному рівні він зокрема виражається у встановленні нормами ч. 2 ст. 52 Конституції України юридичної відповідальності за насильство щодо дитини та за її експлуатацію у будь-якій формі [1]. На виконання конституційних положень спрямовані норми Кримінального кодексу України (далі КК України), які встановлюють відповідальність за протиправні посягання на дітей. Втім, на практиці дієвий кримінально правовий захист дитини забезпечувати вдається не завжди. Одним з прикладів є систематичні та поширені випадки використання дітей для занять жебрацтвом.

Стаття 150-1 КК України передбачає кримінальну відповідальність за використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. В ч. 1 ст.150-1 КК України жебрацтво визначено як систематичне випрошуванням «грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб» [2]. Тому, для кваліфікації діяння особи за ст. 150-1 КК України необхідно встановити, що вона дійсно систематично

використовувала дитину щоб випрошувати в сторонніх гроші, речі та/або інші матеріальні цінності. Вище зазначені діяння будуть протиправними у випадку, якщо вони вчиняються систематично. Систематичним є випрошування, яке особа здійснювала протягом певного часу (кілька днів чи більше), що може засвідчуватися фактами її неодноразового затримання правоохоронцями, притягнення її до адміністративної відповідальності за неналежне виконання обов'язку з виховання дитини [3, с. 349], а також випрошування, яке особа здійснювала не менше, ніж три рази за нетривалий період чи яке мало місце тричі у рамках невеликого проміжку часу (наприклад, день, тиждень або місяць) [4, с. 122]. Також щодо цього питання Верховний суд в своїх постановках приходять до висновку, що систематичність повинна бути не менше як три та більше епізоди певної поведінки особи, що на нашу думку є правильним [5].

Зі змісту норм ст. 150-1 КК України випливає, що потерпілим може виступати тільки «малолітня дитина» [6, с. 177]. Значення цього поняття у нормах КК України не розкривається. Щоб з'ясувати яку саме дитину на законних підставах вважати малолітньою, потрібно звернутися до інших нормативних правових актів. Зокрема, до Сімейного кодексу, де поняття «малолітня дитина» розтлумачується у ст. 6. А саме, у ч. 1 цієї статті зазначено, що «Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття», у ч. 2 закріплено положення: «Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років» [7].

У науково-практичному коментарі кримінального кодексу висловлюється позиція, що малолітня дитина виступає не лише потерпілим від даного кримінального правопорушення, а й одночасно є його предметом [8, с. 272]. Але більш правильною видається інша позиція вчених, яка полягає в тому, що малолітня дитина предметом діяння за ст. 150-1 КК України виступати не може, оскільки предметом є те, з приводу чого вчинюється протиправне діяння і це – гроші, а також речі чи інші матеріальні цінності, які випрошує в інших особа, яка жебракує [9, с. 27]. До того ж, вважати будь яку людину, навіть немовля, предметом є неетичним і це не відповідає сучасним моральним уявленням та загально визнаним цінностям. Характеризуючи особливості потерпілого від протиправного діяння за ст. 150-1 КК України доцільно навести зауваження К.О. Черевко, яка зазначає, що в рамках вчинення цього кримінального правопорушення відбувається посягання на процес нормального розвитку

дитини (фізичного, психологічного, соціального), на честь та гідність дитини, а також на суспільні моральні засади у сфері виховання дітей [10, с. 103]. Дійсно, в дитини, яку дорослі використовують для подібної анти суспільної діяльності може постраждати не лише фізичне та психічне здоров'я, а й можуть сформуватися спотворені морально етичні уявлення, неприйняття соціальних цінностей тощо. Також на нашу думку, доречно було б згадати, що в КК України передбачена кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (ст.304 КК України).

Варто зазначити, що протиправні дії, які охоплюються диспозицією ст. 150-1 КК України спричиняють шкоду здоров'ю малолітньої дитини чи створюють загрозу заподіяння такої шкоди. Адже, дітям, яких використовують для заняття жебрацтвом, дуже часто дають заспокійливі препарати, щоб вони не вередували, були млявими, мали вигляд, який викликає в людей жалість і відповідно спонукає їх давати дорослим гроші. Навіть якщо дитина не отримує таких препаратів, вона перебуває у несприятливих для її стану здоров'я умовах: на вулиці, і у морозну погоду, і у сиру, і у спекотну.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 150-1 КК України, полягає в діях, а саме у використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом [6, с. 235]. Ці дії характеризуються суспільною небезпечністю. Для кваліфікації протиправного діяння важливо, що по-перше, використання може мати різні форми: дитину можуть тримати на руках, у візочку, вона може просто стояти, сидіти поруч, або під контролем дорослого може сама випрошувати матеріальні цінності в сторонніх [9, с. 28]. По-друге, необхідно, щоб суб'єктом посягання вчинювалося саме використання малолітньої дитини. Це – ознака об'єктивної сторони, що є ключовою для розмежування посягання за ст. 150-1 КК України та за ст. 304 КК України («Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність»).

Кримінальне правопорушення, відповідальність за яке передбачена у нормах ст. 150-1 КК України виступає прикладом продовжування протиправного діяння, оскільки відповідальність передбачається за систематичне використання (три і більше епізодів протягом нетривалого часу), в ході яких винна особа реалізує свій кримінальний намір щодо використання малолітнього для жебрацтва. Його потрібно вважати закінченим від моменту,

коли почався третій епізод випрошування матеріальних цінностей, в якому суб'єкт використовує малолітню дитину [9, с. 28].

Отже, основний безпосередній об'єкт кримінального посягання за ст. 150-1 КК України це – гідність малолітньої дитини як людини. Факультативний об'єкт – це воля малолітньої дитини, її здоров'я, честь, громадська моральність. Об'єктивна сторона полягає у діях – у використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Також нормами ст. 150-1 КК України, які встановлюють відповідальність за кваліфіковані види цього протиправного діяння передбачені і інші суб'єкти. За ч. 2 ст. 150-1 КК України це особа, для якої дитина є «чужою» (тобто особа, яка не є матір'ю або батьком дитини чи особою, яка їх заміняє) або особа, яка раніше скоїла одне із кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 150, 303, 304 КК України, або будь-які інші особи, що діяли за попередньою змовою групою осіб. За ч. 3 ст. 150-1 КК України суб'єктами виступають будь-які особи, які діяли у складі організованої групи, тобто як батьки або особи, які їх замінюють, так і будь-які інші особи.

З суб'єктивної сторони діяння, передбачене ст.150-1 КК України характеризуються прямим умислом, адже особа, яка використовує дитину для заняття жебрацтвом усвідомлює свої дії та бажає їх вчинення. Стосовно ставлення винного до тяжких наслідків, передбачених у ч. 3 ст. 150-1 КК України у вигляді тілесних ушкоджень середньої тяжкості або тяжких, які були спричинені малолітній дитині, характеризується тільки необережністю [4, с. 122]. Однак, якщо винний умисно залишив малолітню дитину жебракувати за несприятливих погодних умов, наприклад, на сильному морозі і він при цьому свідомо припускав можливість того, що наслідком буде обмороження дитини, то діяння потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень за ч. 3 ст. 150-1 та ст. 121 або 122 КК України.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний кодекс України Закон України : від 05.04.2001 № 2341–III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. К. : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
4. Кримінальне право (Особлива частина) [підруч.] / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. К. : Дакор, 2013. 786 с.
5. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. № 2 // Вісник Верховного Суду України. 2004. № 4. С. 16-19.
6. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи : монографія. К. : Ваіте, 2020. 560 с.
7. Сімейний кодекс України Закон України : від 10.01.2002 № № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
8. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / Відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Х. : Одісей, 2011. 824 с.
9. Джгун К.В. Особливості об'єктивних ознак злочинів передбачених ст. 150-1 та ст. 304 Кримінального кодексу України. Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету. 2014. Том 1. С. 25-31.
10. Черевко К.О. Окремі питання кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого ст. 150-1 Кримінального кодексу України. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2015. № 3. С. 102-111.

Наукове видання

III Наукові читання пам'яті Ганса Гросса:

*збірник тез міжнародної
науково-практичної конференції*

(м. Чернівці, 08 грудня 2023 р.).

Відповідальна за випуск

Галина Жаровська

Технічний редактор

Ульяна Мельник

Підписано до друку 07.02.2024. Формат 60x84/16
Умов.-друк. арк.14,3. Обл.-вид. арк.15,3. Зам. Н-016.
Видавництво Чернівецького національного університету
58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2
e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №891 від 08.04.2002

